



## **Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online**

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### **Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor**

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### **Ophavsret**

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### **Links**

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# Lolland Falster *2001*



# LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND



*Årbog 2001 – 89. årgang*

Redaktør: Heidi Pfeffer

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo

© 2001 Lolland-Falsters Historiske Samfund

ISBN 87-91059-01-1

## Indholdsfortegnelse

<i>Sven Thorsen</i> En to-tre folkeborge - én på Falster; og to på Lolland . . . . .	5
<i>Eiler Worsøe</i> Dyrlægeassistent på Lolland-Falster i 1950'erne . . . . .	17
<i>Eli Brylle</i> Een af dem fra Småland! . . . . .	33
<i>Anne Birgitte Villadsen</i> Til menighedens brug og omsorg . . . . .	37
<i>Morten Pedersen</i> Den tidligste kristendom på Falster - et ind- blik i kirkens missionsstrategi i den tidlige middelalder . . . . .	50
<i>Frank V. Nielsen</i> Alterbilledet i Nørre Alslev Kirke . . . . .	62
<i>Grethe Thomsen</i> En beretning om en gård på Nordvest-Falster over 115 år og 3 generationer . . . . .	66
<i>Charlotte S. H. Jensen</i> Et snildt hoved af værste slags . . . . .	101
<i>Birgitte Borby Hansen og Cecilie Krause</i> Stenbroen på Klodskovvej - et 150-årigt for- tidsminde på Falster . . . . .	112
<i>Liselotte Mygh</i> Museet Falsters Minders aktiviteter i 2000 i udvalg . . . . .	118
<i>K. E. Watz</i> Lolland-Falster i bogverdenen . . . . .	125
<i>Birthe Lippert</i> Det skete i 2001. Lolland-Falsters Historiske Samfunds ture og temadag . . . . .	130
<i>Johannes Nørgaard Petersen</i> Årsberetning 2001 . . . . .	137
Lolland-Falsters Historiske Samfund . . .	138
Love for Lolland-Falsters Historiske Sam- fund . . . . .	139
Person- og stedregister . . . . .	140

# En to-tre folkeborge - én på Falster, og to på Lolland

af Sven Thorsen

*På de store øer i Østersøen: Gotland, Øland og Bornholm, har man i mange år kendt et stort antal "folkeborge" fra jernalderen. Mægtige voldanlæg, hvor befolkningen kunne søge tilflugt i ufredstider. Midt på Falster ligger et voldanlæg af samme kaliber, og det er nylig fastslået, at Skandinaviens største folkeborg ligger på Østlolland. Meget tyder på, at der ligger en tilsvarende, men mindre folkeborg på Vestlolland. Den er, som de to andre, placeret på en herredsgrense. Denne artikel handler om de lollandske borge, og om hvorfor arkæologerne var 67 år om at anerkende C. C. Haugners opdagelse af Lollands Østerborg.*

## **Glemte borge**

Det var en Skalk-kronik, der i 1992 satte det hele i gang, sådan som det var forfatteren Harald Andersens hensigt. Kronikken skulle "rette opmærksomheden mod en overset fundgruppe, som har meget at byde på" (Andersen 1992). Harald Andersen indledte kronikken med en "museumspyskologisk redegørelse", der i al korthed gik ud på, at oldtidens borganlæg kom i klemme, da man i sin tid organiserede Nationalmuseet med en første afdeling, der tog sig af oldtiden, mens anden afdeling fik middelalderen. Middelalderfolkene fik dermed ansvaret for alle borganlæg, og delingen blev opretholdt, selv om det efterhånden gik op for dem, at nogle af borgene egentlig hørte hjemme i oldtiden.

Middelalderforskerne var af indlysende grunde ikke særlig interesseret i oldtidsborge, og selv om de fleste forhistorikere efterhånden blev klar over borgenes eksistens, har ingen følt sig kaldet til at drage dem frem af ubemærketheden. Harald An-

dersen rådede bod på dette ved at pløje sig gennem alle amtsbindene i Traps "Danmark", hvor der er kortfattede beskrivelser af alle landets voldsteder. Resultatet blev en liste med 37 mere eller mindre veldaterede oldtidsborge. Den største er halvkredsvolden ved Virket på Falster. Ifølge Trap skulle borgen have været i brug så sent som i 1158. Lollands Østerborg var ikke med på listen, fordi den ikke er nævnt i Trap. Vel nok fordi man på Nationalmuseet ikke troede på Haugners opdagelse - og endnu havde ingen tænkt på Lollands Vesterborg.

## **Haugners opdagelse**

Redaktør C.C. Haugner (1865-1944) var en myreflittig mand, der i en sjælden grad var fortrolig med det lollandske landskab. Han var havebrugskandidat, men blev redaktør af Nakskov Tidende, der dengang var øens store Venstre-avis. Desuden var han politiker og den ledende skikkelse i den borgerlige opposition mod det social-

demokratiske styre i Nakskov. Men ikke nok med det. Han var en umådelig flittig lokalhistoriker, og manden bag oprettelsen af Reventlow-museet på Pederstrup.

Haugner var den første der forstod, at en stump vold i en skov ved Hejrede Sø og en vold ved Søholt - bogstavelig talt - er to alen af samme stykke, selv om afstanden mellem dem er mere end tre kilometer. Han kaldte det *"en folkefæstning"*. Seks kvadratkilometer beskyttet af søer i nord og syd og af volde mellem søerne i øst og vest. *"Et udmærket tilflugtssted for folk og fæ ... næst Dannevirke det største jordfæstningsværk i det gamle Danmark"*.

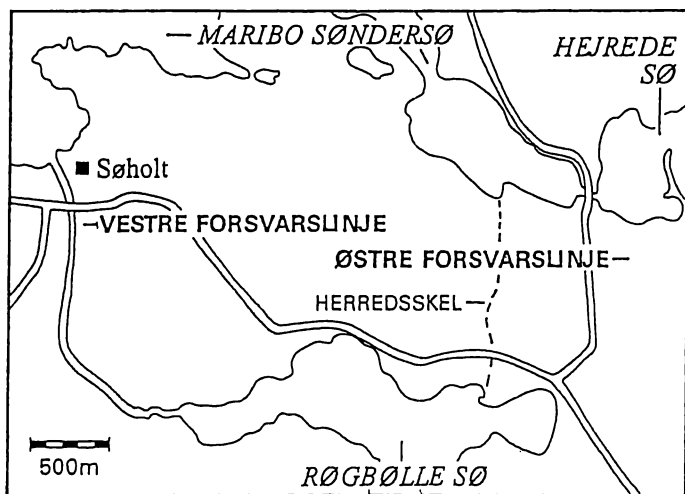
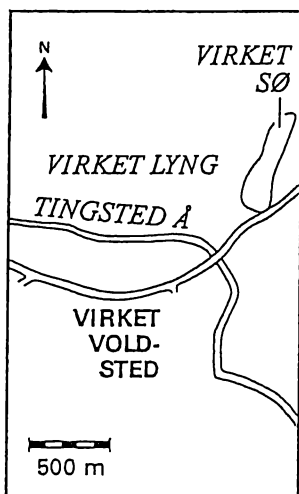
Anlægget forekom ham så storslået, at han lagde ud med, at borgen *"m å s k e"* er rejst under Valdemar den Stores eller Absalons *"personlige ledelse"*. Men han besindede sig og endte med: *"Der kan næppe være tvivl om, at den er over 700 år. Der er næppe heller tvivl om, at der har været lignende anlæg i andre af Lollands egne"* (Haugner, 1928).

Haugners opdagelse blev mødt med en tavshed, der skulle vare mere end tres år.

Fagfolk kunne ikke tage den slags fantasier alvorligt. Det eneste der skete var, at museumsinspektør Aage Roussel fra Nationalmuseet i 1944 gravede nogle snit i den vestlige vold. Hans beretning (Roussel 1944) omtaler ingen folkeborg. Det anføres dog, at *"det hævdes, at volden atter er kendelig ved Søholt"*.

Eftertiden kan næppe bebrejde Roussel, at han ikke kiggede efter. Dengang var der ganske få arkæologer, og de par håndfulde, der var, havde mere end nok at gøre med at holde trit med krigsårenes tørvegravning. Tjenesterejser foregik på cykel, og museet havde vanskeligheder med at skaffe cykel-dæk til sine embedsmænd.

Til gengæld kan man undre sig over, at der ikke senere er nogen, der har kigget efter. Haugners folkefæstning oprådte nemlig fortsat i den lokalhistoriske litteratur (fx. Hansen 1982, Snedker 1982). Men nej. Det arkæologiske bidrag til fredningsplanlægningen godtager kun Falsters Virke. *"På landjorden kendes der ikke eksempler på andre synlige fæstningsanlæg fra oldtiden"* (Løkkegaard 1983).



Plantegninger af to folkeborge: Virket på Falster og Lollands Østerborg, som Haugner opdagede. Kort: Skalk.



Østerborgens dobbeltvold i Kårup Vænge. Foto: Sven Thorsen.

### ***Lollands Virker***

Jeg kunne ikke dy mig for at fortælle Harald Andersen, at også han havde overset den største af de danske folkeborge. Han undskyldte ukendskabet med, at den ikke var omtalt i Trap, men fattede interesse for sagen og opfordrede mig til at levere en artikel om Haugners næsten glemte opdagelse.

Artiklen kom til at handle om C.C. Haugners iagttagelser og nogle overvejelser om borgenes geografi (Thorsen 1993). Tankerne om en strategisk placering var inspireret af de overvejelser, som den svenske arkæolog Johan Engström havde gjort sig om Torsburgen på Gotland (Engström 1979). Engström tolkede Torsburgen som en tilflugtsborg, der var anlagt og benyttet af en større befolkningsgruppe, der her kunne søge tilflugt mod angribere, som kom over havet. Han forestillede sig, at et

kystudkig ville opdage en fjendtlig flåde, tre-fire timer før den nåede kysten. Et alarmsystem ville hurtigt kunne varske befolkningen, og i løbet af få timer ville der kunne mobiliseres et modangreb. Det ville forsinke en fjendtlig fremrykning så meget, at folk og fæ kunne bringe sig i sikkerhed i borgen. Han regnede med en marchhastighed på op til seks kilometer i timen. En tilflugtsborg skulle derfor være strategisk placeret i forhold til angreb fra søsiden og skulle samtidig ligge, så den var nem at nå frem til for dem, der skulle evakueres. Endelig skulle den være placeret, så forsvarerne havde let ved at gøre udfald og angribe en modstander i flanke og ryg.

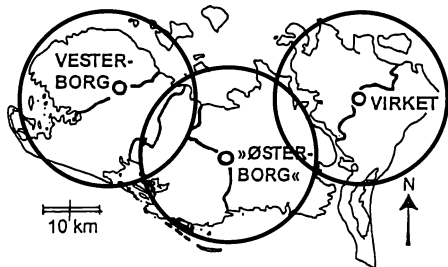
På Lolland og Falster måtte man regne med kortere varslingstid end på Gotland, der er velforsynet med højtliggende udkigspunkter. Sættes varslingstiden til tre timer og marchhastigheden til fem kilome-



ter i timen, ville det meste af Falster kunne bringe sig i sikkerhed i Falsters Virke på tre timer. På samme tid ville alle på Østlolland nå frem til deres borg. Denne erkendelse førte til tanken om, at der måtte have ligget en tredje borg på Vestlolland.

Fælles for de kendte borge er, at de ligger langt fra kysten og ved kanten af en større sø. Men det mest overraskende er, at de begge ligger midt på en herredsgrænse. Hvis der ligger strategiske overvejelser bag placeringen af de to kendte borge, ville det være nærliggende at tænke sig, at det samme måtte gælde en vestlollandsk folkeborg - der i så fald skulle ligge på grænsen mellem de to vestlige herreder.

Området øst for Halsted Å er oplagt på grund af topografiske forhold, og sognebyens navn: Vesterborg, taler ligefrem for en tredje borg. Navnet optræder allerede i 1231, og den borg, byen er opkaldt efter, må have haft en vis alder og anseelse, inden landsbyen tog navn efter borgen.



Lolland-Falster med indtegnede folkeborge og herredsgrænser. Hver borg har kunnet modtage befolkninger fra to herreder: "Evakueringscirklerne" med en radius på 15 kilometer svarer til tre timers gang. Kort: Skalk.

## Lollands-projektet

Det var et fælleskommunalt projekt, der først så den bevillingsudløsende kraft i Hagners opdagelse af en kæmpemæssig borg ved Maribo-søerne. "Lollandsprojek-

tet" var nemlig på udkig efter en opgave, der egnede sig som beskæftigelse for 15 kontanthjælpsmodtagere. Opgaven skulle være håndgribelig, ikke være konkurrenceforvridende, have blivende værdi og skulle helst gavne turismen.

EU's socialfond gav en million kr. til projektet, og kommunerne betalte deltagerens løn. Senere skød Rigsantikvarens midler i projektet. De kunne anvendes til maskinkraft, hvad EU-midlerne ikke kunne (Løkkegaard 2000). Udgravningen startede sommeren 1995. Oprindeligt som et ni-måneders projekt, men senere forlænget med fire måneder (Løkkegaard 2000a).

Udgravningsforløbet er beskrevet i tre mindre artikler (Christensen og Løkkegaard 1995, Christensen 1996, Løkkegaard 2000b) og udgravningens resultat fremlægges i Mannheimer Geschichtsblätter (Løkkegaard 1999): Hagner har ret. De undersøgte volde er samtidige og menes anlagt omkring år 550 e. Kr. f.

## "wie der Landschaftsplaner"

Lollandsprojektets millioner rakte ikke til en eftersøgning af en Vestlollandsk borg. Angiveligt fordi overvejelserne om borgenes strategiske placering forekom at være baseret på en "nutidig virkelighed", "und betrachtet die Situation wie der Landschaftsplaner in Anblick des heutigen Kulturlandes" (Løkkegaard 1999). Alligevel tilegner forfatteren sig opdagelsen af sammenhængen mellem borge og herredsgrænser.

Det blev en vågen amatørarkæolog, der bragte sagen videre. I artiklen om de lollandske virker havde jeg placeret den hypotetiske Vesterborg på et trekantet "næs" mellem to ådale syd for Vesterborg by. Men på trods af en grundig eftersøgning var det ikke muligt at finde ringeste spor af noget voldanlæg tværs over næssets brede del.

Sagen var nærmest opgivet, da Klaus



*Vesterborgens dobbeltvold i Halsted Dyrehave. Foto: Sven Thorsen.*

Bek Nielsen gjorde mig opmærksom på et voldsystem i den sydlige ende af Halsted Dyrehave lidt nord for amtsvejen. Voldene er synlige fra vejen, og jeg kendte dem faktisk godt, men havde set mig blind på næsset mellem ådalene.

### ***Volden i Halsted Dyrehave***

Det anselige voldanlæg i Dyrehaven ligger på skråningen lidt nord for, og nogenlunde parallelt med den gamle hovedlandevej. Voldforløbet har en udstrækning på knap to hundrede meter. I vest som en enkelt vold, der østpå udvider sig til et dobbelt og tredobbelt voldforløb med grave mod syd. I vest afsluttet af en grusgrav. I øst fortaber den sig i en uigennemtrængelig granbevoksning. Voldenes størrelse varierer. Det tredobbelte voldforløb har en bredde på lidt over 25 meter, og toppen af den inderste vold ligger to meter over den yderste voldgrav. Den indre vold er 4 - 5 meter

bred og én meter høj. Mellemste vold er knapt så bred og kun halvt så høj. Den yderste og sydligste vold er noget udflydende.

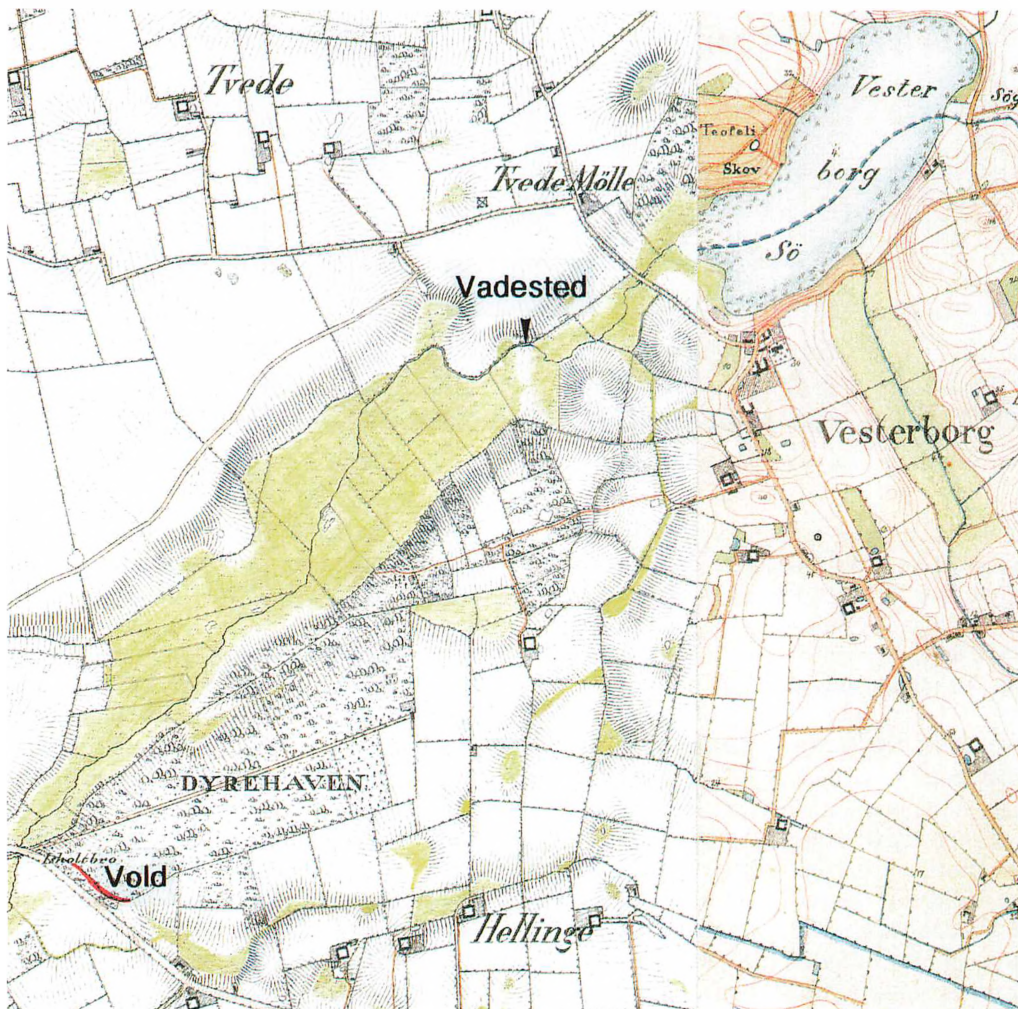
Umiddelbart ville det være nærliggende at opfatte voldsystemet som et jorddige anlæg for at holde hjortevildtet inde, dengang der var dyrehave i skoven. Men at dette ikke er tilfældet fremgår alene af den kendsgerning, at graven ligger på den "forkerte" side af volden. I en dyrehave ville graven ligge på voldens "underside".

Voldanlægget er altså ikke anlagt for at holde noget inde, men for at forhindre nogen i at trænge ind i "borgen". I ordets ældste betydning er en borg blot en naturlig højning. Senere forskydes betydningen til en befæstning med grave og volde (Lisse 1994). Voldenes størrelse, og den kendsgerning at voldforløbet - som ved de andre folkeborge - består af flere parallelle volde, gør det nærliggende at tolke voldforløbet

som en vold, der har afgrænset Lollands Vesterborg imod syd. Ned mod det ældgamle vejforløb, der krydser Halsted Å ved Isholt bro.

Den dybe ådal ville yde god beskyttelse

mod et angreb fra vest, og i nord ville borgen været skærmet af Vesterborg sø. Kun østsiden ville være svær at forsvare. Og dog! Parallelt med Halsted Å findes en række fugtige lavninger - måske et smelte-



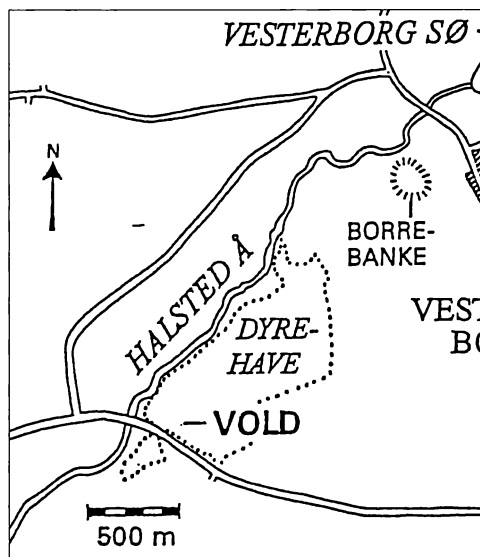
Det ældste generalstabskort (1840) viser et landskab med langt flere lavbundsarealer end i dag - og i jernalderen var landskabet endnu vådere. Vesterborgen har dengang ligget som en aflang banke, afgrænset af Halsted Ådal og Vesterborg Sø, der har ydet god beskyttelse mod angreb fra vest og nord. De to andre sider har krævet befæstningsanlæg, der formentlig har været af samme karakter som den bevarede vold. Ved at opstemme de to vandløb ville der opstå en række småsøer, og ved at forbinde søerne med korte voldstykker var det muligt at skabe en sikker forsvarslinie mod øst. Kort: Kort- og Matrikelstyrelsen.

vandsløb fra istiden. Denne stribe af mere eller mindre sammenhængende lavninger må før afdræningen have udgjort en barriere, som ville være let at befæste ved at opstemme afløbene og forbinde søerne med volde af samme karakter som det voldstykke, der er bevaret i Halsted Dyrehave.

Med fundet af voldsystemet i skoven er tanken om en "Vesterborg" pludselig blevet en håndgribelig størrelse, der både har form og udstrækning: To kilometer lang og omkring en halv kilometer bred. Et areal på en kvadratkilometer, og dermed af samme størrelse som Falsters Virke, men betydeligt mindre end den østlollandske borg.

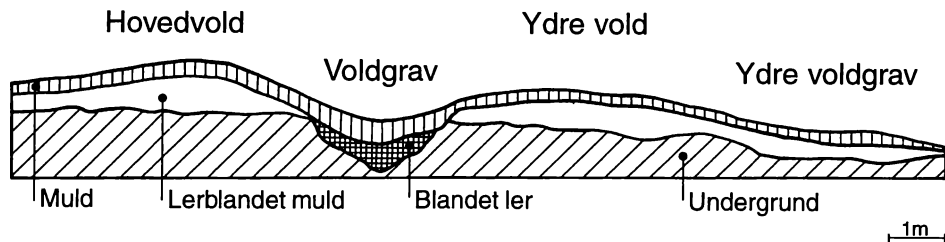
### Undersøgelsen, oktober 2000

Erfaringen fra de andre borge har vist, at der både skal omfattende undersøgelser og en portion held til at foretage en sikker arkæologisk datering af en folkeborg. Men en prøvegravning ville formentlig kunne afsløre, om voldsystemet i Halsted Dyrehave ligner voldene i de kendte borge. Og det var ikke svært at overtale Stiftsmuseets arkæolog, Henrik Schilling, til at forestå en prøvegravning. Undersøgelsen foretoges i oktober 2000 (Schilling og Thorsen 2001). Den foregik ved at lade en rende-graver grave et snit gennem voldanlægget. For ikke at forårsage unødvendig ødelæggelse af den bedst bevarede del af volden, blev snittet lagt lidt vest for den tredobbelte vold på et sted, hvor volden frem-



Den formodede udstrækning af Lollands Vesterborg. Østgrænsen er dog endnu usikker. Kort: Skalk.

trådte som en markant dobbeltvold. Snittet viste, at den indre vold her var godt fire meter bred og én meter høj. Den ydre vold var bredere, men lavere. Den mellemliggende grav var 2,5 meter bred, u-formet og næsten én meter dyb. Den ydre grav var fladbundet og mindre end en halv meter dyb. Voldene var bygget af leret muld. Så kompakt, at det må være et anlæg af betydelig ælde. Gravningen gav ingen daterende fund, men fraværet af teglstumper, glaskår og den slags bestyrkede opfattelsen



Lodret snit gennem dobbeltvolden i Halsted Dyrehave. Tegn.: Anette Krøyer.



*Snitgravning i Halsted Dyrehaves dobbeltvold. Foto: Sven Thorsen.*

af, at der er tale om et gammelt anlæg. Undersøgelsen kunne altså hverken bekræfte - eller afkræfte - tanken om, at voldanlægget skulle være en del af en folkeborg. Men at der er tale om en gammel vold, er sikkert. Derfor vil den fremover være omfattet af samme beskyttelse som den, der gælder voldene ved de to andre folkeborge.

### ***Østerborg - eller Hejrede Vold?***

Haugner satte ikke navn på den store folkeborg. Måske savnede han et oplagt stednavn, han kunne hæfte på den. Det meste af området er skov, og det forekommer hverken logisk eller mundret at hæfte et skovnavn på et menneskeskabt anlæg, der er større end den største af skovene. Skalkartiklen anvendte betegnelsen "Søholt-borgen". I begyndelsen brugte Lollandsprojektets arkæologer betegnelsen "Hejrede og Søholt" (Christensen og Løkkegaard

1995, Christensen 1996). Men i alle senere artikler kaldes borgen "Hejrede Vold" (Løkkegaard 1999, 2000a og 2000b). Det sidste forekommer ikke særlig logisk, da der netop ikke er tale om en "folkevold" som de jyske, men om et befæstet område, der afgrænses af to volde: den ved Søholt og den vold syd for Hejrede sø, der ifølge arkæologen P. Haugberg kaldes "Diget" (Haugberg 1907). Hejrede er navnet på en landsby, der ligger langt fra "Diget" og meget langt fra volden ved Søholt.

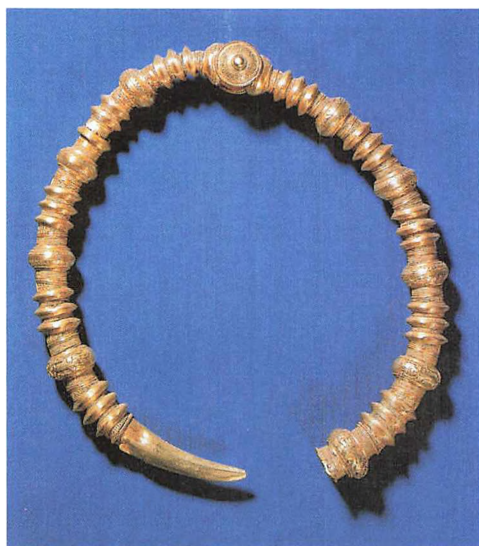
I 1994 overvejede jeg navnet "Østerborg". Det ville være i overensstemmelse med hypotesen om en "Vesterborg". Men to ting talte imod. For det første var den vestre borg ikke fundet. For det andet optrådte navnet "Østerborg" i en sammenhæng, der nærmest talte imod at hæfte det på folkeborgen. Lollands "Østerburgh" nævnes i et kongebrev fra 1205. Brevet er på latin, men navnet er skrevet med dansk



Halsted Ådal, i baggrunden ses Vesterborg kirke. Foto: Sven Thorsen.

Ø (DiplDan 1958). Stednavneforskere har hidtil ment, at en Østerborg skulle ses som modstykket til Vesterborg - som et ældre navn for en nærliggende borg, måske Ravensborg (Bjerrum og Lisse 1954). Tolkningen lider af flere svagheder, men på den anden side er det svært at forestille sig, at Valdemar Sejr skulle have anbragt det kongelige kancelli under åben himmel i en folkeborg. Skalk-artiklen fik den lærde stednavneforsker, Christian Lisse, til at reagere. Han var temmelig overbevist om, at tanken om de to folkeborge var rigtig. En østlollandsk "Østerburgh" ville være et logisk modstykke til "Wæstærburgh". Men også han fandt det usandsynligt, at kongen skulle have undertegnet et vigtigt dokument i en folkeborg (Lisse 1994). Men også det problem løste sig. Der kom igen et brev fra Christian Lisse: "*Min betænkkelighed bortfalder, efter at jeg er blevet opmærksom på den lidt usædvanlige*

*udtryksmåde ved angivelsen af brevets dateringssted: Datum in Lalandia apud Østerburgh (osv). Aput eller apud, som det oftest skrives, betyder hos eller ved, nærved, i nærheden af et sted, her måske en af de nærliggende kongsgårde, hvis navne er blevet anset for ukendte for modtagerne i Ratzeburg*". Lisse peger på en række muligheder blandt en række borge med sene og sekundære navne. For eksempel Revshaleborg, "*Den nævnes jo ligesom Vesterborg i den såkaldte Lollandsliste som kongelig ejendom og ligesom denne sammen med en landsby: Refshalæburgh et Skæmmyng (Skemminge), jvf. Wæstærburgh et Hæluing (Hellinge)*" (Lisse 1996). Med denne tolkning vil det være logisk at anvende de gamle navne: "Lollands Østerborg" og "Lollands Vesterborg". Navnene er tilmed i god overensstemmelse med navnet "Falsters Virke".

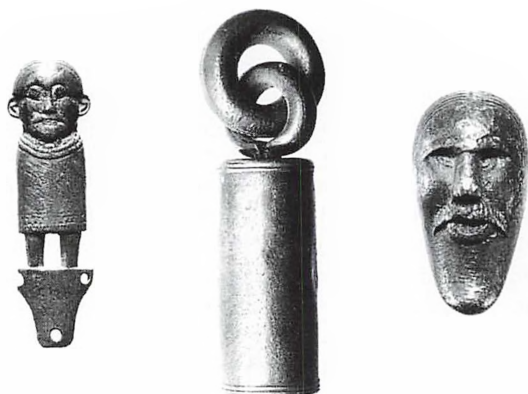


4-500-årene var "Danmarks guldalder", og pragthalsringene hører til blandt tidens mest overdådige guldfund. Hannenovringen blev fundet 1937 ved pløjning af et moseområde lidt vest for Falsters Virke. Den vejer 526 gram. Fra Sverige kendes ødsle, tre-, fem- og syvdoublete ringe af samme slags. Så kostbare, at de kun kan være båret af samfundets allermægtigste mænd. Foto: Nationalmuseet.

## Herreder, borge og magtområder

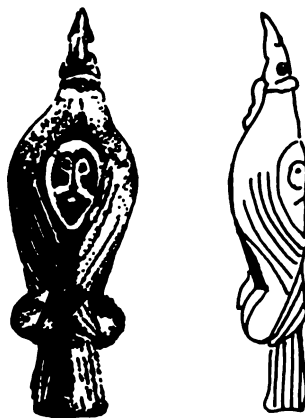
Harald Andersens påstand, at de glemte borge har meget at byde på, er blevet bekræftet. På Lolland og Falster kan vi nu skimte omridset af en regional organisation med tre folkeborge, formentlig anlagt som tilflugtssteder for folk og fæ i slutningen af yngre jernalder. Borgenes strategiske placering tyder på et velorganiseret samfund med en magtfuld ledelse. Der må både have været en samlende tanke og en samlende magt bag anlæggelsen af de tre borge, hvor befolkningen både kunne søge beskyttelse og levere et forsvar i form af udfald. Det er tankevækkende, at den midterste af de tre borge er langt større end de to andre, og at den har de største volde og grave. Kan det tænkes, at Lollands Østerborg var det centrale element i et samlet forsvar af de to øer?

Måske er det lidt tidligt at gøre sig den slags tanker. De tre borge er endnu dårligt undersøgt, og kun én er dateret af én eneste kulstofanalyse. Alligevel kan der argumenteres for samtidighed og samhørighed mellem borgene. De er nemlig alle placeret midt på en herredsgrænse. Seks herreder og tre borge. To herreder pr. borg og jernalderfund af særklasse i nærheden af alle borgene.



Et gravfund bringer os tæt på en lollandsk fyrste fra folkeborgenes tid. 1823 blev der i en grav inde midt i Østerborgen fundet en kommandostav med ringe og beslag (Mackeprang 1935, Christoffersen 1991). Det ene beslag tiltrækker sig særlig opmærksomhed, fordi det fremstiller en mandsfigur med en tredobbelt "Hannenov-ring". Nok var folkeborgene for folket, men der stod stormænd bag. Foto: Nationalmuseet.

Ordet herred anses for at være sammensat af hær (her-) i betydningen folk og råd (-red) i betydningen magt. Ingen ved rigtigt, hvornår herredsgrænserne opstod, men der er enighed om, at de var der i 1000-tallet, fordi herredsgrænserne blev respekteret, da stifterne blev til (Alstrup og Olsen 1991). På tilsvarende vis ser det altså ud til, at man ved fastlæggelsen af herredsgrænserne har respekteret de magtområder, der var etableret allerede i yngre jernalder.



### Tak:

Henrik Schilling, Peter Vang Petersen, Klaus Bek Nielsen, Christian Lisse og greve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs takkes for hjælp og inspiration. Tidsskriftet Skalk takkes for illustrationsmateriale.

*Også ved Vesterborg er der gjort fyrstelige gravfund, nemlig Juellingegraven: rige kvindegrave, der dateres til ældre romersk jernalder - og altså nogle århundreder ældre end fundene fra Virket og Østerborg. Desuden er der i Halsted fundet et usædvanligt fugleformet spænde fra samme tid som Hannenovringen og fyrstegraven i Østerborg (Schilling 2001). Fuglens kraftige næb røber, at forbilledet er ravn - krigsguden Odins fugl. Tegn.: Lolland-Falsters Stiftsmuseum.*

### Litteratur:

- Alstrup, Erik og Olsen, Poul Erik (red) 1991, Dansk kulturhistorisk Opslagsværk, p. 330 f.  
 Andersen, Harald 1992: De glemte borge, Skalk 1992,1.  
 Bjerrum, Anders og Lisse, Christian 1954, Maribo Amts Stednavne, p. 83.  
 Christensen, Kirsten og Løkkegaard Poulsen, Karen 1995: Fortids magt og ære - udgravningen af Hejrede/Søholt. Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1995.  
 Christensen, Kirsten 1996: Hejrede og Søholt - et forsvarsanlæg. Under Storstrøms Himmel, Kulturlandskabet i Storstrøms amt.  
 Christoffersen, Jørgen 1991: "Nye" fund i gamle arkiver, Danske Museer, 1991:2, p. 8 f.  
 DiplDan: Diplomatarium Danicum, 1.række, 1 bind 1958, p. 205 f.  
 Engström, Johan 1979: Torsburgen - en gåta inför sin lösning, Arkeologi på Gotland, p. 121 ff.  
 Hansen, Marius 1982: Hvornår kom den kristne kirke til Lolland, Lolland Falsters Stiftsbog, p.22.  
 Haugberg, P. 1907: Opmåling 30/8 1907, gengivet i Løkkegaard 1999 (fig. 2).  
 Haugner, C.C. 1928: Lolland bind V, Rødby købstad og Fuglse herreds søndre del, p. 264 ff.  
 Roussel, Aage 1944: Upubliceret beretning.



- Lisse, Christian 1994: Brev af 8/2 1994.
- Lisse, Christian 1996: Brev af 26/9 1996.
- Løkkegaard Poulsen, Karen 1983: Kulturhistorisk bidrag til fredningsplanlægningen, Forhistorien på Lolland-Falster p. II 13 f.
- Løkkegaard Poulsen, Karen 1999: "Hejrede Wall", Eine Wehranlage auf Lolland, Dänemark. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Bd 3, Mannheimer Geschichtsblätter, Neue Folge, Beiheft 2.
- Løkkegaard Poulsen, Karen 2000a: Oplysning, oplevelse og arbejde i et EU-mål 3-område - Om projekt Hejrede Vold, Nordisk Museologi 2000,1, p. 114 f.
- Løkkegaard Poulsen, Karen 2000b: Hejrede Vold - et anlæg i skandinavisk jernalderforskning, Arkæologisk Forum, 1, p.10.
- Mackeprang, Mogens B 1935: Menschendarstellungen aus der Eisenzeit Dänemarks, Acta Archaeologica Vol. VI Fasc. 3., p. 245 f.
- Schilling, Henrik 2001: Brev af 1/8 2001.
- Schilling, Henrik og Thorsen, Sven 2001, Udgravningsberetning: Halsted Dyrehave, LFS 30, Prøvegravning af formodet folkevold (11-12/10-2000).
- Snedker, Kjeld M. 1982: Vendervold, Kulturelt tidsskrift for Lolland-Falster - Møn og omliggende øer, 1982,3 p. 29.
- Thorsen, Sven 1993: Lollands virker, Skalk 1993,2 p.3ff.

*Sven Thorsen, født 1942. Læreruddannet og exam. art.(Nordisk Arkæologi). Ansat i Natur- og Plankontoret, Storstrøms Amt som kulturhistoriker.*

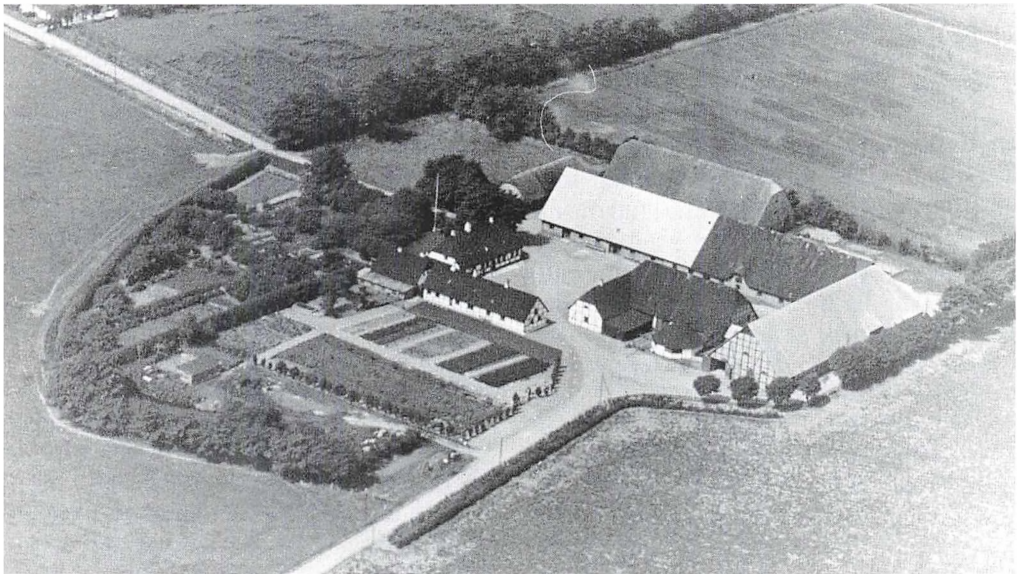
# Dyrlægeassistent på Lolland-Falster i 1950'erne

*Af Eiler Worsøe*

## ***Tur i vinternatten***

“Det er Frisenfelt i Gedser” lød en fjern telefonstemme midt i den mørke nat med snestorm. Det var engang i januar 1951. “Vi har en ko, der ikke kan kælte”. Så var det med at få tøjet på og komme af sted. Med dyb brummen startede den gule Citroën fra Væggerløse mod syd ud i snestormen. Den var kun et år gammel, men nok noget medtaget, fordi den havde deltaget i et Monte Carloløb, dyrlægens fritidsfor-

nøjelse. Nu var han syg, og jeg vikarierede for ham, mens han lå på hospitalet. Derfor kunne jeg køre i hans smarte bil, mens hans faste assistent, Jens Sørensen, kørte den anden. Vi skiftedes gerne til at tage turene hver anden nat. Der var nemlig ikke noget med at sove længe næste morgen, selvom man havde ligget og rodet ude i en stald i timevis, mens man skulle have sovet. Dertil var der alt for travlt i den store praksis.



*Gården Frisenfeldt ved Gedser fotograferet ca. 1949. Foto: Skelby-Gedesby-Gedser Lokalhistoriske Arkiv.*

Turen gik ad betonvejen mod Gedser. Vejkanterne var sløret af den flygende sne. Sneen fæg ind i forruden, så man nærmest intet kunne se. Men heldigvis trak den stærke bils forhjul gennem snedriverne, og forhjulstrækket fik hjulene til at stå aldeles roligt. Det trak bilen frem efter en ret linie. Havde det ikke været en Citroën, er jeg ikke sikker på, at jeg nogensinde var nået frem til den fjerne herregård. I Gedser by gav det igen lyd, når husene kastede motorlarmen tilbage. Øst for byen gik vejen først et stykke langs stranden, hvorfra skum og sne fæg ind mod en. Siden drejede den væk fra kysten og lidt ind i det forblæste land.

Oven på den kolde tur i den uopvarmede bil var det helt hyggeligt at komme ind i varmen fra køerne, hvor der var en helt særlig stemning med det svage lys fra snavsede elpærer og damp fra dyr og varm gødning. Alt var klar til arbejdet. En herregårdsfodermester vidste nok, hvad der skulle til for at klare en fødsel. Mange af dem kunne egentlig godt selv have ordnet de mere enkle tilfælde, men de ville naturligvis nok nødtigt tage ansvaret, dersom der gik noget galt. Og der var meget, som kunne gå galt. En død kalv var et stort tab dengang. Den skulle ud hurtigst muligt, så den ikke blev kvalt, også selv om der var forhindringer. Man blev skrap til det efterhånden, men i begyndelsen var det en belastning. Heldigvis havde de fleste landmænd en forbavsende tillid til en. Jeg er helt sikker på, at det fik en til at gøre sit bedste. De, der fik det dårligste arbejde leveret, var netop de få utålelige kværlanter, som Gud havde udstyret samfundet med.

Med bolig i Væggerløse, var dyrlægens praksis nærmest sikret samtlige landmænd syd for byen, ud til Marielyst og ned til Gedesby og Gedser som klienter. Prisen for folk var nemlig afhængig af afstanden til dyrlægen, så kun de færreste tog en dyr-

læge længere borte fra end nødvendigt. Men Væggerløses dyrlæge var nu meget human med sin kørselspris, idet han på dagturen området rundt delte kørselen mellem alle besøgene. De fleste dyrlæger tog fuld takst hjemmefra ved enhver lejlighed, også når de på samme tur skulle ind til naboen. Men prisen var imidlertid vikaren uvedkommende, og der blev kun sjældent betalt kontant.

### *Holtedreng på landet*

Hvordan i alverden var jeg dog havnet her fjernt fra mine venner, fra Rude Skov og fra bylivet? Jeg tror, at det var det med drømmene, der havde gjort det. Og jeg havde ikke alene mine egne drømme, men også min fars - han havde altid drømt om at blive noget passende ude på landet, helst på et gods. Jeg ville egentlig gerne have læst zoologi - det var min egen drøm - men det var på den tid et brødløst studium med en fattig gymnasielærer i slidt jakkesæt som det bedste resultat. En straf at se hen til. Så lød det bedre at blive skovrider. Skovrideren på Farum distrikt, som vi talte med, fik nu hurtigt overbevist mig om, at det var endnu mere brødløst end at være gymnasielærer og tilmed meget kedsommeligt, noget med regnskab. En pige, jeg holdt meget af, havde en bror, som jeg også satte pris på. Han læste til dyrlæge, så det var måske en idé. Jeg opsøgte så dyrlæge Kinslev i Holte for at høre hans mening. "Endnu er ingen dyrlæge død af sult", var hans klare svar. Og så var det besluttet.

Nu var der imidlertid adgangs begrænsning til Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole allerede dengang. Derfor blev det en langtrukken ventetid, til jeg fik svar på min ansøgning. Den sommer arbejdede jeg som en slags landvæsenselev på en stor forpagtergård i Sydsjælland hos en af min fars bekendte, der gerne ville have billig



*Eiler Worsøe blev gift med Ellen Græsholt i Nakskov kirke d. 28. september 1951. Foto i privat eje.*

arbejdskraft. Megen respekt mødte man ikke der, man måtte ikke engang hvile sig ved at læne sig til høtyven, når man blev træt. Og alle ophørte med at spise, når forpagteren selv var blevet mæt. Men jeg skal love for, at respekten steg den dag, da meddelelsen kom, at jeg var blevet optaget på Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Så kunne selv en storlandmand se, at jeg ville ende som en rig og dermed respektabel mand. Hvorledes det skulle kunne lade sig gøre med landmænds normale sparsommelighed som baggrund, gav han ingen forklaring på. Jeg blev aldrig rig, og jeg var også ligeglad. Jeg fortrød heller aldrig, at jeg havde valgt netop det studium. Det lærte mig en ny verden at kende på godt og ondt, en virkelig verden.

### **Kørekortet**

En aften først i juli 1950 blev jeg hentet af min første arbejdsgiver, der var dyrlæge i Søllested. Han var desuden formand for Lolland-Falsters dyrlægeforenings vikarholderforening. Hos ham skulle jeg have basis i form af et værelse og derfra tage rundt som vikar hos de af dyrlægerne, der ønskede at gøre brug af ordningen, samt også arbejde en del hos ham selv. Det til trods for min begrænsede erfaring. Han var også københavner og havde med familien været på hjemmebesøg. Med ham kørte jeg så i hans smarte, nye Austin A40 stationcar til mine fremtidige Sydhavsøer. Det praktiske arbejde stod mig dog ikke helt fjernt, fordi jeg studietiden igennem havde kørt rundt i by og på land omkring Holte

med dyrlæge Kinslev og derved lært mange ting - dog ikke at køre bil. Tre gange i løbet af studietiden havde jeg prøvet at få kørekort, men det var ikke gået. Enten stødte jeg på kantstenen med køreskolens gamle Ford A, eller også nåede jeg ikke gennem lyskurven, før der blev rødt. Det bekymrede dog ikke dyrlægen det mindste. Det skulle jeg snart få nede i Nakskov, mente han, og det kom til at stemme. I prøven deltog den motorsagkyndige, dengang en ingeniør kaldt "den sorte" samt en elev til. Denne naive elev begyndte med at give ingeniøren en kasse cerutter, som han straks stak til sig. Og så kørte vi. Jeg kørte naturligvis omgående på kantstenen, da jeg bakkede. Men jeg fik et forsøg til, og så gik det - det gjorde man ikke i København. Den anden elev kørte vist nærmest fejlfrit for så at få at vide, at han var dumpet. "Ja", sagde ingeniøren, "jeg er jo nødt til at dumpe Dem, ellers tror folk jo bare, at det er bestikkelse".

### *Ud at køre i bil*

At tage køreprøve er en ting, at køre i bil en ganske anden, som de fleste vel nu har erfaret. Dertil kom, at her i årene kort efter krigen var der stor mangel på biler, særligt sådanne der var nogenlunde driftssikre. Og det varede noget, før jeg lærte alle fælderne at kende. Hos dyrlæge Jensen i Bønned kørte jeg i en gammel DKW. Jeg havde en studerende fra Nakskov med. Vi havde det godt sammen og lærte en masse begge to. En dag, hvor vi vendte bilen midt på en smal vej, gik motoren i stå. Det var os ubegribeligt hvorfor. En landmand, som vi godt kendte fra et besøg, stod lænet til sin cykel og så ud, som om han morede sig dejligt, mens vi ledte efter fejlen nede under motorhjælmen. Til sidst forbarmede han sig dog over os, idet han pegede på udblæsningsrøret. Det var blevet fuldt af jord, fordi vi havde rykket bilen ind i en lille

skrænt. Det mest almindelige for uøvede chauffører var at rykke ind i noget opretstående, som de ikke havde set. På den måde røg der jo nogle pæle gennem tiden. Sommetider blev der også en bule i bilen. Det tog de fleste dyrlæger nu pænt. Værre var det, når man fik skylden for at have ødelagt motoren. Hos en dyrlæge havde jeg fået at vide, at den gamle førkrigsmodel af Vauxhall ikke kunne tåle at køre over 50. Det gjorde jeg heller ikke, men alligevel begyndte den at koge. Ved et besøg hos mekanikeren blev jeg dog trøstet. Dyrlægen havde for længst mistet bundpropfen til køleren. Hullet var så blevet stoppet med kit, og det faldt ud engang imellem. En anden gammel Vauxhall var så slidt i motoren, at den måtte køre på spildolie for at det ikke skulle blive for dyrt. Forbruget var en liter i timen. Må jeg tilføje, at den ikke trak så godt, men til gengæld røg den en hel del.

De fleste dyrlæger havde kun en bil, så når vikaren kom, måtte de låne eller leje. Det blev ofte en Ford A fra omkring 1930 eller en tilsvarende Chevrolet. De gamle biler kørte gerne meget stabilt, men styretøjet var svært sløret i forhold til nutidens biler. Hastigheder over 60 synes livsfarlige. Starte med starteren kunne de sjældent, og bremseevnen med mekaniske bremser lod en del tilbage at ønske. Det var heldigvis ikke svært at få en bonde til at trække sig i gang, når motoren gik i stå, for der var stadig heste på de fleste landejendomme. At bremse uden bremse var vanskeligere. Engang vendte jeg på en noget rund sognevej og trillede lige ind i et hus, hvor nedløbsrøret blev klemt fladt. Ingen opdagede det, men i mange år bagefter var det stadig fladt. Jeg måtte høre for det, fordi jeg havde været så dum at fortælle familien om historien, som huskes endnu et halvt århundrede senere. Der opstod naturligvis mange af den slags hændelser, men dem lader jeg hvile.

Problemet var normalt ikke, at dyrlægerne ikke havde råd til biler, men bilimporten var svært begrænset. Man skulle have en særlig indkøbstilladelse for at måtte købe, og den var svær at få, hvis man havde en bil i forvejen. Kun dyrlæger, som havde fast assistent eller brugte vikaren meget hyppigt fik lov til at have to biler. Og hos de fleste dyrlæger fik vikaren den ringeste - naturligvis havde jeg nær sagt. Man fik i de år prøvet mange slags historiske biler fra Ford T til Ford Prefect. Bedre var det med Opel Kapitän eller en 6-cylindret Vauxhall 1950, men det var kun dyrlæge Kjærulf i Dannemare, som var så velforsynet til hver en tid. Det var en glæde at arbejde hos et sådant ordensmenneske, fagligt dygtig og god til at lære fra sig.

### Løst og fast om dyrlægerne

Kjærulf var bestemt ikke den eneste dygtige dyrlæge på Sydhavsøerne, men her skal ikke gives karakterer. Nogle husker jeg bedre end andre. Dyrlæge Hansen i Grænge er en af dem, der har gjort størst indtryk på mig. Hans fremfærd og myndighed var vel allerede dengang lidt usædvanlig, men folk havde ubegrænset tillid til ham og affandt sig med hans barske facon. Straks klokken syv om morgenen hentede han tyresæden, som i en termoflaske med is blev sendt fra tyrestationen til Grænge station med Lollandsbanen. Derefter tog han så et par tidlige besøg. Det var ganske vist i hans telefontid, men den klarede hans kone. Hvis folk ville tale med dyrlægen, kunne de bestille et besøg, det var


*Nyt præparat!*

*Streptocillin Novo vet.*

IN TUBO

Strepto-Penicillin indeholder streptomycin og penicillin og forhandles i styrken 50.000 og 100.000 enh. (af hver af komponenterne).

Indiceret ved: 1. Akut mastitis, 2. Penicillinrefraktær, kronisk mastitis, 3. Profylaktisk ved tråd og opstikninger. Pakninger à 4, 12 og 48 tuber.

Fremstilles af:  
NOVO TERAPEUTISK LABORATORIUM A S  
Forhandles af:  
A S FERROSAN  VET. MED. AFD.

Reklame for Strepto-penicillin til køer, 1952.

ikke meningen, at han skulle forstyrres unødigt. Han kom så hjem til morgenkaffe, hvorefter han tog de vel tilrettelagte ture på en sådan måde, at han kom til folk på ganske bestemte tider. De havde så at stå ude i gården med håndklæde og en spand varmt vand. Var de ikke at se, kørte dyrlægen gårdspladsen rundt og ud igen. Til middag var han så normalt færdig med dagens arbejde undtagen, hvis der var hasteture. Så kunne han passe sine hobbyer, som var biavl og målskydning med riffel. Begge dele kunne klares, hvor han boede. Den dag, jeg skulle rejse, spurgte han mig, hvor tit jeg havde fridag. Jeg kunne svare, at det havde jeg aldrig. "Ja, men så får De tre dage af mig". Og det fik jeg.

En sådan orden var det ikke alle, der havde på deres forretning. To nærtboende dyrlæger konkurrerede så meget med hinanden, at de næsten aldrig tog kørselen betalt. Og for at være sikre på at komme før klienten ringede efter konkurrenten, ræse de de frem og tilbage i deres kæmpestore praksis. Sikke et liv. Trods det, at de var umådeligt flinke mod mig, så var der ikke spor morsomt at arbejde på de vilkår. Man lærte heller ikke noget hos dem - om det nu var fordi de ikke havde tid, eller fordi de ikke kunne lære fra sig. Det ene sted oplevede jeg et underligt mirakel. Jeg var der for at tage blodprøver af samtlige kreaturer for kalvekastning. Jeg kørte rundt fra gård til gård i rad og række. Få dage efter udbrød der mund- og klovesygeepidemi, hvor næsten alle besætninger på egnen blev angrebet - lige netop undtagen dem, som jeg havde besøgt. Var blot en af de besætninger blevet syge, havde det helt sikkert været min skyld.

Den ene af de omtalte dyrlæger havde en meget gammel far, der godt kunne finde på at tage en natur, når det kneb. Han var altid iført brun kittel. Antallet af kitler var afhængigt af udetemperaturen. Op til fire

kitler uden på hinanden var intet særsyn, men det så sært ud.

En af de ting, jeg husker bedst fra den anden konkurrent, var hans kolde spise-stue. Såvel han som hans kone var af velstående, falsterske landmandsslægter. Det gav en ejendommelig kombination af rundhåndethed og nærighed. Man fik således alle de cigaretter, man bare gad ryge. Til gengæld var det ganske svært at få betalingen for blodprøver ud af ham. Men når jeg i nutiden skal mindes hans hjem, er det på grund af den vestindiske bollemælk. Det er en forret baseret på mælk. I den har man så puttet en slags selvskummende boller af æggehvide samt noget brunt, sukkeragtigt noget. Fy for satan. Også sulevælling kunne man risikere at få serveret. Det var noget kogt flæskefedt, som sejlede rundt i et stof, der lignede sagesuppe. Ned kom det, men...

Nogle dyrlæger var viljefaste nok til at fastholde dyrlægeforeningens takster eller mere end det, trods al konkurrence. Det var dem, der konkurrerede på dygtighed. De blev regnet for dyre, men nød almindelig respekt. Det var som oftest dem, der kom på herregårdene. Hvad landmændene tjente i samme periode kom ikke ind i billedet. De priser, som de opnåede for deres produkter, fandt de altid selv ganske rimelige. Andre dyrlæger troede ikke meget på sig selv, som nu en dyrlæge, der var bange for at tage prisen for penicillin. Den var dengang, hvor stoffet nyligt var kommet i handelen, virkelig meget høj. Han valgte så at nøjes med halv dosis. Det vil sige, at behandlingen ikke udryddede bakterierne, men i stedet skabte resistente bakteriestammer. Meget uheldigt, men jeg tror ikke, at han forstod konsekvensen af, hvad han gjorde.

Andre valgte at udlevere receptmedicinen til landmændene i stedet for selv at iværksætte behandlingen. Sådan gør man

vist mange steder nu om stunder efter passende instruktion, men dengang blev det regnet for dårlig kollegialitet. Og man kan nok gætte på, at disse forhold har været med til at skabe resistens mod mange sygdomsfremkaldende bakterier. Hvis lidt medicin var godt, så blev store doser anset for bedre. Ofte blev medicinen anvendt ganske uden fornuftig begrundelse, når den først lå ude hos folk.

Blandt de ældste dyrlæger fandtes endnu i 1950 en, der af medicin kun anvendte kaliumjodid, som han brugte mod børbetændelse hos køer. Han havde kun få kunder. Min tid, mens jeg vikarierede for ham, blev mest brugt til at bestøve hans melo-

ner, som han havde mistbænke fulde af. I tilfælde af sygdom følte jeg mig nødsaget til at køre på apoteket i Rødby. Her fik jeg at vide, at han aldrig plejede at købe medicin, hvilket morede apotekeren ustyrligt. Da dyrlægen kom hjem fra ferie, fik han et betydeligt chok over regningens størrelse. Til gengæld forbavsedes landmændene over den moderne veterinærvidenskabs effektivitet, som her var blevet præsenteret af vikaren.

Der i Rødby kedede jeg mig svært på grund af manglende arbejde. Jeg var jo nødt til at være i nærheden af telefonen. Allerede første aften blev jeg ringet op om en syg gris "over gården" i Østergade 36.



Besøg på Lidsø i 1950'erne, som afslutningen på et kursus for unge landmænd i svineavl og svinesygdomme. Som nr. 2 fra højre ses godsejeren Jens Henriksen, og med alpehue dyrlæge Erik Møllerup, Rødby. Foto i privat eje.





*Dyrlæge Skov fra Stubbekøbing. Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv.*

Da jeg kom derhen, var der ingen gris, men der boede den dengang unge dyrlæge Mellerup. Han syntes, at det var synd, at jeg skulle sidde og glo alene. Så hver aften havde han en syg gris "over gården". Og vi havde det utrolig hyggeligt sammen med børnene og hans festlige kone, der desværre døde alt for tidligt.

Engang jeg kom til Stubbekøbing som vikar, kunne jeg godt se, at dyrlægen studerede over mit navn. Efter at have betænkt sig en tid fandt han nogle gamle fotos frem og sagde: "Er det ikke Deres far?". Billederne var fra to forskellige fester, som dyrlæge Skov havde deltaget i engang omkring 1915. Lad mig kort nævne, at en af personerne var min far, en anden dyrlæge Skov. Desuden var der mange flasker, og folk havde hatte på. Min far havde dengang været ansat på et sagførerkontor i byen. Og

således fik jeg at vide, at han engang havde været en lystig svend.

Dengang var det normalt, at de fleste dyrlæger ikke alene solgte medicin fra apoteket, for så var folk fri for selv at køre efter det, og alle havde jo ikke bil. Men mange dyrlæger havde også ret til selv at fremstille medicin, og det blev gerne en opgave for vikaren at blande pulver, røre salver og koge kalkopløsning til brug mod mælkefeber. De fleste dyrlæger sørgede for at emballere medicinen korrekt i brune eller klare medicinflasker, i pulvere og kapsler, så folk bedre kunne tro på den. Enkelte brugte dog forhåndenværende gammel emballage til at udveje de små og derfor forholdsvis dyre portioner i. Det så mindre tillidsvækkende ud, når de for eksempel brugte gamle dåser fra wc-rensningsmidler, og hvad de ellers kunne finde i farten. Til gengæld vidste de nok, hvad det skulle koste. For to øre jernvitriol opløst i postevand i en gammel sodavandsflaske gav for eksempel rimelig indtægt, når det blev solgt for fem kroner. Udseendet af opløsningen tydede på stærk effektivitet, og virkningen var såmænd god nok på grise med jernmangel. Således blev alle tilfredse.

### ***Lidt om datidens medicin***

Begyndelsen af 1950'erne kan man i forhold til medicinanvendelsen se som en overgangstid. Man anvendte såvel ældgamle lægemidler som det sidste nye, der var kommet frem i forbindelse med krigen, men som først kom til landet nogle år senere. Som nævnt var der dog forskel på dyrlægerne i den retning.

Der var stadig masser af heste trods traktorenes indmarch, og heste får ofte dårlig mave med smerteanfald, såkaldt kolik. Til den ende skulle de have kolikpulver. Det bestod foruden af ammoniumkloverid af de tørrede og pulveriserede rødder af

kalmus, rabarberrod og lægestokrose, alle lægeplanter med oprindelse i middelalder eller oldtid. Man mener således, at Kalmus var kommet med Djengis Khans ryttere til Estland. De brugte det til at rense hestenes drikkevand med. Derfra var det kommet med Dansken det sidste stykke vej - måske sammen med Dannebrog? Kolikpulver lugtede godt. Mod forkølelse og influenza fik hestene også ammoniumklorid, men her blandet med tørret, pulveriseret rod af lakrids og af Sct. Ellensurt, som vi nu kalder lægelant. Også kørerne fik ved sygdom del i naturmedicinen. Når de havde diarré, fik de kridt og egebark. Egebarken var tørret og pulveriseret. Den blev i en tromle af træ blandet med det fint knuste kridt under ufattelig udvikling af støv. Af dette stoppende stof fik en okse 1/2 kg ad gangen, og det standsede gerne selv den værste tyndskid. Nogle vil måske spørge, hvordan man fik dyrene til at spise disse mirakelmidler, hvis nytte man jo ikke kunne forklare dem. Jo, pulveret blev rørt op til en grød. Denne grød blev ved hjælp af en såkaldt pulverbøsse stoppet ned i svælg på det oftest ret modvillige dyr. Det var ikke dyrlægens arbejde, men bondens. Man kunne også sommetider endnu opleve, at folk hældte en halv flaske brændevin i en syg okse. De påstod altid og uden undtagelse, at det hjalp lige så godt som dyrlægens medicin. Alligevel ringede de nu gerne efter ham til sidst, når de havde set tiden an u hensigtsmæssigt længe.

Gode, gamle midler som morfin og lignende kunne man med sindsro bruge til dyr. Det tog i hvert fald smerterne og standsede hoste og tarmkrampes uden at der opstod narkomani. Og mange af de nye, kemiske midler var såmænd ikke så ringe, selv om vi nu synes, at de var gammeldags. For øvrigt kom der næsten hver måned nye, effektive ting på markedet, særligt antibiotika og sulfapræparater, syn-

tetiske hormoner, bedre antibakterielle midler, nye bedøvelsesmidler og meget andet. Det var svært at følge med, det krævede kontinuerlig læsning af fagblade. Heldigvis forblev håndværkssiden nogenlunde den samme i lang tid.

En væsentlig ting, der blev forbedret, var operationsteknikken, men noget som kejsersnit på større husdyr blev først udbredt i 1960'erne, tror jeg. I min tid i praksis var det stadig mest kastration af hingsteføl, sammensyning af store sår på heste og andre enkle ting, man foretog. Man kunne dog operere en ko for fremmedlegemer som søm i vommen eller fjerne andre sære ting, de havde ædt. Man kunne bekæmpe infektioner i sår effektivt med nogle af de nye midler. Viden om fysiologi voksede for hver generation af dyrlæger, for undervisningen var god, særligt hvis man var god til at huske. Det bedre forståelsen af sygdommens væsen. Men endnu stod det tilbage at behandle folks hunde og andre kæledyr kvalificeret, særligt i landområderne. Det kunne - eller snarere gad - mange dyrlæger ikke. Mange ældre dyrlæger havde vel heller aldrig lært det. Landmændene var ikke alle klar over, hvad man kunne udrette for syge, små husdyr. Når en hund blev syg, skød man den som regel og købte en ny. De yngre af dyrlægerne lod imidlertid ikke en så oplagt mulighed for et interessant arbejde ligge. De fik med tiden lært folk, hvad der kunne udrettes.

### *Landmændene og landbruget*

Datidens lollandske landmænd var gennemgående en del anderledes, end landmænd er nu. Det var affødt af mange omstændigheder. Vel var der mange herregårde samt en del af, hvad man kan kalde proprietærgårde. Men de mange store gårde havde givet ophav til en betydelig mængde husmænd. Ejendommene fra

1909-udstykningsen var alle for små, så manden måtte gå på arbejde andetsteds. Bedre var de mange statshusmandsbrug fra 1920, for dem kunne man leve af, her i sukkerroernes land endda rigtig godt. Imidlertid var langt de fleste landejendomme gårde af middel størrelse. Folk, der havde en sådan gård, tillagde oftest sig selv stor betydning. Man skulle altid tiltale dem med "De". Kun folk fra Jylland samt en enkelt sjællænder sagde uden videre "du". Folk sagde selvfølgelig også "De" til dyrlægen, ja, tilmed til assistenten. Gård ejere blev tituleret proprietærer, proprietærer blev kaldt godsejere og så videre. For mig at fornemme, var det en snobberiets verden, hvor selv Holte ikke kunne være med.

Engang besøgte jeg sammen med dyrlægen fra Søllested og hans altnuligmand, der var iført noget chaufførlignende khakitøj og kasket, Nakskovs største herreekvi-peringshandler, Christian Steffensen, for at købe et eller andet. Da vi så skulle til at gå, kom hr. Steffensen selv springende og spurgte, om hr. greven ikke ville have et par vaskeskindshandsker til nedsat pris. Det kneb alvorligt for os at holde masken, til vi var kommet ud. Særligt kneb det for altnuligmanden, der tydeligt nok blev anset for at være grevens chauffør. Han var imidlertid formand for radikal ungdom, så det var lige vand på hans mølle.

Vi er tilbage i en tid, hvor man kunne se på folks påklædning, hvad de var - jeg tror også, at man kunne lugte det. Det var ikke uden grund. Badeværelser var ikke almindeligt udbredte. Der var mange folk på gårdene, men de havde normalt ingen faciliteter. Vask foregik under pumpen på gårdspladsen. Med de mange penge, som landbruget tjente i de år, kunne der ellers nok blive til et søgrønt badeværelse til bonden selv. Kom man en sjælden gang ind i sådan et, var det gerne blevet fyldt

med potteplanter. En ugift fodermester havde ikke adgang til noget bad. Han havde heller ingen kvinde til at vaske sit tøj, så det var ikke altid helt rent. Værre var det alligevel med hans fødder, når han af ren nød sparede såvel strømper som træsko - men frisk kolort luner mellem tærne en kold vinterdag.

Ikke nok med manglende bad til folke-ne, der manglede som regel også wc'er til alle. I stedet brugte mange grebningen, møgrenden bag køerne i stalden, så der kom man bag på mangt og meget gennem tiderne. Selvfølgelig fandtes der ikke rensningsanlæg. Spildevand blev lukket direkte ud i fjord og grøft, sidstnævnte steder ofte med egnsomfattende forstoppelser til følge. At der ofte blev konstateret forurenede brøndvand i Ryde Ås afvandingsområde kan ikke undre.

Der fandtes dog behjertede folk, som en sjælden gang prøvede at finde løsninger. Således min onkel Rossing. Han var købmand i Nysted, byens største. Da der kun var 1500 indbyggere, må grunden til hans købmandsgårds størrelse søges i de mange landmænd fra omegnen, som handlede hos ham. Han handlede med mangt og meget som brændsel, kakkellovne, korn og bådudstyr, foruden mere uformelt med alt, hvad han kunne få folk til at tro, de gerne ville have. Derfor købte han også selv, hvis han så en salgbar vare i noget. Det må have været derfor, at han engang ved denne tid billigt købte en vældig jern-ovn til at fyre med petroleum. Så måtte han jo finde på noget at bruge den til. Det blev gennem et vældigt slid til en "badeanstalt" anlagt i en bagbygning på købmandsgården. Her kunne folk fra by og land blive vasket af hver onsdag aften mod en beskeden betaling. Den eneste mangel ved projektet var, at der aldrig kom nogen kunder undtagen mig i de perioder, hvor jeg arbejdede i Nysted.

## Besyderlige hjem

Der fandtes på den tid mange besynderlige hjem. Et sted boede en herregårdsfodermeister og hans polske kone i et hus, der helt enkelt - bortset fra et par stole - var uden møbler. Hos bønderne var sædvanen gerne en overmøbleret stor stue eller to med slægtens klenodier, gamle plysmøbler, mahognisofaer med silkebetræk og ejendommelige vaser med meget guld. Disse rum henlå i klam uopvarmethed den meste tid. Alt liv foregik så i køkkenet for at undgå slid på Brusselertæpperne. Hvis nogle skulle tro, at man endnu fandt gamle almue-møbler, så må de tro om. Kun et sted, det var i Gumperup ved Brandstrup hos en meget gammel enke, der havde forpagtet jorden ud, fandtes disse smukke og særprægede møbler ganske intakte såvel som en samling af gamle kaner og vogne, der fyldte op i de tomme stalde. Antikhandlerne stod i kø for at afvente hendes død, for i levende live ville hun ikke sælge noget, hvor meget de end bød. Hun elskede det alt sammen.

Gennemgående var det hyggeligt at komme ud til folk, men der var naturligvis nogle slemme blærerøve imellem, særligt blandt sådanne af god slægt, som nærmede sig fallit. Jeg behøver vist ikke at sige, at det med tidens konjunkturer krævede ikke så lidt at gå nedenunder og hjem, når man havde arvet en proprietærgård kvit og frit. Jeg tror, at det for mange kneb med landbrugsmæssig viden og med evnen til overhovedet at lære sig selv noget. Selvfølgelig var der dygtige landmænd og bønder iblandt for ikke at tale om husmændene, men der var også en del, der mente, at en gård skulle kunne bære en doven mand og som derfor for ofte sad over en pilsner henne hos købmanden. Såvel i Almind som i Hummingen var der regulære smugkroer. Hos flere købmænd rundt om i landsbyerne havde en gammel dyrlæge fra

Nyhed

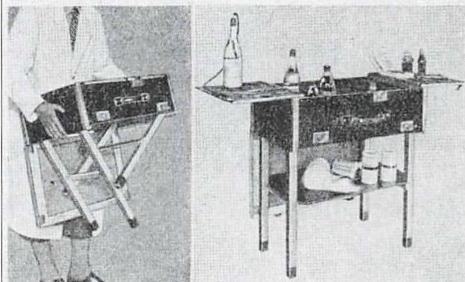
## Universal-kuffert

Bengen pat.

afhjælper savnet af en praktisk instrument- og medicinkasse i bilen, der samtidig hurtigt kan bruges som

### arbejdsbord i stalden.

Modstandsdygtig overfor syrer og baser.  
Fremstillet af hårdtpressede kunststofplader.  
Let at håndtere — let at transportere.  
Gør dyrlægen uafhængig m. h. t. arbejdsplads.  
Kan vaskes og desinficeres.  
Mål: ca. 65×40×20 cm, bordhøjde ca. 70 cm.  
Pris kr. 375,00.



A/s CARL FR. MORTENSEN

Bilovsvej 5C · København V · Eva 6701 · Danmark  
Norge: Leif Chr. Bough · Stensgaten 2 · Oslo · Norge

*Reklame for Universal-kuffert til dyrlæger, 1952.*

Nakskov et snapseglass hængende i et trisseophæng, så han uden for meget besvær kunne få en lille en, når han kom forbi. Selv var jeg mest forfalden til varm smørkage hos en af de utallige bagere, der fandtes dengang. Den kostede 50 øre.

Hos statushusmænd og polakker var det altid rart at komme. Sproget kunne til tider være vanskeligt at forstå, ikke alene hos dem fra Polen, men også hos de mange, der endnu talte rigtig lolsk eller falstersk.

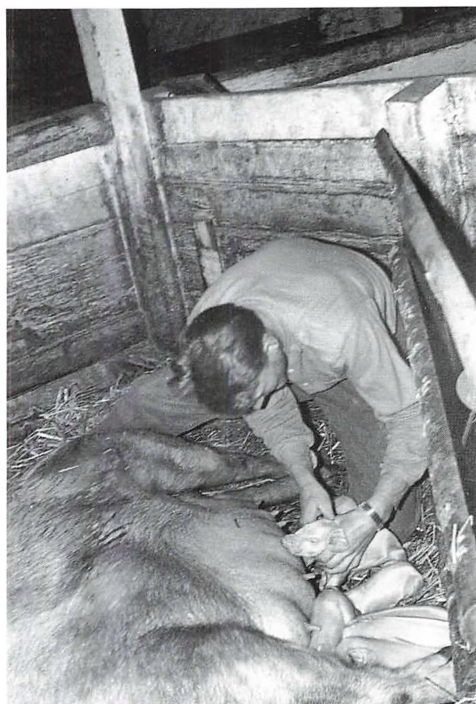
Der var tillid til en. Det var ekstremt få

gange, at det skete, at folk ringede efter en anden, fordi man var for længe om at komme. Man kunne da også kun være et sted ad gangen. Man oplevede ofte at blive tilkaldt til en nattefødsel hos en ko. Når man så kom og spurgte, hvad der var i vejen, kunne svaret lyde, at der da ikke var noget i vejen, man skulle bare være der for en sikkerheds skyld. Så stor var mange menneskers omhu for dyrene, også skønt de godt vidste, at regningen let kunne lyde på fødselshjælp, og det var dyrt.

Svin var der ikke så mange af dengang, mens næsten alle endnu havde kreaturer. Kun langsomt var nogle ved at opdage, at de måske kunne leve alene af planteavl og svin. Svinestaldene havde ofte lergulv og stængeloft med halm på. Det gav et godt klima, og da der var god plads til dyrene, var der kun få syge grise. Men blev svine endeligt syge, ja, så skulle de sandelig også have dyrlæge. Syge svin fandtes i hovedsagen der, hvor man havde lavet store svinestalde med flisegulv. Endnu beherskede man ikke teknikken med isolation og udluftning, så derfor drev det hele af vand, særligt om vinteren.

Mange kostalde var heller ikke for gode. Der blev let fugtigt, fordi de store skrumler dampede slemt, så vandet kondenserede i de uisolerede mure. Dertil kom, at ikke helt få stalde var meget gamle og uden fodergang, så hele foretagendet var præget af våd halm og møg. Værst var det, hvor der var mure af kløvet kamp. Heldigvis havde de opfundet mælkesien, som de brugte, når de hældte mælken fra malkespanden over i junglen.

Jeg skal her bemærke, at der stadig var mange, som endnu ikke havde malkemaskiner. Kopatterne rensede de gerne mellem to fingre den slags steder, eller i bedste fald med en mælkevåd klud. Nedkøling af mælken foregik - hvis den foregik - med et vandkøleanlæg. Det var ikke uden grund,



*Svinestald i Musse i 1955. Nysted Lokalhistoriske Arkiv.*

at mælken var velegnet til at fremstille tykmælk af.

Nu vil man nok tro, at alle landbrug på den tid havde adgang ad vej. Således var det dog ikke helt. Ude i den i 1927 afvandede Rødbyfjord lå den tidligere ø Magleholm med tre små gårde. I sjældne tilfælde kunne man køre i bil dertil i sommertiden, hvor det dybt nedkørte spor kunne være tørt. Om vinteren gik det ikke, men det gjorde dyrlægen. Der var vel en kilometers vej derud absolut uden læ for nogen vindretning. Der var ikke ført elledninger derud. På de to af gårdene levede man et liv i petroleumslampens skær, mens man på den tredje havde en jappmotor til at trække en generator. Når den kørte, kunne den trække malkemaskinen. Den overskydende

strøm blev så oplagret i et vældigt system af akkumulatører købt brugt på et nedlagt elværk. Så var der lys til en lille pære her og der. En vinter havde dyrlægen lånt en gammel Chevrolet ladvogn, mens en af bilerne var til reparation, og tænk, den kunne med sine store hjul køre ud til Magleholm gennem det meterdybe ”plutte” og tilbage igen uden at køre fast. Den dag slap vi for den kolde gåtur.



*Køerne får sat en blikplade med nr. i ørerne, 1952. Skelby-Gedesby-Gedsers Lokalhistoriske Arkiv.*

### **Sorger og glæder**

Naturligvis gjorde snestorme deres til at gøre livet besværligt, men de fleste landmænd var nu flinke til at hente en på traktor eller en enkelt gang i en kane, hvis man var kørt fast i en stor snedrive. De var også flinke til at trække bilen fri af driverne ved hjælp af en hest, når det var gået galt.

Man frøs altid i bilen om vinteren. De fleste biler havde ikke noget varmeanlæg

på den tid, om end nogle havde fået det eftermonteret, så det blæste glødende luft på ens fødder. Kondenseret vand dækkede permanent indersiden af ruderne i frostvejr, så man måtte styre efter et lille hul, som man smeltede i isen på vindspejlet. Det stillede krav om stort held for ikke at ramle ind i andre biler, når de endelig dukkede op. Snerydningen var mangelfuld i de fleste små kommuner. Den blev gerne udført med en hestetrukken sneplov af træ, der nærmest kørte oven på sneen. Som regel var det bedre at køre ind over de frosne marker. Hvor ploven ikke var nok, måtte folk stille til snekastning og grave sig gennem snemasserne.

Engang kørte jeg i en sådan dyb udgravning i snedriverne ved Maglebjerggård, da jeg mødte en anden modkørende idiot med for stor fart. Opbremsning var en umulighed på den isede vej, knust bil var at imødesee. I sidste sekund kørte jeg bilen ind i driverne. Og se da, driverne var så hårde, at de bar bilen oppe. Og oppe på driven passerede jeg den modkørende bil, som jeg nu kunne se ovenfra. Derefter landede jeg med et bums på vejen bag den. Det var til at blive religiøs af.

En anden gang, også i snestorm, var jeg kørt næsten ud til enden af Gloslunde Kovej, før jeg måtte give op. Det var imidlertid helt umuligt at komme til at vende uden at sidde fast. Så måtte jeg bide i det sure æble og bakke de omkring fire kilometer tilbage til byen. Det gav hold i nakken de næste mange år. Gennem tiderne fornemmer jeg, at jeg har skovlet mig gennem snedriver jorden rundt. Men når så endelig det lykkedes at tage sig frem gennem snestormen til en begravet stald og få trukket en kalv ud, som havde siddet fast længe, så var det hele slæbet værd.

Normalt var forholdet mellem landmænd og dyrlæger godt, særligt når man gjorde sig den ulejlighed at komme med

en ordentlig forklaring på sygdommen, hvad dog ikke alle dyrlæger gad. Det kunne også være svært. Man skulle ikke se for sort på en patients mulighed for at overleve, for hvis den trods ens spådom gjorde det alligevel, så blev folk sure, hvor jeg syntes, at de skulle være blevet glade. Der kunne også være andre psykologiske problemer. I sin tid havde man behandlet mælkefeber, en kalkmangelsygdom, ved at blæse yveret fuldt af luft for at stoppe mælkeproduktionen. Men i min tid som assistent var det for længst blevet moderne i stedet at give en infusion af en kalkopløsning. Det fjernede samtidigt risikoen for yverinfektion i forbindelse med indblæsningen. Men visse landmænd havde den ide, at yveret skulle pumpes op, for det havde man altid gjort i de gode, gamle dage. Det gav anledning til mange skænderier mellem de to parter. Jeg husker en dyrlæge, hvis myndighed var meget beskedent, men hvor der ikke var noget i vejen med stædigheden, som blev smidt ud, fordi han ikke ville følge ejerens krav om at "pumpe" koen. Mere taktisk begavede dyrlæger nøjedes med at gøre opmærksom på problemet, hvor efter de hårdt presset pumpede.

Et af de værste slæbearbejder var, når en ko havde "skudt livet ud". Det vil sige, at livmoderen, som hos dyr kaldes "børen", efter fødslen havde krænget sig ud og hang som en vældig sæk affald bagud af koen, der gerne lå og rodede nede i sølet. Man prøvede at få koen til at rejse sig, hvilket som oftest lod sig gøre. Så lod man to mand holde et vaskebræt - noget man dengang anvendte til at gnide tøj på ved tøjvask - ind under den tunge bøn, som så skulle stoppes tilbage, hvor den kom fra. Ved hjælp af forskellige fiduser fik man børen til at skrumpes noget, så den var lettere at stoppe ind. Derefter "syede" man for skeden, så man ikke senere skulle ud

og gøre arbejdet om, fordi børen var røget ud igen.



*Roetog ved Musse i 1955. Nysted Lokalhistoriske Arkiv.*

## **Roetid**

Hele sommeren havde der været liv i roemarkerne med tynding og lugning. Altid gik der folk og hakkede med deres korte hakker. Når roerne havde groet og groet, til de var store, var det blevet efterår, roetid. Så blev der endnu mere liv i roemarkerne. Endnu fandtes næsten ingen roeoptagere, arbejdet gik med megen håndkraft. Toppen blev hugget af med roekniven eller med en grønthøster. Roerne blev pløjet løse med en roeplov, samlet op med håndkraft og kørt til læsseplads ved roebanen. Det var ikke et problem for dyrlægerne. Det var til gengæld roetogene, der skulle flytte roerne til saftstation eller sukkerfabrik her før de store lastbilers tid. Landet var gennemskåret af smalsporede baner, hvor små lokomotiver såvel til damp som til diesel slæbte endeløse rækker af store, umalede vogne. De var dog opmærket med hvide striber i håbet om, at nogen skulle se dem også om natten. Der var ikke blinklys, hvor de krydsede vejene, så det var bare med at opdage den lygtemand, som burde være der. Det gjaldt om at være opmærk-

som, hvis man ikke ville køre sig ihjel. Samtidigt drev alle veje af tykt ”plutte”, som blev slæbt ud af markerne sammen med roerne, og den tågede luft var næsten lige så tyk af roeduft.

Foruden roetogene fandtes endnu næsten alle de private baner på de to øer. Faktisk levede også de i vid udstrækning af at transportere roer. Også dem skulle man passe på, for kun få steder var der blinklys ved overskæringerne. Værst var Gedserbanen, hvor man skulle af og åbne et led for at køre over. Det var ikke let at forudse, hvad der skete, inden man kom ind i bilen igen. Adskillige landmænd blev da også kørt ihjel der gennem årene.

### ***Fremtiden?***

Da jeg havde været vikar et par år, kunne dyrlægerne ikke mere enes om vikarord-

ningen, så den måtte ophøre. I stedet blev jeg assistent hos dyrlægen i Søllested de næste to år, og så var jeg nogenlunde udlært.

Det er klart, at unge dyrlæger lærte meget ved at være assistenter hos de ældre og erfarne. Det var da også det mest normale. Men det var naturligvis med den drøm i baghovedet selv på et tidspunkt at få en praksis. Det var nu lettere sagt end gjort. En praksis var kostbar, et års bruttoomsætning foruden bolig og bil. Man kunne dengang kun mod kaution låne penge til køb af praksis. Det krævede derfor en velhavende familie at begynde på den måde, og sådan en havde jeg som så mange andre ikke.

Alt i alt var der vel ikke for mange dyrlæger, men det var vanskeligt at finde et mellemrum mellem de eksisterende prak-



*Eiler Worsøe og hans hustru Ellen i assistentboligens have i sommeren 1952. På besøg er Ellens far, direktør Emil Grøsholt fra Nakskov Skibsværft. Foto i privat eje.*



sis, hvor der var plads til en til. Nogle forsøgte, men det krævede, at de havde noget at leve af i begyndelsen samt bil og et sted at bo. Andre prøvede at få fat i en praksis, der var kørt ned af en gammel, syg eller fordrunken dyrlæge, for at den ikke skulle være for dyr. Så skulle de siden erobre de forsvundne kunder tilbage. Det var ikke tillukkende at kaste sig ud i den slags. Men da jeg først havde mødt Ellen, syntes vi at der måtte ske noget.

Som assistent havde vi først en lejlighed i et lille hus ved siden af Volshave mejeri. Lejen var en del af min løn. Siden fik vi en stuelejlighed i en villa i nærheden af dyrlægens. Vi prøvede at leve af assistentlønnen, spredt vikararbejde og nogle timer ved kødkontrollen på slagteriet i Nakskov samt Ellens løn som børnehavelærerinde og medhjælper hos en gammel danselærerinde i Nakskov, der ikke mere kunne klare sin danseskole alene. For Ellens sparepenge og et lån købte vi en bil. Indkøbstilladelsen var der intet problem med, da vi ikke havde bil i forvejen. Meningen var så, at den kunne dyrlægerne leje, når de skulle bruge en ekstra bil til vikaren. Så kunne vi bedre få råd til at have den. Desværre var der sjældent kunder til den. Dertil kom at alle lønninger var meget lave. Når det alligevel løb rundt, så var det mest ved hjælp af den store have, der hørte til huset samt nogle høns og mange søndagsmiddage hos Ellens forældre i Nakskov. Til gengæld behøvede Ellen ikke mere hver dag at cykle til Nakskov.

Det irriterede visse af dyrlægerne, at dyrlægen i Søllested nu havde en billig og veluddannet assistent. Et par var så snedige, at de prøvede at lokke os til at flytte til det fjerne Jylland ved kraftigt at anbefale køb af et par dødsyge praksis. Det var godt, at jeg ikke bed på de forslag, for et par af mine jernflittige studiekammerater

kom netop der til at slide sig selv op i for-gæves forsøg på at få et godt liv ud af det. Jeg, der havde gjort mig klart, hvad det kunne ende med, var kort efter heldig. Der blev ansat faste dyrlæger til inseminering i den lokale kvægavlsforening på Vestlolland. Denne forening af landmænd var kommet på kant med de praktiserende dyrlæger, som hidtil havde udført arbejdet, om betalingen. Jeg blev så ansat som en af de nye insemineringsdyrlæger fra august 1954. Det var til stor fortrydelse for nogle af de praktiserende dyrlæger, som mente at have patent på arbejdet. Blev lønnen ikke høj i sammenligning med, hvad de praktiserende dyrlæger tjente, så var den dog langt bedre end lønnen som dyrlægeassistent. Også uafhængigheden blev en anden. Dermed kom de næste ti år af vort liv til at gå, men det er anden historie.

*Eiler Worsøe (1925-2001) var født i København, og blev uddannet som dyrlæge i 1950. Han fungerede som vikar for Lolland-Falsters Dyrlægeforening juli 1950 – februar 1952. I perioden 1952-1954 var han assistent hos dyrlæge Haagensen i Søllested, samt insemineringsdyrlæge ved Vestlollands Elitekvægavlsforening. I 1964 forlod han Lolland og flyttede til Randers, hvor han blev slagteridylæge. Hans interesse for botanik og landskabshistorie udmøntede sig i talrige artikler og en række bøger. Senest »Skovbilleder« der udkom sidste år.*

*Interessen for skovhistorien stammer fra tiden på Lolland hvor han blev betaget af blomsterrigdommen i de ejendommelige lollandske stævningsskove. Først og fremmest Stubbetykke ved Utterslev som han har beskrevet i artiklen udmarksland på Nordvestlolland anno 1783, der blev bragt her i historisk samfunds årbog 1995.*

# Een af dem fra Småland!

Af Eli Brylle

## *En svensk piges skæbne*

Når man kører gennem Småland og ser de mange stengærder, kommer man uvilkårligt til at tænke på linierne i Carl Sundells salme:

*Her rydded de marken for stene engang  
Og dyrked den siden med suk eller sang*

I denne fattige egn i Hätteboda fødtes d. 21. februar 1884 en lille pige, som i dåben fik navnet Hilda Emilia Nielsdatter. Hun var nr. 4 i børneflokket. Forældrene var Kristina og Niels Johan Svensson. Hjem-



*Emilias barndomshjem i Småland. Huset er nu sommerhus.*

met var et lille torp langt ude i de store skove. Der var plads til et par køer og får og en hest. Jorden var dårlig. Der kunne ryddes et lille stykke for sten hist og her, så der kunne sættes kartofler eller sås rug til brødkorn. Om sommeren gik køerne i skoven, men de skulle tages ind og malkes. Af fløden blev der kærnet smør, som blev solgt til købmanden eller byttet til andre nødvendigheder.

Faderen arbejdede i skoven og efterhånden, som børnene voksede til måtte de hjælpe med arbejdet. Det var strenge kår for disse mennesker, og der var stor fattigdom. Sorgen ramte også det lille hjem, da en to-årig dreng druknede i en nærliggende sø. Det som holdt disse mennesker oppe var deres stærke tro. Det var en højtide, når de få gange kunne komme de tre mil til deres kirke i Urshult. Under disse kår voksede Emilia op. Skoler var der ikke. Læreren rejste rundt, så hun skulle måske i skole hver dag i tre uger, men så varede det længe, inden han kom til den egn igen. Legetøj fandtes ikke, men hun havde sine egne små oplevelser i naturen. Når det rigtig stormede krøb hun op i et højt træ og gyngede med, og pligter fik hun også. En dag blev hun sendt hen til møllen med en pose rug, som skulle males til mel. Det var en tidlig forårsdag og der lå endnu rester af sne hist og her. På en stor sten i solen lå de største hugorme, hun nogensinde havde

set. Af gamle folk fik hun senere at vide, at de rigtig store hugorme kun kom frem i det tidlige forår. Sådan gik barndommen med leg og efterhånden flere pligter.

### **Til Lolland for at arbejde**

Da børnene var blevet større, rejste Kristina hver sommer til Lolland og lugede roer og trak dem op om efteråret, for at tjene lidt penge, så familien kunne overleve vinteren. Emilia blev konfirmeret før tiden, fordi hun skulle med herover. Hun skulle have udrejsetilladelse hos præsten. Men præsterne var meget imod, at de unge piger rejste ud og hun fik kun lov til at rejse fordi hun havde sin mor med. Rejsen til Danmark var lang. De skulle af sted tidligt om morgenen til Karlshavn og med toget til Malmø. Herfra med færgen til København. Det var nu blevet aften og mørkt, og de overnattede på banegården til de næste morgen tog med toget til Masnedø. Her skulle de igen sejle til Gåbense. Der holdt landmændene med hestekøretøjer for at hente dem. Een mand tog piger med også til nabogårdene, men inden de kom til bestemmelsesstedet, var det igen aften.

Kristina havde i flere år været fast roepige på Maglebjerggården i Vejleby, og Emilia kom til gården Solvang i Sædinge.



*Emilia og hendes mand, fotograferet i 1920.*

Hendes første indtryk næste morgen, da det blev lyst var, at hun kunne se så langt omkring på det flade Lolland. Hun fik det godt i forhold til de piger, som kom på herregårdene. Der var ikke de store sprogvan-skeligheder og hun blev accepteret af de andre folk på gården. Manden på gården var ikke gift, men havde en husbestyrerin-

de, som var datter af lærer Kirkegård i Herritslev. En aften skulle hun hjem og spurgte Emilia, om hun ville med. De to piger gik fra Sædinge til Herritslev og var tilbage til arbejdstid næste morgen.

Emilia rejste kun hjem til Småland den første vinter. Hun morede sig ellers lidt over nogle af sine medrejsende, som ikke rigtig kunne tåle at tjene penge. Hvis nogen på rejsen herover spurgte, hvor de kom fra, så kom de fra det fattige Småland. Men var det på hjemrejsen, hvor de havde penge på lommen, så var de fra det store Kronobergs Län. Næste år blev hun tjenestepige på gården i Sædinge, og blev der til hun blev gift.

### *Et slidsomt liv*

Hun besøgte jævnlig sin mor på Maglebjerggården, og der lærte hun en ung mand at kende, som blev hendes kærlighed resten af livet. Den 28. april 1904 blev de viet i Vejleby Kirke af pastor Bachevold. De havde fået arbejde på en gård i Vestenskov, men der blev de kun et halvt år og flyttede da til et hus på Stibanken ved Ryde. Her arbejdede de begge på det første Ryde Savværk. Det lå ved den modsatte side af banelinien i forhold til det senere savværk. Der arbejdede de nogle år til savværket ophørte og blev revet ned. De røde mursten blev renset og brugt til opførelse af stuehuset på gården Svenstrup, som var brændt kort forinden.

Emilia og hendes mand flyttede da til et hus ved Volshave skov under Øllingsø. Der var seks tdr. land jord til huset. De havde et par køer og grise og høns. Emilia passede dyrene og hendes mand arbejdede i skoven. Hun skulle gå en km. med mælken til den nærmeste gård, hvor den blev afhentet. I huset ved skoven boede de, til de i 1911 købte et gammelt hus med 3 tdr. land jord til i Højreby. Det blev deres hjem resten af livet, og med tiden kom der også fem børn

til. Efter at de var flyttet fra huset ved skoven, blev dette revet ned. Emilia havde vintergækker i sin have og disse bredte sig senere lagt ind i skoven. Der står de og blomstrer til minde om en svensk pige.

Emilia og hendes mand fik nu arbejde i roer og høst på en gård i Volshave. De lugede tyve tdr. land roer og trak dem op om efteråret. I høsten fik hun sin dagløn, men hendes mand skulle arbejde gratis for lån af heste og redskaber til at dyrke sin egen jord. Eet år gav roerne så godt, at fabrikken gav et ret godt beløb til dyrkere og arbejdere i tantieme. Dette blev grundlaget for, at de i 1923 blev enige om at rive det gamle hus ned og bygge et nyt. Under ombygningen fik de lov at bo hos nogle naboer på en gammel gård, men der var så mange rotter, at de om natten løb i værelset, hvor de skulle sove. Emilia havde født en lille pige om foråret og hun turde ikke sove, for hun var bange for, at rotterne skulle begynde at æde hende. Men den tid fik også ende og de kom hjem i deres hus igen.

Tiden gik med arbejde. Fornøjelser var der ikke mange af, men hvis vejret tillod det, kørte de hvert år til grundlovsmøde ved Christianssæde. På sommersøndage pyntede Emilia sine børn og så gik hele familien i skoven. Hun kendte alle planter og



*Huset i Højreby efter en ombygning i 1942. Før havde det bindingsværk og stråtag.*



*Der høstes på de tre tdr. land jord i Højreby. Emilia var den første kvinde på den egn, som trak i et par overalls.*

dyr og lærte sine børn navnene på dem. Hun lærte også sine børn mange andre ting. Først og fremmest ærlighed. Hun hadede al uret og uærlighed og havde nogen skuffet hende, glemte hun det aldrig. Hun kunne være hård, men forlangte aldrig mere af andre end af sig selv. Om vinteren syede og reparerede hun tøj, og hun strikkede strømper og vanter til hele familien. Når den daglige avis kom, skulle hun have fat i sin strikkestrømpe, for hun læste mange bøger, mens hun strikkede. Hendes egne ord var: “Jeg skal have noget at hænge mine hænder på”. Altid var hun i arbejde. Skulle der males og tapetseres ordnede hun det om foråret. Til tider også for sine gamle og syge naboer. Een ting tog hun dog sig tid til: hun var altid glad for at kirken lå så nær, og den besøgte hun jævnlig. Var noget strengt for hende, tog hun i stille stunder sin salmebog frem og fandt trøst, ved at læse i den.

Da den store arbejdsløshed kom, blev det vanskelige tider, men hendes mand gjorde alt for at finde arbejde om vinteren. En tid arbejdede han ved inddæmning af Rødby Fjord. De kørte med store trillebører jord op ad planker til diget. Det var strengt arbejde og kun de stærkeste kunne klare det. Hver aften var Emilia urolig,

indtil han kom hjem, så hun kunne høre, om han var blevet afskediget. Der var ikke arbejde at få. Senere blev der iværksat nødhjælpsarbejde i form af lån og tilskud til at få drænet jorden, og i flere år gravede han dræning hver vinter. Emilia gik ud og hjalp ham med at skovle jord op efterhånden, som han gravede. Ved flid og sparsommelighed kom de igennem kriseårene.

De hjalp altid hinanden og deres kærlighed og hengivenhed varede livet ud. Hun var hele livet taknemlig for, at hun var kommet herover til bedre kår, end hun havde fået, hvis hun var blevet i Sverige. De sidste år var strenge for hende med sygdom og mange smerter og den 16. juni 1960 døde Emilia og blev begravet - langt fra det Småland, hun aldrig genså.

Jeg takker Vorherre for, at hun blev min mor.

*Eli Brylle er født i Højreby i 1923. Hun kom efter konfirmationen ud at tjene på forskellige gårde, indtil hun i 1945 blev gift og bosatte sig i Musse. De første år derefter arbejdede hun på tørvemosen, i roerne og i høsten. I 1954 erhvervedes en ejendom med 13 tdr. land. Efter mandens død er jorden bortforpagtet og Eli Brylle bor stadig på ejendommen.*

# Til menighedens brug og omsorg

*Af Anne Birgitte Villadsen*

Den 15. september 1901 blev Langø kirke yderst på Vestlolland indviet. Det følgende er historien om, da de byggede kirke på Langø, og hvad der siden skete.

Langø var – som navnet siger – oprindelig en ø. Den lå i Nakskov fjord og hørte med til Kappel sogn. Når man skulle til kirke, måtte man sejle fra Langø til en anløbsbro ved Jordbjerg, som dog ikke var stort mere end et par sten i vandet, og derfra gik vejen til Kappel. Ved inddæmningerne efter stormfloden blev Langø i 1878 landfast med det øvrige Lolland. Men beboerne på Langø havde stadig en lang og træls kirkefærd, når de ved vintertide skulle til Kappel med lig eller små børn eller i andet kirkeligt ærinde.

Hvem der fik idéen til, at der skulle bygges kirke på Langø, hvornår den opstod og af hvilke grunde, fortaber sig noget, men dog ikke helt i fortiden. Ifølge den sognepræst, der var Langø kirkes første præst, Niels Boling Hindhede, var det sognepræst Hakon Viktor Graa, der oprindelig begyndte arbejdet for opførelsen af kirken. Graa var blevet præst i Kappel hen på efteråret 1887. Da var Kappel sogns adskillelse fra Vestenskov sogn kun fem år gammel, idet Kappel sogn indtil 1882 havde været en del af Vestenskov sogn. Ganske vist var Kappel kirke i 1685 blevet sognekirke, men Kappel blev altså først langt senere et

selvstændigt pastorat. Graa lader til at have været en flittig præst og opmærksom på, hvad der var brug for. I betragtning af, at beboerne på Langø havde denne forholdsvis lange og dårlige kirkevej, plejede han nu og da at tage derud og prædike i den gamle skole. Dette skete særlig om søndagen, undertiden også om onsdagen i fasten.

## ***Kirkekomiteen***

I 1892 fik Graa sat et arbejde i gang for en indsamling til et fond for et eventuelt kapel. Beskrevet i nutidige ord: Der blev nedsat et udvalg – ”Komiteen for Opførelse af Kapel på Langø”. Den bestod af proprietær Zier Christensen Zierson, Langøgård (formand), fisker Jens Nielsen, Langø, og gårdejer Jens Jørgensen (Due), Ydø. Sognepræsten fungerede som sekretær. Komiteen gjorde sit arbejde godt og fik indsamlet ca. 1200 kr. Nogle gav mere end andre, Lollands Spare- og Lånebank i Nakskov og Kappel kommune gav deres, men så godt som alle bidrog, gammel og ung på øerne og på Albuen, bønder og fiskere, alt efter enhvers lejlighed. Murermester Gluud i Nakskov fik til opgave at udarbejde tegninger, og så var projektet i gang.

I de skriftlige nedslag, der er bevaret i præsteembedets arkiver, får Graa æren. Men selvfølgelig kunne han ikke gøre det arbejde, der blev gjort, uden en folkelig

opbakning. Og om det var ham, der be-  
gyndte, eller folk på Langø, er som at di-  
skutere, om hønen kom før ægget, eller  
ægget før hønen.

Fra 2. september 1892, hvor en skrivelse  
om komiteens indsamling er indsendt til  
ministeriet, som præsten siden i øvrigt se-  
nere mener aldrig at have set, til 22. august  
1897 er der tavshed, hvad byggesagen an-  
går. Kom ikke og sig, at papirer kun falder  
ned bag radiatorer eller sidder i klemme i  
skuffer nu om dage!

I Kappel præsteembedes journal kan  
man følge slagets gang. Graa besvarer po-  
sitivt et brev fra provsten i januar 1895, at  
han vil være villig til at betjene det eventu-  
elle kapel på Langø med stadig gudstjene-  
ste efter den ordning, ministeriet måtte  
påbyde. I samme brev udtaler han på op-  
fordring sin mening om alterbillede og hel-  
lige kar: ”Som alterbillede har jeg tænkt  
mig enten en gibsafstøbing af Thorvald-  
sens Kristusfigur i Frue kirke i København  
i formindsket målestok eller et forgyldt  
kors på blå grund. Udgiften hertil antager  
jeg vil beløbe sig til o. 25 kr. Omkostning-  
erne ved anskaffelsen af hellige kar for-  
moder jeg vil andrage c. 100 kr.”

### ***Byggeriet bliver godkendt***

Men i 1897 sker der igen noget. Provsten,  
som hedder P. M. Lund, rykker 22. august  
1897 for et svar på en skrivelse fra Kirke-  
og Undervisningsministeriet, som ikke har  
modtaget svar på sin skrivelse af 2. maj  
1895 angående opførelse af et kapel på  
Langø under Kappel sogn. I anledning her-  
af bringes denne sag i behagelig erindring  
under henvisning til bispeembedets skri-  
velse af 7. maj 1895. Foranlediget herved  
vil provsten bede Hans Velærværdighed  
sende en meddelelse om, hvad der er fore-  
taget i forannævnte sag. Som det fremgår,  
er alt skrevet i bedste kancellistil! Graa  
kvitterer straks for rykkeren og svarer, at

da han ikke kender noget til den skrivelse,  
tillader han sig at anmode om, at man vil  
være så venlig at sende ham en afskrift af  
den. Og det undrer de sig over henne på  
stiftet og beder provsten om at undersøge,  
hvordan det hænger sammen. Dette spør-  
ger Graa provsten om 27. august 1897 og  
får hurtigt svar, så han allerede 8. septem-  
ber 1897 kan sende alt det fornødne: en af-  
skrift af det andragende, som beboere ind-  
sendte til ministeriet om tilskud til et kapel  
på Langø, en liste med bidragydernes nav-  
ne til det fond, som er oprettet, samt teg-  
ning og overslag til det påtænkte kapel.  
Postvæsenet har haft travlt. Og sagen  
kører. Graa var præst i Kappel i 10 år. I ok-  
tober 1897 flyttede han til Nysted og blev i  
januar 1898 afløst af Hindhede, som håbe-  
de, at Gud ville velsigne ham til at være en  
nidkær sjælesørger for menigheden. Det  
blev ham, der var med, da de nedlagde  
grundsten, byggede og indviede kirken på  
Langø. Men Graa kom dog med som gæst  
ved indvielsen.

Fonden var i 1899 nået op på 1500 kr.  
Det var åbenbart, hvad der skulle til af  
selvfinansiering, før kapellet kunne kome  
på finansloven. Hindhede skrev på fo-  
respørgsel til provsten, at kirkegård ikke  
ønskedes. Men der var endnu en lille hur-  
le: Sognerådet skulle garantere for vedlige-  
holdelsen af kapellet. Der måtte rykkes et  
par gange for svar. Endelig 27. april 1900  
havde posten et godt brev med. Kapellet på  
Langø var bevilget.

### ***Grundstensnedlæggelse***

Grunden, som kirken er bygget på, blev  
købt af gårdejer Valdemar Larsen for 200  
kr. Prisen var sat lavt for at støtte sagen.  
Det endelige skøde er dog først underskre-  
vet 2. februar 1905. Der står i det, at ejen-  
dommen for længst er overtaget af købe-  
ren, som svarer skatter og afgifter. De  
skulle naturligvis ikke blive ved med at

tynge budgettet. Så der blev sendt en meddelelse til Landbrugsministeriet om, at matr. nr. 2 d var indhegnet og bebygget med et kapel, hvorfor man tillod sig at forvente, at hartkorn og gammelskat måtte blive ført til afgang. Det blev de så. I efter sommeren 1900 gik man i gang med byggeriet. Følgende annonce var indsat i Nakskov Tidende 15. juni 1900:



Langø kirke bygges, ca. 1900. Rudbjerg Lokalhistoriske Arkiv.

## Tilbud

paa Opførelsen af et Kapel paa Langø ønsted. Tegninger og Konditioner ligger til Eftersyn hos Pastor Hindhede i Kappel og Muremester Glud i Nakskov. Tilbuddene skal være indleverede senest den 20. Juni d. A., Kl. 12 Middag.

B. A. B.  
M. Glud.

Annonce indrykket i Nakskov Tidende (i teksten).

Tilbuddene blev sendt til de relevante myndigheder, og 4. august 1900 kom der besked om, at det var overdraget muremester Glud at opføre kapellet i overensstemmelse med "vort andragende". Allerede i september var der grundstensnedlæggelse. Der eksisterer en afskrift af grundstensdokumentet, som blev nedlagt i det nordøstre hjørne af muren i en kobberkapsel sammen med nogle mønter. Med Hindhedes karakteristiske håndskrift står der: "Anno 1900 d. 21. september i Kong Kristian den 9. 37. regeringsår, da Christian von Leunback var biskop over Lolland-Falsters Stift, og da kammerherre Fabricius de Tengnagel var stiftsamtmand i Maribo amt, da Peter Martin Lund var provst for Lollands vestre provsti og Niels Boling Hindhede sognepræst i Kappel, nedlagdes grundstenen til dette hellige hus. Bygge-

summen 9600 kr. bevilgedes på finansloven for 1900. Et vedligeholdelsesfond på 1500 kr. indsamledes væsentlig blandt beboere på Langø, Yø og Albu. Tegninger og overslag leveredes af muremester Glud i Nakskov, som ligeledes opfører bygningen. Gud lægge i nåde sin velsignelse til gerningen, som i den skal gøres! Amen."

Ved juletid samme år var kapellet omtrent færdigt. Men trængslerne var ikke forbi. Indvielsen trak i langdrag, fordi sognerådet nægtede at bevilge sædvanlig kirkesanger- og kirkebylærerløn. Omsider gik man med ind på at bevilge 50 kr. om året, og for denne formidable sum påtog lærer Petersen på Langø sig med stor uegennyttighed ikke blot at være kirkesanger og kirkebylærer, men også at ringe søn- og helgidage.

### Indvielsen af Langø kirke

Indvielsesdagen kunne nu fastsættes. I "Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen" kan man læse i 1901: "29. Aug. Kgl. Resolution om, hvorved det på Ministeriets derom nedlagte allerunderdanigste Forestilling allernådigst bifaldes, at den højtidelige Indvielse af Kapellet på Langø i Kappel Sogn på Lolland må foregå Søndagen den 8. September d. A. eller en af de følgende Søndage". Åben-



bart skulle biskoppen noget andet lige den søndag. I hvert fald lod provsten udgå besked om, at indvielsen af kapellet på Langø var 15. september, at der søndagen i forvejen 8. september ”i alle herredets kirker bedes om at Gud vil give sin nåde til den forestående hellige handling og lade det nye kirkehus tjene til hans navns ære og til menighedens opbyggelse.” Langø skole skulle i øvrigt indvies samme dag.

Det blev en fest! Den startede aftenen i forvejen med, at der blev ringet en hel time med kirkeklokken. Om søndagen, præcis kl. 12, satte en procession i gang fra Valdemar Larsens nærliggende gård. Forrest gik biskop Christian v. Leunbach sammen med provst Lund, så kom nabopræsterne, bærende de hellige kar og bøger, Holm fra Gloslunde, Dahlmann fra Landet, Steen fra Vestenskov, Graa, der var kommet fra Nysted, og Hindhede, selvfølgelig. Kirken var stopfuld, og endda ikke få havde efter forlydende måttet gå. Hvis kirken havde haft et orgel, var der nu sat i med et festligt præludium. Men det måtte vente til en senere tid – ikke engang et harmonium var der, det kom i 1945, og orgelet først i 1967.

Processionen bevægede sig ind i kirken. Graa bad indgangsbønnen, og Grundtvigs prægtige salme ”Hyggelig, rolig, Gud, er din bolig” blev sunget. Så trak biskoppen sin gule, guldræmmede bispekåbe over sin silkekjole og gik op for alteret. Præsterne gav ham, hvad de havde båret, bibel, alterbog, salmebog, kalk og disk, som blev sat på alterbordet. Biskoppen talte derefter over et ord i Josvabogen: ”Drag dine Sko af, thi det Sted, som du står på, er helligt!” Det var billedtale, som han sagde. Det betyder: Gud er her på dette sted. Her møder vi ham. I ordet, i bønnen, i dåb og nadver. Og kun i hans kærlighed kan vi kæmpe mod onde magter.

Fire af præsterne læste nu, hvad der hør-



*Hakon Viktor Graa, præst ved Kappel kirke 1887-1897.*



*Niels Boling Hindhede, præst ved Kappel kirke 1898-1912, 1901-1912 tillige ved Langø kirke.*

te sig til, og biskoppen indviede på sit embedes vegne kirken og overgav den til Guds ords beskikkede tjener og til menighedens brug og omsorg. Hindhede prædikede derefter inderligt og alvorsfuldt over dagens evangelium fra Matthæusevangeliet, om at ingen kan tjene to herrer. Man må vælge. Ifølge ritualet måtte prædikenen dog ikke være for vidtløftig. Og gudstjenesten sluttede i øvrigt på sædvanlig vis.

### **Altertavlen**

Nu var der alt, hvad der skulle til. Undtagen en altertavle. Der var blevet hængt et broderet klæde op over alteret med ordene: "Mesteren er her og kalder ad dig." Men man ønskede meget et billede. Ikke en kopi af Thorvaldsens Kristusfigur eller et forgyldt kors på blå grund, men en rigtig altertavle.

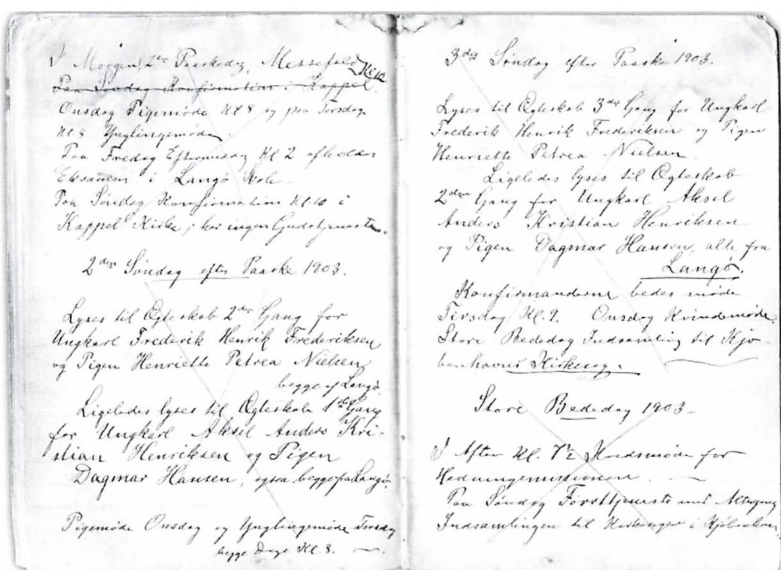
Så prøvede de at rejse penge en gang til. Fisker Rasmus Madsen havde foreslået, at fiskerne i et år skulle give 1 øre af hver krone, som de fik ind ved fiskeriet. Og i efteråret 1902 slog man til. Sildefiskeriet gav det efterår et så ualmindeligt rigt udbytte, som ingen kunne mindes, og Rasmus Madsen, Jens Jørgensen (Due) og Hans Stryhn satte en indsamling i gang på øerne. De fleste fiskere gav efter hvad de havde fisket og efter lyst og evne. De fleste andre beboere skød også lidt til, så der indkom i alt godt 160 kr. Der blev lagt lidt til i øvrigt, for 400 kr. skulle man betale for et billede, malet af kunstmaler Hamre i København, en kopi af Carl Bloch: Jesus i Getsemane, og 100 kr. for en ramme. Men heller ikke dengang kunne man gøre, hvad man ville. Der skulle søges om godkendelse. Heldigvis kom der 24. februar 1904 en skrivelse fra ministeriet: Alterbilledet til Langø er bifaldet.

### **Af en nybygget kirkes dagbog**

Under arbejdet med at lægge nyt tag på Langø gamle skole i 1982 blev der fundet en gammel tillysningsbog fra Langø kirke. Når den kunne havne på skolens loft, skyldes det, at det i sin tid var skolelæreren, der som kirkesanger og kirkebylærer førte den. En tillysningsbog er en bog, hvori der noteres de bekendtgørelser ned, som præsten skal meddele fra prædikestolen: næste søndags gudstjenester, møder, indsamlinger. Denne tillysningsbog må være kirkens ældste. Bindet er væk, og muligvis også de første sider, da de første optegnelser er dateret Alle Helgens dag 1901, altså den første søndag i november 1901. Den sidste bekendtgørelse, bogen har med, er fra Langfredag 1906. Side for side kan man følge, hvad der skete i og ud fra Langø kirke i dens første fem år: "23. søndag efter trinitatis 1901. Nu på søndag indsamling til konfirmandbibler. På onsdag kl. 7 1/2 pigemøde. På torsdag kl. 4 kvindemøde. På søndag sidsttjeneste her i kapellet." "Førsttjeneste" er gudstjeneste kl. 10, oftest med altergang, "sidsttjeneste" er kl. 14. Når der en søndag ikke skal være gudstjeneste, bliver der nu om dage sagt: "På søndag er der ingen gudstjeneste i Langø kirke". Det blev dengang sagt sådan: "På søndag messefald her i kapellet kl. 10".

Sommetider måtte der assistance til langvejs fra. Således prædikede pastor Bolwig fra Kina 7. søndag efter trinitatis 1902, grundet pastor Hindhedes sygdom. Det skal dog siges, at der samme aften var hedningemissionsmøde, så pastor Bolwig var nok en Kinamissionær på hjemmeophold og indbudt til at tale ved aftenens møde. En årlig gentaget tradition en uge i fastetiden er fastegudstjenester, som fandt sted hverdagsaftener, onsdag i Kappel og torsdag på Langø. Der blev indbudt til pigemøder, kvindemøder og – fremgår det i

Langø kirkes tillysningsbog, slået op på hvad der skulle meddeles Påskedag, 2. og 3. søndag efter påske og Store Bededag 1903.



andre tillysninger – ynglingemøder, kredsmøder for hedningemissionen, møder for den kristelige afholdsforening "Det Hvide Bånd", aftenskole, bibellæsning. Møderne foregik i præstegården i Kappel, i Langø skole eller i private hjem. Således var der Store Bededag 1905 møde kl. 7 1/2 hos Jens Jørgensen (Due), Ydø, hvor pastor Bang (kapellan, Hindhedes medhjælper) talte. Der blev også regelmæssigt holdt børnegudstjenester. Men det betød dengang nærmere søndagsskole og foregik i præstegården søndag kl. 2 eller 3.

### Hvad der også kan oplyses om

Statistiske oplysninger fik man også. Kirkenyt 1901: "Fødte af mandkøn 15, fødte af kvindkøn 19, i alt 34. Døde af mandkøn 4, døde af kvindkøn 5, i alt 9. Altså 25 flere fødte end døde. Konfirmeret 7 drenge og 10 piger, i alt 17. Ægteviet 12 par". Tallet er Kappel og Langø tilsammen. Det var (og er) jo stadig samme sogn. Befolkningstallet på Langø var i 1901 ifølge folketællingslisterne 184. Men det var for op-

adgående. I kirkestatistikken for 1911 anføres tallet for Langø kirke-distrikt til 400, og i 1916 til 417.

Ifølge tillysningsbogen holdtes alle konfirmationer i Kappel kirke. Det kan desværre ikke bekræftes af kirkebogen, for i den fremgår det ikke i hvilken kirke, konfirmationerne fandt sted. I 1914 begynder man at skrive "i Kappel", og i marts 1959 står der for første gang "i Langø kirke". Derimod er der op til 1904 en rubrik, der hedder "dom om konfirmandens kundskaber og forhold". Der blev givet karakterer. Men som man kunne få aldersdispensation, kunne man også få kundskabsdispensation.

I kirkebogen står heller ikke, om børnene bliver døbt i Kappel eller Langø kirke. Der står bare: "I kirken". Så skal der understedes dåbsattester fra den tid, er de behæftet med en vis usikkerhed om rigtigheden. Først fra 1912 fremgår det i hvilken kirke, dåben har fundet sted.

En pæn del af pladsen i tillysningsbogen optages af lysninger. Dengang skulle der

forud for en vielse finde offentlig lysning sted tre gange ved kundgørelse fra prædikestolen. Det er unægtelig mere interessant end vore dages prøvelsesattest, som kommunkontoret udsteder! F.eks. 2. søndag efter påske 1903: *"Der lyses til ægteskab for ungkarl Aksel Anders Kristian Henriksen og pigen Dagmar Hansen, begge af Langø"*. De er begge døde og borte. Men de har sat et varigt spor, idet fru Dagmar Henriksen i 1959 skænkede det kirkeskib, der hænger i Kappel kirke, "Falken", til minde om sønnen, kaptajn Erik Henriksen, født på Langø i 1905 og død i 1953. Familien har gravsted på Kappel kirkegård, hvor man kan se deres gravsten endnu.

Dengang havde kirke og skole meget med hinanden at gøre. Derfor var der også forskellige meddelelser vedrørende skolen. En god nyhed til skolebørnene 15. søndag efter trinitatis 1902: *"Skoleferien er forlænget endnu denne uge af hensyn til høsten."* Men en mindre god 2. påskedag 1904: *"Om Gud vil afholdes eksamen i: Knubbeløkke skole onsdag den 6. april kl. 8. Kappel skole torsdag den 7. april kl. 8. Langø skole mandag den 11. april kl. 2."*

11. søndag efter trinitatis 1903 blev det kommende menighedsrådsvalg bekendtgjort. Valgret og valgbarhed til menighedsrådet havde enhver mand og kvinde i sognet, som inden udgangen af 1902 var fyldt 25 år, når de siden 1. september 1902 havde haft fast ophold her i sognet. Også tjenestefolk havde stemmeret. Det menighedsråd, der derefter blev valgt, var fælles for Kappel og Langø. Det bestod foruden af sognepræsten af fire medlemmer. Der var kun ét medlem med bopæl på Langø, nemlig gårdejer Christen Valdemar Madsen. Komiteen for Langø kapels opførelse fortsatte som bestyrelse (kirkeinspektion) for Langø kapel, men bestod nu af proprietær Zierson, Langøgård, og fisker Jens Nielsen af Langø samt de af sognerådet valg-

te medlemmer, gårdejerne Christen Madsen, Langø, og H. J. Petersen, Jordbjerg.

I 1916 blev det bestemt, at der skulle oprettes et selvstændigt menighedsråd for Langø kirke-distrikt. Det første menighedsråd bestod af fru Thea Larsen, rentier Hvidtfeldt Madsen, fru Dagmar Henriksen og fisker Jens Due.



Foto af Langø kirke, fra "Historisk Sognekort", ca. 1910.

### **Og så var der søndagsskolen**

Den 19. februar 1911 blev der for første gang holdt søndagsskole på Langø, på foranledning af sognepræsten, N. B. Hindhede. Søndagsskolen blev i de første mange år ledet af fisker Jens Due, Langø, og gårdejer Niels Stenstrup, Vestermæs, med hjælp desuden fra Niels Stenstrups søn, Julius, og gårdejer Knud Jensen, Stenstrupgård. I 1932 startede bådebygger Gunnar Jacobsen som medhjælper. Han blev siden søndagsskolens leder, hjulpet først af uddeler Herman Jensen, Kappel, så af Edith Mortensen, datteren af uddeleren i Langø Brugs, og sidst, men ikke mindst, af Inga og Ove Christensen, brugsfolk på Langø i noget nær en menneskealder.

Søndagsskolen fik en stor betydning,



Foto af Langø kirkes indre, også fra "Historisk Sognekort", ca. 1910. Prædikestolen var oprindeligt anbragt på trappen op til alteret. Messehagelen, som var en gave fra Naskov kirke, hænger ved siden af prædikestolen. Læg også mærke til den flotte petroleumslampe. Kirken stod med lysgrønne væggedengang, og alt træværk var malet mørkt.

fordi den samlede så godt som alle børn gennem årene. De kom hver anden søndag og hørte bibelhistorie og sang salmer. Og så var der tøndeslagning til fastelavn og juletræ 4. juledag, ikke at forglemme. Der er mange, der husker søndagsskolen på Langø med megen glæde.

### **Kapellet bliver til kirken**

Pastor Hindhede flyttede i 1912. Hans afskedsord havde været: "Måtte flere og flere indse, at vi behøver en korsfæstet og genopstanden Frelser fra synd og død." Han blev efterfulgt af Martin Andersen Thorup. Om sin gerning i Kappel sogn mente han, med en henvisning til et skriftsted i Lukasevangeliet, at han var en unyttig tjener, som kun havde gjort, hvad han

skulle gøre. Så kom pastor Albert Harry Madsen, som blev indsat som sognepræst i Kappel 26. august 1934. Han skrev om Langø, at kirkebesøget hurtigt dalede til en lille trofast flok på ca. 15. Han holdt i adskillige år bibellæsninger i Langø skole og ledede en DMS-kreds. I pastors Madsens tid skete der også det, at Langø fik en kirkegård. I 1948 blev der købt jord syd for kirken til en kirkegård, og den blev indviet 8. december 1949. Den havde plads til 200 gravsteder og var anlagt efter en tegning, udarbejdet af havearkitekt Johs. Throlle, København. I avisen stod: "Indvielsen af kirkegården fandt sted noget før beregnet på grund af et dødsfald på Langø. Da afdøde havde udtalt ønsket om at blive begravet på den ny kirkegård. Indvielsen fo-

*retoges af pastor Madsen, og efter første vers af salmen "Se døden alle dage" indledede pastor Madsen højtideligheden med en tale om dødens høst. Efter talen indviede pastor Madsen kirkegården, idet han udtalte: Så indvier jeg da denne kirkegård i Kappel sogn ved Langø kirke. Derefter sang man sidste vers af samme salme."*

Avisen mente, at når engang beplantningen var vokset til, ville Langø kirkegård blive en af de smukkeste beliggende kirkegårde på Lolland. Men det var den jo allerede – som den ligger der med udsigt ud over Søndernor, Albuen og Langelandsbæltet. Det syntes fru pastor Madsen også. Hun havde i dagens anledning skrevet et digt, som hun læste op ved den efterfølgende sammenkomst i Langø forsamlingshus:

*Hellige jord, indviet i dag –  
her skal de hvile, vor slægt, frem i tiden,  
når striden er endt, når løbet er fuldendt,  
når evigheden er blevet deres.*

*Når trætte hænder holdt op at virke,  
når matte øjne ej mer kan skimte,  
når alt det, der åndede liv og lys,  
veg for dødens kuldegys,  
da lægger vi jer i de dødes have,  
da freder vi mildt vore kæres grave,  
da vil vi pleje med nænsomme hænder,  
den jord, der skærmer ven og frænder.*

*Og dér vil vi stå i kirkens ly  
i vinter, i våren, ved kvæld og ved gry,  
ja, her vil vi takke og her vil vi bede,  
imedens vi om jeres grave frede.*

I øvrigt hedder det fra 1949 ikke mere Langø kapel, men Langø kirke. Egentlig mente man med "kapel" vistnok dengang, kirken blev bygget, en lille kirke, der ikke var selvstændig, men hørte under et større sogn. Men man mente også, at til en kirke

hørte normalt en kirkegård. Derfor var Langø kirke først et kapel. Men nu hvor kirkegården var lagt til, var det altså en kirke. Der skete også indvendige forandringer i kirken. Den havde før været malet med grøn limfarve. Oppe på væggen på begge sider af korbuen var med mørkere grøn farve malet et kløverblad i en cirkel af samme farve. Til højre for døren, når man kom ind, var en stejl trappe op til loftet. I efteråret 1949 var kirken blevet malet hvid og forsynet med et hvidmalet pulpitur, hvorpå harmoniet var anbragt. Det var blevet anskaffet i 1945 og havde midlertidigt været anbragt mellem kortrappe og nordlige siddes kirkestole. Pulpituret gjorde, at trappen fik et "knæk" og derved blev knap så stejl. Men stejl – det er den nu stadig.

### **50 års jubilæum**

Søndag den 16. september 1951 fejredes Langø kirkes 50 års jubilæum med festgudstjeneste kl. 14 i kirken, hvor biskop Halfdan Høgsbro prædikede over dagens tekst. Provst Odsbjerg, Søllested, og sognepræst Røgind, Vestenskov, overværede efter indbydelse højtideligheden. Efter gudstjeneste var der kaffebord i forsamlingshuset for alle, der ønskede at være med. Her talte biskoppen, provst Odsbjerg, pastor Røgind og sognepræsten, Albert Madsen. I anledning af jubilæet var der skænket en smuk syvarmet lysestage til kirkens alter.

### **Den store restaurering**

Man bygger ikke en kirke, og det er så det. Hele tiden sker der forandringer. Den store kakkelovn i Langø kirke erstattes i 1961 af et elektrisk varmeanlæg. Et ligkapel (nu nedrevet) tages i brug i 1962. Pastor Madsen, der ikke havde tænkt at blive præst andet sted, får en enstemmig anmodning fra Bornholm om at søge præsteembede i Hasle, kan ikke sige nej, og forflyttes dertil



*Langø kirkes indre, få år før restaureringen i 1972. Der er endnu spor efter kakkelovnen i hjørnet.*

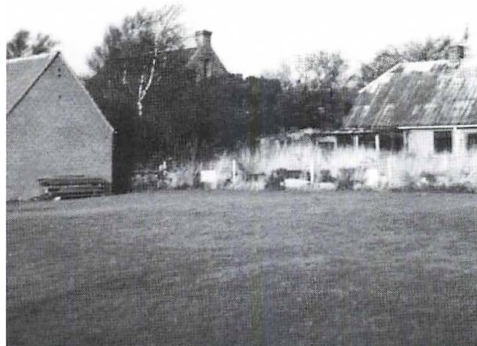
i 1964, efter 30 år som præst i Kappel og Langø. Frode Langballe efterfølger ham i 1965. Det gamle harmonium udskiftes i 1967 med et rigtigt orgel, leveret af Starups orgelfirma. Langballe flytter igen i 1968. Han kan fortælle, at i Langø var kirkegangen ringe, og at han oplevede at tage hjem igen med uforrettet sag flere gange.

I 1969 tog man igen fat på indvendige forandringer i kirken. Det da nyvalgte menighedsråd vedtog at arbejde for at få opført en klokkestabel samt at få stole i stedet for kirkebænke. Det første skulle vise sig at blive et langsigtet projekt. Med hensyn til det andet blev der i 1971 rettet henvendelse til arkitekt Preben Thorsen, Birkerød, om istandsættelse af kirken, og han fremlagde på et menighedsrådsmøde i 1971 tegninger til omforandring af kirkestolene samt flytning af prædikestolen. Man vedtog at gå ind for forslaget. Prædikestolen, som oprindeligt var anbragt på trappen op til alteret, blev flyttet ud i det sydlige hjør-

ne. Der havde før været en degnestol, med det tidligere alterbillede ovenover – det broderede klæde med ordene ”Mesteren er her og kalder ad dig”. Det blev nu hængt op i våbenhuset. Træværket var mørkmalet. Det blev nu malet i en lys grøn farve. Kirkebænkene blev ikke erstattet af stole. Thorsen fik en bedre idé: Bænkene blev skilt ad, ryggen blev savet igennem på langs og sat sammen igen på en mere rygvenlig måde, og sædet blev gjort dybere og fik hældning. Gulvet under bænkene blev udskiftet med klinker, og den sribede løber erstattet af en neutral sisalløber. I 1972 var restaureringen tilendebragt – og, tilføjes det i menighedsrådets protokol, med tilfredshed.

### ***Kirkegården udvides***

Allerede i 1970 havde Langø menighedsråd besluttet at købe grunden ved siden af kirkegården med udvidelse for øje. Grunden lå bag det hus, der engang, før 1901,



*Kirkegårdsudvidelsen med kirken i baggrunden, det nu nedrevne kapel til venstre, og den meget gamle skole til højre (ca. 1986).*

havde været skole. Det blev dog ikke til noget med købet før i 1977, og det blev starten på den lange proces, der blev afsluttet i 1999 med bygningen af en klokkestabel.

I 1978 blev en landskabsarkitekt kontak- tet med henblik på at udarbejde en plan for den nye kirkegårdsjord. Foreløbig skulle arealet dog bare ryddes, og der skulle sås græs i det og sættes hegn op i det østlige skel. Næste skridt blev, at arkitekt H. Holme Hansen, Maribo, i 1979 udarbejdede en perspektivplan for hele området ved kirken. Men rigtig skred i sagen kom der først, da menighedsrådet købte huset ved siden af kirken i 1986, det der engang havde været skole. Huset blev revet ned, og grunden blev planeret. Siden blev der købt en del af den gadejord, hvor der engang lå en branddam, og som slet ikke kunne kø- bes, fordi alle ejede den, så der måtte en ejendomsdom til.

Men her kom en uforudset forsinkelse ind: I februar 1989 modtog Nationalmuse-

et nogle interessante arkæologiske fund, samlet op på grunden lige øst for Langø kirke, en flintmejsel, en flintøkse og for- skellige lerkarskår fra bondestenalderen (ca. 5000 år gamle). Alt tydede på, at der var rester fra en jættestue på stedet, og Na- tionalmuseet besluttede at foretage en ud- gravning. Der blev fundet yderligere en del oldsager, og der har helt sikkert ligget en jættestue. Udgravningen blev dog dækket til igen.

Planerne for kirkegårdsudvidelsen gik i øvrigt i hårdknude på grund af de overord- nede myndigheders uenighed om, hvordan den skulle se ud. Løsningen blev, at man ikke startede med at anlægge kirkegårds- udvidelsen, men først byggede et graver- hus, som dels kunne rumme et offentligt toilet, dels af arbejdsmiljøgrunde var nød- vendigt. Så måtte man se. Graverhuset blev bygget. Det var ikke alle, der syntes, at det var lige kønt – dengang. Nu kan det vist ikke se anderledes ud. Siden blev der plantet nyt omkring kirken og anlagt små urnegravsteder. Men udvidelsen ligger sta- dig hen i græs.

### **75 års jubilæum**

*"Hejs flaget på søndag – vi har fødsels- dag!"* Sådan lød opfordringen i en hus- standsomdelt indbydelse til at komme til festgudstjeneste i Langø kirke søndag den 12. september 1976 i anledning af kirkens 75 års fødselsdag. Et til lejligheden opret- tet børnekor indledte festgudstjenesten med at synges "Hør, hvor kirkeklokken synger", biskop Th. Græsholt prædikede, og kirken var stopfuld. Efter gudstjenesten var der fødselsdagskaffebord i forsam- lingshuset for alle. Et særligt indslag her var udstillingen af de mange tegninger, som børn på Langø på opfordring havde tegnet. Emnet var: Kirkens fødselsdag. De bedste skulle præmieres. Så det blev alle. Præmien var en yoyo. Ingen havde vidst





*Langø kirke, klokkestabel og graverhus, pinsedag 1999.*

på forhånd, at stiftets biskop var en sand yoyo-mester. Men det demonstrerede han den eftermiddag i Langø forsamlingshus! Til 75 års jubilæet blev der skænket en gave til kirken, nemlig en ny alterduk. Det var også omtrent på denne tid, at flittige damer på Langø broderede et nyt tæppe til at lægge foran alteret.

### ***Kom tro og kom glæde***

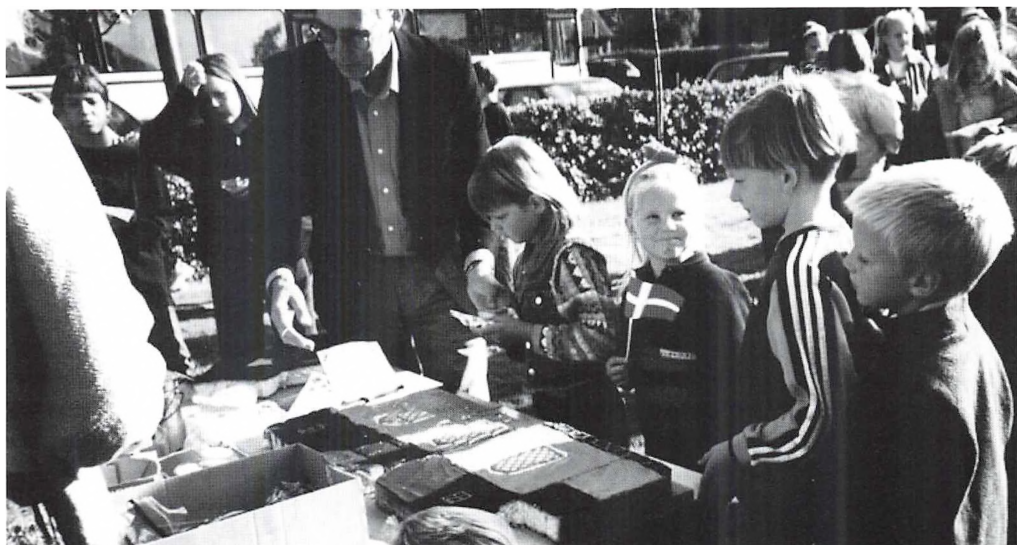
Klokkestablen var ikke blevet glemt. I 1978 blev ønsket repeteret, og endelig, i 1997, blev det besluttet at bygge klokkestabel ved Langø kirke. Det var en mangeårig drøm, der gik i opfyldelse. Klokkestablen blev bygget på Langø Bådeværft. Klokkeren havde hidtil hængt på kirkens loft, og der fik den lov til at blive. A. P. Møllers Fond var så venlig at donere en ny klokke. Den blev støbt i Frankrig, og på siden af den står indskriften KOM TRO OG KOM GLÆDE – et citat fra den salme, som "Lucia-pigerne" altid sang 1. søndag i advent, og som menighedsrådet valgte som et godt udtryk for, hvad klokken skal: kal-

de til tro og til glæde. Klokke og klokkestabel blev indviet pinsedag 1999 ved en festgudstjeneste.

### ***Og så videre...***

Hvad der ellers skete? Man kan bladre årgangene af kirkebladene igennem og læse om fastelavnsfester indledt med familiegudstjeneste. Om forårsudflugter med madkurv. Om kirkens fødselsdag, som fejredes hvert år i september, 76 år, 77 år, år efter år. Om Hellig-tre-konger-gudstjenester. Om dengang kirken nær brændte, da en markbrand syd for kirken truede med at brede sig, men en snarrådig dame greb en skovl og fik forhindret ilden i at nå længere end en meter indenfor hækken. Om julekrybben, Josef og Maria og de andre, som kreative damer lavede og siden har været faste kirkegængere i december. Om store G-dag – gudstjeneste, gåtur og gule ærter. Sådan er der meget.

Da Langballe flyttede i 1968, var Aage Røgind, Vestenskov, vikar i seks år. Egentlig skulle præstestillingen have været ned-



*Indskolingsbørn og børnehavebørn inviteret til Langø kirkes 100 års fødselsdag. Provsten skærer kagekirken for, 14. september 2001.*

lagt. Men folk på Langø ville det anderledes og fik trumfet igennem, at den blev opslået ledig. 16. marts 1975 blev undertegnede indsat som præst ved Langø kirke.

I anledning af jubilæet er der bestilt en præstetavle med navnene på alle de præster, der har været ved kirken siden indvielsen i 1901. Der er plads til 14 navne endnu. Og selv om jeg har tænkt mig at slå pastor Madsens rekord, så er der jo alligevel lidt af en satsning i det fra menighedsrådets side – at der er til mange år endnu.

Om 100 år er alting glemt, siger man. Nu er historien om de første 100 år skrevet ned. Og når kirken runder endnu 100 år, er der sikkert andre, der vil skrive om, hvordan fortsættelsen blev. Om dengang, for 100 år og en sommer siden, da de fejrede Langø kirkes 100 års jubilæum, og at bi-

skoppen prædikede, og 4. klasse fra Vestenskov skole havde udsmykket kirken, og 150 børn havde set dukketeater og spist kagekirke, og spillemændene havde spillet, og nede på havnen var der blevet serveret spidstegt gris og salat, og et talstærkt publikum havde klappet helt vildt af spillet ”Der var engang – på Langø”. Og solen havde skinnet den septemberdag for længe siden. ”Dejlig er jorden,” sang de. ”Prægtig er Guds himmel.” For det troede de på.

De fleste af os vil være døde og borte og en erindring. Men kirken vil ligge der, klokken vil kalde. Kom tro og kom glæde!

*Anne Birgitte Villadsen, cand. teol. fra Århus Universitet 1974, sognepræst i Kappel og Langø siden 1975, fra 1990 desuden i Vestenskov, Arninge og Tillitze.*

#### Kilder:

Kappel sognepræsteembedes arkiv: Liber daticus samt Embedsjournal 1882 ff.

Langø menighedsråds arkiv og protokoller.

Samtidige avisartikler, især Nakskov Tidende 16. september 1901: Langø Kapel og Skole indvies.

# Den tidligste kristendom på Falster

- et indblik i kirkens missionsstrategi i den tidlige middelalder

Af Morten Pedersen

## Falsterlisten

Falsters tidlige middelalder har flere gange været genstand for særlig interesse blandt historikere, stednavneforskere og arkæologer. Det er der flere grunde til. Én er Falsters beliggenhed i grænseområdet mellem danskere og vendere, hvis konflikter er så saftigt beskrevet af Saxo. En anden er, at vi via forskellige lister i Kong Valdemars Jordebog fra starten af 1200-tallet er i besiddelse af et detaljeret kendskab til forholdene på Falster i den tidlige middelalder, der er helt ekstraordinært i en dansk sammenhæng.

I jordebogen finder vi blandt andet den såkaldte "Falsterliste", hvor kongens og forskellige andre jordbesidderes ejendom på øen er opgjort sogn for sogn.<sup>1</sup> Listen er systematisk opbygget. Oprensningen begynder med Vålse sogn i Falsters nordvestlige hjørne, og den følger derefter stranden i en bevægelse med uret rundt om øen, hvor sognene inde i landet nævnes ud fra deres placering i forhold til strandsognene, og hvor Brarup sogn syd for Vålse sogn udgør slutpunktet. Valget af stranden som udgangspunkt leder tankerne hen på ledingsorganisationen, og det er derfor nærliggende, at listen kan være udarbejdet med henblik på organiseringen af ressourcer ved krigsudbrud.

Men hvad der er nok så vigtigt er, at Falsterlisten viser os, at alle de nuværende



Kort over Falsters middelalderlige landsbykirker. Copyright, Kort & Matrikelstyrelsen, G 24-98.

sogne eksisterede ved listens udarbejdelse i midten af 1200-tallet. Falsterlisten er således det tidligste vidnesbyrd om sognestrukturens eksistens i en form, der ligner nutidens i et større område i Danmark. Det er imidlertid meget sigende for de betingelser danske historikere arbejder under, at vi på trods af den specielle indsigt i de kirkelige forhold alligevel ikke ved ret meget om, hvordan kirkens arbejde var organiseret i dens tidligste tid på Falster. Falsterlisten viser os, hvordan det færdige resultat var, men ikke hvordan det blev til. På grund af beliggenheden tæt på de vendiske områder er det blevet foreslået, at Falster skulle have udgjort et grænseområde, hvor de gamle hedenske skikke skulle have eksisteret længere end i resten af Danmark.<sup>2</sup> Der er blevet peget på, at Tingsted kirke kan være Falsters ældste, og en sammenhæng med stedets status som et samlings-

punkt for øens to herreder tilbage til vendedertiden er blevet antydnet.<sup>3</sup> Det er sågar blevet hævdet, at kirkerne efter en overordnet plan skulle være udlagt efter et særligt geometrisk system.<sup>4</sup>

I det følgende vil der blive præsenteret en ny tolkning af den kristne kirkes etablering på Falster, der tager udgangspunkt i en tværfaglig analyse af stednavne, kirkebygninger og sogneinddelingen. Det vil være en central pointe, at vi på Falster finder levn af en tidlig kirkeorganisation, der fremstår med træk, som er helt i overensstemmelse med den måde kirken organiserede sin missionsvirksomhed på i nykristnede områder i resten af Europa. Før vi går til analysen af forholdene på Falster, skal vi derfor se nærmere på kirkens missionsstrategi.



*Tingsted kirke. Foto: Morten Pedersen.*

## ***Kirkens missionsstrategi***

Den norske arkæolog Dagfinn Skre har karakteriseret forskellige faser i det, han kalder "kristningsprocessen" i Norge, og i den forbindelse har han opsummeret de væsentligste træk i den strategi, som de kristne missionærer anvendte i deres arbejde rundt omkring i Europa.<sup>5</sup> Hans fremstilling kan udgøre grundlaget for forståelsen af en række af forholdene på Falster, og nogle centrale synspunkter omkring missionærernes arbejde skal derfor kort fremdrages. Skre deler som udgangspunkt kristningsprocessen op i to faser. I den første fase udbredtes kendskabet til kristendommen til de hedenske områder via rejser, handelsforbindelser, militærtjeneste hos kristne herskere osv. I denne periode kan man godt forestille sig, at kristendommen har haft indflydelse på skikke i de hedenske områder, men der har ikke været tale om en kristning af befolkningen. I den anden fase, fra starten af 900-tallet, begyndte den kristne religion derimod at blive praktiseret af grupper i befolkningen, og efterhånden fortrængtes den hedenske praksis. Vi kender ikke meget til, hvilke tanker folk gik og gjorde sig, og vi kan derfor ikke sige, om der straks fandt et trosskifte sted. Det som vi kan iagttage, er synlige skift i den kultiske praksis. Skre bruger betegnelsen "konversion" om denne fase, og det var først her, at de kristne missionærers arbejde begyndte. Deres fremgangsmåde var overalt i Europa den samme. Missionærerne rettede først og fremmest deres opmærksomhed mod samfundets magthavere. Fik man omvendt konger og lokale magnater, havde man med deres støtte i ryggen et godt fundament for det fortsatte arbejde med den øvrige befolkning. Organiseringen af kirkens arbejde på det lokale niveau skal ses i direkte forlængelse af denne strategi. Kirkens folk indgik i husholdningen hos konger og lokale magnater,

der bidrog til etableringen af særlige centrale kirker, hvor arbejdet med forkyndelse, dåb, begravelse osv. kunne udføres. De særlige kirker blev kaldt "minsters" i England, mens betegnelsen "dåbskirker" blev anvendt på kontinentet, og det er også sådanne kirker, der ifølge Skre skjuler sig bag betegnelserne "fylkeskirker" og "hovvedkirker" i de norske landskabslove. Varetagelsen af det religiøse arbejde kunne også foregå ved, at de gejstlige rejste rundt i områderne omkring de centrale kirker. I en række tilfælde ser det ud til, at områderne, som kirkerne på den måde betjente, var løst afgrænsede, og at deres grænser var sammenfaldende med verdslige inddelinger af landskaberne.<sup>6</sup> Men en sådan inddeling må ikke forveksles med de senere sogne.

Efterhånden blev der bygget flere kirker rundt omkring, men det lykkedes ofte de gamle centrale stiftelser at beholde de særlige rettigheder, og det var først med kirkens reformarbejde i tiden omkring 1100, at de måtte give endeligt slip på deres oprindelige status. Især en konsekvent gennemførelse af tiendebetalingen medførte, at alle kirker på nogenlunde ensartet vis kom til at betjene de områder, hvorfra de modtog deres betalinger. Det er derfor først på dette tidspunkt, at vi kan tale om etableringen af et net af sognekirker.<sup>7</sup> Et væsentligt incitament for magthaverne til at medvirke i etableringen af den tidligste kirkeorganisation har nok været ønsket om at befæste deres magtposition. I princippet skulle de kristne kulthandlinger jo centraliseres til en særlig bygning, kirken, og de skulle varetages af en særlig person, præsten. Ved at opføre en kirke og kontrollere hvad der foregik ved den, var det derfor muligt at opnå kontrol med kultudøvelsen, og havde man det, havde man også kontrol med de mest centrale begivenheder

i folks livsforløb. Kirkebyggeriet udgjorde på den måde et virkningsfuldt middel til opretholdelsen af de ressourcerstærkes position i samfundet.<sup>8</sup> Skre mener, at etableringen af de særlige hovedkirker i Norge er foregået fra midten af 900-tallet. Sådan en datering har vi ikke grundlag for, men som vi skal se i det følgende, så finder vi faktisk levn efter en tilsvarende organisering af kirkens tidligste arbejde på Falster.

### ***Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby***

Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby er placeret centralt i hvert af Falsters to herreder: Nørre Herred og Sønder Herred. Begge byerne er sammen med halvøen Farnæs som de eneste fra Falster anført i den særlige liste over "kongelelv" i Kong Valdemars Jordebog.<sup>9</sup> Vi skal først se på, hvad de to stednavne fortæller os om de to lokaliteter som kirkesteder.

Først og fremmest følger det jo af stednavnet "kirkeby", at navngivningen af de to byer må have fundet sted efter kristendommens indførelse. Vi kan da forestille os, at Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby har været helt nye bebyggelser, der er opstået omkring en kirkebygning, men det er nok mere sandsynligt, at det er allerede eksisterende bebyggelser, der har skiftet navn. Sådanne navneskifter er ganske vist sjældne, men hvis "kirkeby"-navnet skulle tilskrives en helt ny bosættelse, måtte kirken jo være opført i et tomt område, og det er svært at se nogen grund til at det skulle være tilfældet. Hvem skulle så have betalt for kirkens opførelse? Der må derfor ved en eksisterende bebyggelse være taget initiativ til opførelse af en kirke, og bebyggelsen har derefter skiftet navn.<sup>10</sup>

Ud over et navneskift efter kristendommens indførelse peger "kirkeby"-navnet i retning af, at de to kirkesteder er blandt de absolut ældste i Falsters to herreder. Det må nemlig være sådan, at navneformen

"kirkeby" skal ses som et udtryk for en relation mellem en bebyggelse, hvor der eksisterer en kirke, og de omkringliggende, hvor det ikke er tilfældet. Et sted kan jo vanskeligt blive kaldt "kirkeby", hvis det ikke havde en kirke på et tidspunkt, hvor de omgivende strøg ikke havde egen kirke. Navnet må derfor være et levn af en situation, hvor "kirkebyens" nabobyer ikke havde en kirke. Stednavnene giver på den måde mulighed for opstilling af en relativ kronologi, der indebærer at navneskiftet og dermed de to kirkesteder må henføres til perioden for etableringen af de allertidligste kirkesteder i større områder på Falster.

Skal vi vurdere hvor stort et område Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby har været kirkebyer for, kan stednavnene også hjælpe os. Betoningen af Nørre Kirkeby og Sønder Kirkebys tilhørsforhold til henholdsvis Nørre Herred og Sønder Herred, samt de to lokaliteters placering midt i herrederne, kan jo tolkes som et klart fingerpeg om, at den administrative inddeling har været bestemmende for placeringen af de tidligste kirkesteder. Det forhold er faktisk tidligere blevet bemærket. Kirkerne i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby er nemlig blevet betegnet som Falsters "herredskirker" af både Oluf Nielsen og af Marius Kristensen.<sup>11</sup> Marius Kristensen mente, at de to kirker var opført ved tidligere hedenske vi-byer, der havde betjent herredet, som altså skulle have udgjort en slags kristent sogn. Ved kristendommens indførelse blev vi-byerne ifølge Kristensen inddraget af kronen, og deres oprindelige navne blev ændret. Hans synspunkter minder om en række samtidige tyske retshistorikeres opfattelse af det tidligste kirkebyggeri i Nordeuropa, men er blevet afvist, da der ikke er tegn på hedensk gudsdyrkelse ved kirkerne.<sup>12</sup> At herredet skulle have været en slags hedensk sogn, har da heller ikke nogen argumenter for sig. Oluf Nielsen frem-

førte i midten af 1800-tallet sin tese om de særlige "herredskirker", der skulle have været de første kirker, som opførtes i hvert herred. Betegnelsen "herredskirke" findes imidlertid ikke i kilder fra den tidlige middelalder i Danmark, og vi ved derfor ikke, om der har eksisteret en sådan kirkekategori. Nielsen begrundede ikke sin karakteristik af kirkerne i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby, og når vi nu ikke engang ved, om kategorien overhovedet har eksisteret, kan det betvivles, om kirkerne i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby har været særlige "herredskirker". Men som jeg har vist, så er der netop grund til at opfatte Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby som de ældste kirkesteder i henholdsvis Nørre herred og Sønder herred. Samlet peger forholdene faktisk på en forbindelse mellem etableringen af de tidligste kirkesteder og den administrative inddeling af landskabet i de to herreder.

### ***Kongelevlisten***

Som nævnt er Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby anført i Kongelevlisten i Kong Valdemars Jordebog. Der har været en del debat om, hvad listen indeholder. Kongelevet har længe været opfattet som det, der var kongens i kraft af hans embede - en slags embedsgods - i modsætning til kongens personlige ejendom, som han var kommet i besiddelse af ved arv, køb eller lignende. I de seneste år er der dog blevet stillet afgørende spørgsmålstejn ved den opfattelse, og det er blevet foreslået, at begrebet "kongelev" kendetegnede kongelige rettigheder og indtægter, og derfor ikke nødvendigvis havde noget med godsbesiddelser at gøre. De lokaliteter, der anføres i Kongelevlisten i Kong Valdemars Jordebog, skal derfor måske ses som rammerne omkring et forvaltningsapparat, der kan sidestilles med de såkaldte "Husabyer" - altså byer hvor kongen havde hus - i Norge

og Sverige.<sup>13</sup> Anders André har fremhævet, at en række af de lokaliteter der nævnes i Kongelevlisten, har fungeret som mønsteder tilbage til Knud den Stores regeringstid, og han mener derfor, at etableringen af et sådant forvaltningsapparat kan dateres til o. 1020.<sup>14</sup>

Vi ser altså, at det tilsyneladende er det samme princip, nemlig herredsinddelingen, der har bestemt placeringen af både de to ældste kirkesteder i de to herreder på Falster, og det der sandsynligvis var rammerne for den kongelige forvaltning på øen. I det lys forekommer det endnu mere nærliggende, at der skulle have været en form for overordnet initiativ bag etableringen af kirkestederne i Nørre- og Sønder Kirkeby. Den klare sammenhæng mellem det tidlige kirkebyggeri, kongelevet og herredsinddelingen gør det rimeligt, at se kongen som den der på et tidligt tidspunkt støttede missionsarbejdet ved at være hovedkraften bag etableringen af kirker ved de to byer.

På den måde får vi altså indblik i en organisering af kirkens tidligste arbejde på Falster, der fremstår med klare paralleller til organiseringen af missionsvirksomheden i nykristnede områder i resten af Europa. Analysen af stednavnene peger således i retning af, at de allerførste kirkesteder er blevet etableret med kongens støtte ved hans besiddelser, og at de har været beregnet på betjening af de områder, vi kender som Falsters to herreder. Lighedene med de særlige kirker under betegnelser som "minsters", "dåbskirker" og "hovedkirker" rundt omkring i Europa er altså slående, og efter min mening må det oprindeligt have været sådan en form for særlige stiftelser, der blev etableret i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby. Ser vi nærmere på de to nuværende kirkebygninger, der vel begge må opfattes som erstatninger for de første bygninger, bekræftes indtrykket af en sådan oprindelig særstatus.

## ***Kirkerne i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby***

De nuværende kirker i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby består begge af oprindelige romanske bygninger med romanske skibe, kor og apsis.<sup>15</sup> Kirken i Sønder Kirkeby er nu kraftigt ombygget. Henrik Jacobsen anfører, at den gotiske omsætning af vestgavlen i Nørre Kirkeby er et tegn på, at der har været et romansk vesttårn ved kirken. Ifølge "Danmarks Kirker" er gavlen dog blot omsat, fordi den oprindelige var brøstfældig.<sup>16</sup>

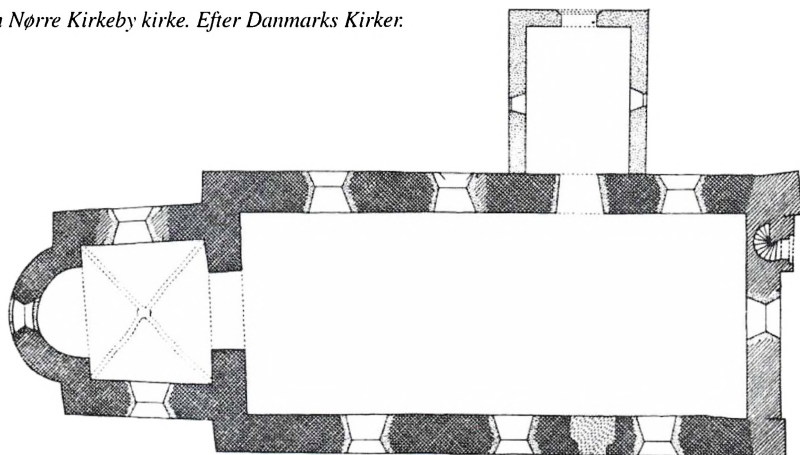
Begge kirkerne er opført af natursten. Kirken i Nørre Kirkeby er opført af kløvet kamp og kridtstenskvadre, mens bygningsmaterialerne i Sønder Kirkeby kirke er strandsten og kridtstenskvadre. Herudover findes der kun tre naturstenskirker på Falster, nemlig Horbelev kirke i Sønder herred og Tingsted og Torkilstrup kirker i Nørre herred. Da man regner med, at kendskabet til at bygge i tegl blev introduceret i Valdemar den Stores tid - mens bygninger af natursten naturligvis kan være ældre - peger de anvendte materialer dermed i retning af, at der i disse byer er opført kirker

af sten på et tidligere tidspunkt end i hovedparten af de omkringliggende landsbyer.<sup>17</sup> Det er jo nærliggende at antage, at det har været de ældste og bedst etablerede kirkesteder, der tidligst er blevet forsynet med en kirke af sten. Som Vivian Etting har påpeget, så underbygges det indtryk for Tingsted kirkes vedkommende af, at der på kirkegården er fundet en engelsk mønt fra konge Ethelreds periode (978-1016).<sup>18</sup> Materialeanvendelsen kan på den måde siges at underbygge indtrykket af, at Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby hører til blandt Falsters tidligst etablerede kirkesteder. Ud over bygningsmaterialerne må motivvalget i det ene af to relieffer, der har været placeret over den sydlige indgang til kirken i Sønder Kirkeby, siges at være yderst relevant i denne sammenhæng.

### ***Sønder Kirkeby-reliefferne***

I 1828 blev der over Sønder Kirkeby kirkes syddør fundet to indmurede stenrelieffer, og reliefferne er nok det, der hidtil har tiltrukket sig størst interesse ved kirken i Sønder Kirkeby.<sup>19</sup>

*Grundplan Nørre Kirkeby kirke. Efter Danmarks Kirker.*







*Sønder Kirkeby reliefferne. Efter Danmarks Kirker.*

På det mindste relief, der har været anbragt til højre for det store, er to personer fremstillet. De er begge navngivet, og deres erhverv kan bestemmes ud fra deres klædedragt. Til venstre står en mand - Toste - der er iført en kjortel, der kun er knælang og slidset op foran, så den har kunnet benyttes til ridebrug. Toste må være en verdslig stormand, og den genstand vi kan se at han holder i hånden, skal nok tolkes som en gave til kirken. Ved siden af Toste står Conrad. Conrad er gejstlig - han bærer messesærk og hagel, og han har en stola omkring halsen. I den venstre hånd holder han en vokskerte og i den højre en olielampe. De to personer kan eventuelt opfattes som kirkenes stiftere. Men da relieffet i kraft af Tostes klædedragt nok skal dateres til tiden hen mod 1200, og da kirkestedet, som jeg har argumenteret for ovenfor, må være en del ældre, kan det ikke være den første kirke på stedet, som de har medvirket til

grundlæggelsen af. Etableringen af kirkestedet må i stedet skulle tilskrives kongen, og de to personer på relieffet er snarere senere bidragydere - måske har de skænket den portal, som relieffet har været anbragt over.<sup>20</sup> Men en del spørgsmål fremstår ubesvarede. Hvilken position har for eksempel Toste haft i forhold til kongelevet?

På det største af reliefferne er Kristus fremstillet med Peter på sin højre side og Paulus på den venstre. Hen over hovederne på de tre figurer står indskriften: "Petrus Christus ex virgine natus Pavlus" - altså de to apostles navne og "Kristus er født af en jomfru". På yderkanten af relieffet er der desuden indhugget et navn "Walterus", der evt. kan være stenhuggerens signatur. Vi ser Kristus i færd med at overdrage Paulus et skriftbånd. Paulus holder i forvejen en bog trykket mod sit bryst. Peter står med en nøgle i højre hånd, og har anbragt den venstre på Kristi skuldre - han har allerede

modtaget sine beføjelser. Den ikonografiske tolkning af motivet er dermed nærliggende, og peger i retning af stedets placering i den tidligste missionsfase på Falster: Peter er den sten, som den kristne menighed skal bygges på, og Paulus er den, det pålægges at udbrede læren.<sup>21</sup> Forbindelsen mellem kirkeby-navnet og et missionstema i det største af stenreliefferne synes dermed nærliggende. Det ser ud til, at kirken har bevaret en del af den oprindelige status som et af de første udgangspunkter for de kristne på Falster, således at forbindelsen til missionstemaet og forbindelsen til Peter og Paulus stadig har været nærliggende, da man i stenkirkeens tid hen mod 1200 valgte at udsmykke bygningen.

Vi kan altså sammenfattende forestille os følgende forløb: I en helt tidlig fase har missionærernes arbejde rettet sig mod samfundets mægtigste, og vi ser derfor, at kongen ved sine centrale besiddelser har etableret de første kirkesteder på Falster. Placeringen har dermed været centralt bestemt, og der har været en vis sammenhæng med herredsinddelingen. Lighederne med organiseringen af kirkens missionsarbejde andre steder i Europa er på den måde iøjnefaldende, og det er derfor nærliggende, at kirkerne i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby oprindeligt har fungeret som en slags "hovedkirker" i hvert sit herred på Falster.

I tiden frem mod Falsterlistens udarbejdelse må vi nu forestille os, at de resterende kirkesteder efterhånden er blevet etableret, således at sognestrukturen, som vi nogenlunde kender den i dag, gradvist er blevet til. Vi skal nu se på, hvilken position de to centrale stiftelser i Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby fik i den proces.

### ***Sognedannelsen***

Forløbet bag sognegrænsernes fastlæggelse kan stort set ikke belyses med skriftlige

kilder i Danmark. Vil man analysere forløbet, er man derfor henvist til brug af arkæologiske kildegrupper. For at præcisere hvilke spørgsmål vi kan stille det arkæologiske kildemateriale, er det nødvendigt at opridsede nogle generelle træk ved sogne-dannelsen i Danmark. I forskningen i dag kædes fastlæggelsen af sognegrænser sammen med indførelsen af tiendebetalingen engang i starten af 1100-tallet. Tienden nødvendiggjorde nemlig en opdeling af landskabet for at skabe klarhed om, hvem der skulle betale hvor. Interesserne i tiendebetalingen er derfor helt centrale for forståelsen af faktorerne bag sognegrænsernes fastlæggelse. Sognedannelsen opfattes desuden som et kronologisk forløb, da der især ved nyopførelser af kirker i 1100-1200-tallet måtte opstå behov for udskillelser af nye sogne fra eksisterende sognes arealer. For verdslige kirkebyggere/ejere måtte tienden fremstå som en personlig indtægtsmulighed, og det måtte derfor i første omgang være i deres interesse, at gøre sognet omkring kirken stort – for på den måde at gøre indtægtsgrundlaget tilsvarende størst muligt – og dernæst at begrænse omfanget af eventuelle sogneudskillelser. Ved sådanne yngre sogne, der opstod ved sogneudskillelser, må der derfor være en tendens til, at sognet og kirken kom til at fremstå som en mindre og svagere funderet enhed end de gamle etablerede stiftelser. En sådan mekanisme kan faktisk i nogle få tilfælde eftervises, og det er derfor blevet hævdet, at markante forskelle mellem nabosogne generelt kan tages som en indikator på, at sådanne udskillelsessituationer ligger bag de nuværende sognegrænser forløb.<sup>22</sup>

Tiendebetalingen har altså kunnet give anledning til konflikt, og de nuværende sognes fremtræden med blandt andet sognegrænsernes forløb burde derfor give et vist indblik i forskellige stiftelsers evne til

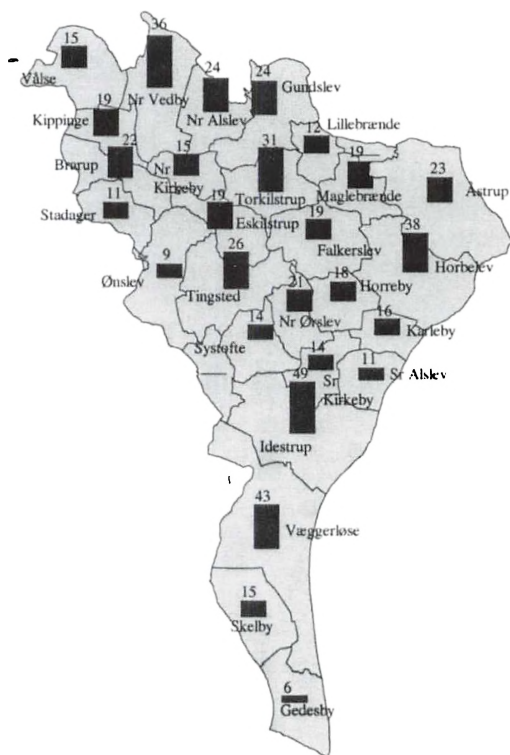
hævdelse af egne interesser. Der findes ingen middelalderlig opgørelse af tiendens størrelse på Falster, men da betalingen må have stået i en vis relation til sognenes samlede produktionsudbytte, bliver en vurdering mulig via angivelsen af værdien af de dyrkede arealer i Falsterlisten fra omkring midten af 1200-tallet i Kong Valdemars Jordebog.<sup>23</sup> For samtlige af øens nuværende sogne bliver værdien af det samlede jordtilliggende nemlig opgjort - først med en angivelse af antallet af de såkaldte bol og dernæst med et antal mark, og Falsterlisten muliggør dermed en vurdering af grundlaget for tiendebetalingen i hvert sogn, der kan sammenholdes med blandt andet de nuværende kirkebygningers fremtræden. Vi skal nu se på, hvordan sognedannelsen fremtræder omkring først Sønder Kirkeby og dernæst Nørre Kirkeby.

### ***Sognedannelsen omkring Nørre Kirkeby og Sønder Kirkeby***

Kirkerne i sognene, der grænser op til Sønder Kirkeby sogn, er oprindeligt alle teglstenskirker, der af "Danmarks Kirker" er karakteriseret som romanske. Som jeg har berørt ovenfor, peger bygningsmaterialerne altså i retning af et senere stenkirkebyggeri end i Sønder Kirkeby. Ser vi på værdierne af de dyrkede arealer, som de er opgjort i Falsterlisten og afrundet til hele tal, kan det bemærkes, at for kun to af sognene er marktallet enten tilsvarende eller mindre end Sønder Kirkeby sogns. Det drejer sig om Systofte sogn vest for Sønder Kirkeby med 14 mark og Sønder Alslev sogn øst for Sønder Kirkeby med 11 mark - mod Sønder Kirkeby sogns 14 mark. Der er altså ikke tale om den store forskel. Mest iøjnefaldende i denne sammenhæng er nok Idestrup sogn syd for Sønder Kirkeby sogn. Værdien af det dyrkede areal i Idestrup sogn er nemlig opgjort til hele 49 mark i Falsterlisten - mere end tre gange

værdien af Sønder Kirkeby sogns dyrkede areal. Knap så bemærkelsesværdig, men alligevel markant, er forskellen mellem Sønder Kirkeby sogn og Nørre Ørlev sogn med 22 mark mod nord.

Sognedannelsen ser altså ikke ligefrem ud til at være blevet domineret fra det gamle centrale kirkested i Sønder Kirkebys side. Værdien af det dyrkede areal i nabo-sognene er således enten stort set tilsvarende Sønder Kirkeby sogns (Systofte og Sønder Alslev sogne) eller større - i et enkelt tilfælde væsentligt større (Idestrup sogn). Det ser nærmest ud til, at tiendeindtægterne er blevet fordelt på bekostning af



*Kort over Falsters middelalderlige landsbykirker. Copyright, Kort & Matrikelstyrelsen, G 24-98.*

Sønder Kirkeby kirke. Ser vi på forholdene omkring Nørre Kirkeby sogn, er denne tendens endnu mere udtalt.

I tre af Nørre Kirkeby sogns nabosogne er kirkerne af ”Danmarks Kirker” karakteriseret som gotiske. Det drejer sig om kirkerne i Kippinge, Nørre Vedby og Nørre Alslev sogne mod vest og nord. Normalt sætter man overgangen fra romansk til gotisk stilbrug til midten af 1200-tallet, og de gotiske bygninger peger derfor i retning af, at man først på et forholdsvis sent tidspunkt har fået stenkirker i de tre sogne. Umiddelbart kunne det tages som udtryk for ringe funderede stiftelser, der eventuelt kunne være sogneudskillelser. Men det er faktisk vanskeligt at argumentere for, at de tre sogne på den måde skal opfattes som sogneudskillelser, for ser man på opgørelsen af det dyrkede areal, har de tilsyneladende stået ganske stærkt over for kirken i Nørre Kirkeby. Værdien af det dyrkede areal i Nørre Kirkeby sogn er således i Falsterlisten opgjort til 15 mark, mens det for Kippinge sogn er 19 mark, for Nørre Vedby 36 mark og for Nørre Alslev 24 mark. Altså for alle tre sogne mere end Nørre Kirkeby sogns og i de to af tilfældene hvad der vel må betegnes som væsentligt mere. Kirkerne i de resterende af Nørre Kirkeby sogns nabosogne er, som nævnt, alle karakteriseret som romanske af ”Danmarks Kirker”, og bortset fra kirken i Torkilstrup sogn er der tale om teglstensbygninger. For alle disse sogne gælder det ligeledes, at værdien af det dyrkede areal er større end i Nørre Kirkeby sogn. For Brarup sogn mod vest er værdien af det dyrkede areal opgjort til 22 mark, for Eskilstrup sogn mod syd 19 mark, for Torkilstrup sogn mod sydøst 31 mark og for Gundslev sogn mod nordøst 24 mark.

Man kunne have en forventning om, at sognedannelsen omkring tidlige centrale kirkesteder som Sønder Kirkeby og Nørre

Kirkeby måtte fremstå på en måde, så den gav indtryk af at have været domineret fra de gamle stiftelsers side. Men som vi har set må konklusionen på undersøgelsen af sognedannelsen paradoksalt nok blive den modsatte. Sognedannelsen har ikke været domineret fra Nørre Kirkeby og Sønder Kirkebys side, snarere tværtimod. Nabosognene ser ud til at være dannet helt uafhængigt af interesserne fra de to tidligt anlagte kirkers side, og i en række tilfælde ser tiendeindtægterne faktisk ud til at være blevet fordelt på deres bekostning. På den måde peger forholdene snarere i retning af, at de to kirkesteder – der jo må have indtaget en central rolle i Falsters tidligste kirkelandskab – på tidspunktet for sognedannelsen i løbet af 1100-tallet fuldstændig havde mistet deres tidligere dominerende position.

### *Afslutning*

På Falster finder vi altså levn efter en tidlig lokal kirkeorganisation, der fremstår med træk, som er i overensstemmelse med den måde kirken organiserede sin missionsvirksomhed på i andre områder i Europa. Men som vi har set, får vi samtidig illustreret, hvordan sognestrukturens etablering kan have skjult sporene efter kirkens tidligste arbejde i et større samlet område. Var det ikke for de specielle forhold omkring stednavnene, der kan kombineres med en analyse af træk ved de eksisterende stenkirker, ville vi således være ude af stand til at udtale os om kirkestedernes rolle i tiden før etableringen af det net af sogne, som vi finder i Falsterlisten.

Falsters tidlige middelalder byder således ikke kun på et særligt indblik i tidspunktet for sognestrukturens eksistens via Falsterlisten. Forholdene på Falster rummer også mulighed for et ekstraordinært indblik i organiseringen af kirkens tidligste arbejde. Og analysen af forholdene klarlægger, dels

hvordan vi er nødt til at trænge om bag de senere perioders strukturer for at få et indblik i de tidligste forhold, og dels hvor vanskelige vilkår vi er underkastet, når vi ikke har specielle omstændigheder som på Falster til vores rådighed.

*Morten Pedersen, født 1973. Blev i 1999 cand. mag. i Historie og Kultur & Formidling fra Odense Universitet. Er for tiden ansat som ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Internationale studier og Samfundsforhold ved Ålborg Universitet med et projekt om "Kirkebyggeri, sogneorganisation og magtforhold i tidlig dansk middelalder".*

<sup>1</sup> Svend Aakjær (udg.): Kong Valdemars Jordebog, bd. 1-3, København 1926-1943. Falsterlisten er bl.a. gengivet i oversættelse i bd. 1, side 131-137. Herefter henvises der til: Svend Aakjær, 1926-1943, bd. nr., side-tal.

<sup>2</sup> Vivian Etting & Peter Vemming Hansen: Et ben i hver lejr. Om Falsters middelalder, Museet Falsters Minder, 1989, side 8.

<sup>3</sup> Vivian Etting: Venderne på Falster, i Carsten Selch Jensen m. fl. (red.): Venderne og Danmark, Mindre Skrifter udgivet af Center for Middelalderstudier, Syddansk Universitet, Odense, 2000, side 26.

<sup>4</sup> Jens-Aage Pedersen: De arkæologiske undersøgelser, i Svend Gissel (red.): Falsterundersøgelsen, Det nordiske ødegårdsprojekt, publ. nr. 16, bd. 2, Odense, 1989, side 2.

<sup>5</sup> Dagfinn Skre: Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events, i Scandinavian Journal of History, vol. 23, nr. 1-2, 1998, side 1ff.

<sup>6</sup> Se f.eks. Patrick Hase: The Mother Churches of Hampshire, i John Blair (red.): Minsters and Parish Churches, Oxford, 1988, side 45ff.

<sup>7</sup> Ebbe Nyborg: Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri, i Festschrift til Harald Langberg, København, 1979, side 37ff.

<sup>8</sup> Jan Brendalsmo: Kristning og politisk makt, i Steinar Supphellen (red.): Kultursammanhengar i Midt-Norden. Forelesningar ved eit symposium i Levanger 1996, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 38, side 89.

<sup>9</sup> Svend Aakjær, 1926-1943, bd. 1, side 116-119.

<sup>10</sup> Vibeke Dahlberg & John Kousgård Sørensen: Stednavneforskning 2, København, 1979, side 62.

<sup>11</sup> Oluf Nielsen: Liber Cencus Daniæ. Kong Valdemar den Andens Jordebog, København, 1873, side 127. Marius Kristensen: Lålands og Falsters stednavne, I Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog 1921, side 30.

<sup>12</sup> Anders Bjerrum & Christian Lisse: Maribo Amts Stednavne, København, 1954, side 182. Grundlaget for de tyske rethistorikeres arbejde var opfattelsen af en særlig germansk kirkeret. Se Ulrich Stutz: Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts, Foredrag oktober 1894, genoptog Darmstadt, 1955.

<sup>13</sup> For debatten af kongelev se Anders Leegaard Knudsen: den danske konges gods i højmiddelalderen. En historisk undersøgelse af begreberne kongelev og patrimonium, i Historisk Tidsskrift, 1988, hæfte 2, side 213-227. Ole Fengers: Kongelev og krongods, i Historisk Tidsskrift, 2000, hæfte 2, side 257-284 - især side 282.

<sup>14</sup> Anders Andréén: Städer och kungamakt - en studie i Danmarks politiska geografi före 1230, i Scandia bind 49:1, 1983, side 31-71.

- <sup>15</sup> Med mindre andet anføres, bygger oplysningerne om kirkerne i det følgende på gennemgangen i Otto Norn & Aage Roussel: *Danmarks Kirker, Maribo Amt, København, 1948-1951*.
- <sup>16</sup> Henrik Jacobsen: *Romanske vesttårne, deres indretning og funktion, Stockholm, 1993, side 115*.
- <sup>17</sup> Niels-Knud Liebgott: *Dansk middelalderarkæologi, København, 1989, side 127*. M. Mackeprang: *Vore Landsbykirker (2. udg.), København, 1944, side 26*.
- <sup>18</sup> Vivian Etting: *Venderne på Falster, i Carsten Selch Jensen m. fl. (red.): Venderne og Danmark, Mindre Skrifter udgivet af Center for Middelalderstudier, Syddansk Universitet, Odense, 2000, side 28*.
- <sup>19</sup> Reliefferne er behandlet en del steder. Den mest grundige analyse er dog Tage E. Christiansen: *Sønder Kirkeby-reliefferne, i Fra Nationalmuseets arbejdsmark, 1950, side 117-129*.
- <sup>20</sup> Den opfattelse er fremført af blandt andre Tage E. Christiansen, 1950, side 121ff.
- <sup>21</sup> Se Tage E. Christiansen, 1950, side 120 for en mere udførlig henvisning til de relevante skriftsteder.
- <sup>22</sup> Ebbe Nyborg: 1979 (se note 7). Ebbe Nyborg: *Kirke-sognedannelse-bebyggelse, i Hikuin 12, Højbjerg 1986, side 7-20*. Claus Blaaberg: *Sognedannelsen i dansk middelalder, Skov- og Naturstyrelsen, 1992, side 11-43*.
- <sup>23</sup> Troels Dahlerup: *Om tienden, i Fortid og Nutid, 29, 1981/82, side 13*. For en belysning af Falsterlistens datering, fundstændigheden og nøjagtigheden i optegnelserne se: Svend Gissel: *Kildemateriale, i Svend Gisse (red.): Falsterundersøgelsen. Det nordiske Ødegårdsprojekts Publikation nr. 16, bd. 1, Odense, 1989*.

# Alterbilledet i Nørre Alslev Kirke

*Af Frank V. Nielsen*

Det store kalkmaleri bag alteret i Nørre Alslev Kirke på Nordfalster er interessant som værende det ældst daterede i Danmark (1308). På fornem vis udnyttes fladerne i apsis, som er opdelt i tre hvælv og underopdelt af tre (nu tilmurede) vinduer. Kalkmaleriet består af fire elementer: hovedbilledet, et tekststafsnit, en apostelrække og en afsluttende billedbort. Som helhed betragtet er det velbevaret. Enkelte dele er dog gået tabt i tidens løb, hvilket rejser flere uafklarede spørgsmål.

## ***Hovedbilledet***

I østhvælvet troner Kristus med Livets bog i den venstre hånd og den højre hævet til velsignelse. Ovenover ses Johannes-ørnen, og på hver sin side Marcus-løven og Lucas-oksen. I nordkappen er Jomfru Maria afbildet som den centrale skikkelse. Til højre for hende en tilbedende lille munk, og til venstre en kongelig person med helgenglorie. I den venstre hånd bærer vedkommende en lille rund æske med låg, en såkaldt buddike. I den anden holdes en vanskelig identificerbar lang genstand, som formentlig er et liljescepter. Der har her været gættet på forskellige personer. Sandsynligheden taler for at det er den helgenkårede Erik Plovpenning, som på tilsvarende måde er afbildet ca. 1290 i Sct. Bendts Kirke i Ringsted. Her holder han liljesceptret i den venstre hånd, medens

den anden i dag er tom. Samme sted er det skildret, hvorledes Erik Plovpenning blev bortført under et brætspil for siden at blive myrdet og sænket i Slien. Det han spillede var tydeligvis backgammon (der tidligere blev kaldt tric-trac og toccadille), hvorfor man kan gætte på at det han holder i hånden såvel i Ringsted som i Nørre Alslev er et terningebæger som symbol på hans skændige død. Kalkmaleriet i Ringsted antages at være udført på foranledning af Dronning Agnes (der også er afbildet og for øvrigt blev gravlagt her i 1304).

Sydkappen i Nørre Alslev Kirke er domineret af Johannes Døberen, og bag ham ses en biskop, formentlig kirkens værnehelgen Sankt Nikolaus. Endvidere en gestikulerende kvinde, der henvender sig direkte til Kristus. Der har været gættet på, at kvinden har bekostet kalkmaleriet som enke efter den lokale stormand eller at denne har skænket det som sjælegave for sin afdøde hustru.

Der kunne også være tale om enkedronning Agnes afbildet uden krone – hvilket uddybes senere.

## ***Tekstafsnittet***

Under samtlige tre felter i hovedbilledet er der malet en rankebort. Derunder er der i det nordligste felt udført et tekststafsnit på hver side af vinduesnichen. Det sydligste felt er tomt i dag, men har formentlig også



*Nørre Alslev kirke.  
Nordkappen i apsis.  
Jomfru Maria, foran  
hende en bedende lille  
munk, og bagved en  
kongelig person med  
helgenglorie. Dele af  
tekstafsnittet ses.  
Nationalmuseet.*

været forsynet med tekst. Skriften er store bogstaver, de såkaldte lukkede majuskler. Teksten er på latin, og i tidens løb er enkelte af bogstaverne forsvundet. Der er derfor usikkerhed om den rette ordlyd. En sandsynlig oversættelse må imidlertid være: ”Stormanden Stig Kec og Andreas Præst, forstandere for Nikolaj Kirke i Nørre Alslev. Det Herrens år 1308 i begyndelsen af august måned.”

Spørgsmålet er herefter, hvem er disse to? Stednavneforskeren Christian Lisse har i en privat korrespondance fremsat en teori om et slægtskab med Philippus Kiæc, der er nævnt i Falsterlisten fra ca. 1250 som ejer af en mindre gård i Marrebæk på Sydfalster. Han mente også, at Philippus kunne tænkes at være faderen til både Stig og Andreas. Endvidere at Stig kunne være Nykøbing Slots betroede mand på Egense-



borg ved Vålse, eventuelt boende på egen gård i Nørre Alslev Sogn.

Kirkens nuværende præst Søren Kristiansen gætter på, at Andreas både har været præst ved den gamle herredskirke i Nørre Kirkeby og annekskirken i Nørre Alslev.

### **Apostelrækken**

Under hovedbilledet og tekstafsnittet er de 12 apostle gengivet stående parvis mellem vinduesnicjerne. Alle er forsynet med navnebånd på latin, og et par af dem med deres attributter (Peter med nøgle og Paulus med sværd). Fra nord mod syd ses: Mattias og Simon. Bartolomæus og Jakob. Filip og Peter. Paulus og Johannes. Andreas og Mattæus. Taddæus og Tomas.

Kalkmalerierne på Falster har – ligesom teglstensarkitekturen – deres udspring i det nordtyske område. I Nationalmuseets ”Danske kalkmalerier – Tidlig gotik” påpeger Ulla Haastrup således, at i den store kirke i Neustadt (ca. 25 km fra Plön i Nordtyskland) findes der i korret afbildet apostle som kunne være ”brødre” til de tolv i Nørre Alslev Kirke.

### **Billedborten**

Nederst på kalkmaleriet findes en billedbort, hvoraf er bevaret det meste af den centrale del og fragmenter af den sydlige del. Førstnævnte består af en drage, et mands hoved på to fødder, en løve, et træ, en hest, et våbenskjold, en fugl, et utydeligt dyr (måske en hjort) og endnu et mandshoved med fødder. Våbenskjoldet indeholder en farvelagt seksoddet stjerne med lodret deling, hvor baggrunden har modsvarende farver. I dag er farverne hvid og grå, men ved afdækningen i 1895 var sidstnævnte farve blå. Hvem dette våben

har tilhørt er et åbent spørgsmål – men Stig Kec kunne være et godt gæt.

Billedborten på sydsiden består af følgende elementer: et forsvundet motiv, en utydelig hjelm, et liggende skjold uden indhold, en velbevaret hjelm med vesselhorn, rester af et liggende skjold indeholdende et nældeblad og del af en hjelm med tre faner og to vifter af påfuglefjer. Ved afdækningen i 1911 kunne man yderligere se et lodret stående skjold med tre løver, en hjelm med påfuglefjer og vesselhorn, samt et lodret stående skjold uden indhold.

### **Tolkning**

Skjoldet med nældebladet stammer uden tvivl fra den holstenske grevelægt af huset Schauenburg. Motivet, der oprindeligt opstod som en takket skjoldbort, har ændret



Grev Gerhard den Blindes segl. Rigsarkivet.

sig fra slægtled til slægtled. Nældebladet, som det er udformet i Nørre Alslev Kirke, minder således meget om det segl, der blev anvendt af Gerhard 2. af Plön, også kaldet Grev Gerhard den Blinde – og tilsvarende gælder hjelmen. Grev Gerhard ægtede i 1293 enkedronning Agnes, der havde været gift med Erik Glipping, myrdet i Finnerup lade 1286. Efter drabet havde hun (vistnok) fået Lolland-Falster som livgædning og styrede Danmark som formynder for sønnen Erik Menved. Ved giftermålet beholdt hun Lolland-Falster som pant for et lån til Erik Menved. Selvom parret mest opholdt sig i Plön var de begge ved flere lejligheder på Nykøbing Slot. Grev Gerhard levede til 1312, medens Agnes som tidligere nævnt døde allerede i 1304. Dette forhold kan tolkes som at udsmykningen i Nørre Alslev Kirke er ment som en gave fra Grev Gerhard for hendes sjæls frelse. Såfremt pantet er indgået i den danske konges arv efter moderen, så kunne det også være Erik Menved, som var giveren af sjælegaven.

#### Litteratur:

Kr. Erslev: Danmarks riges historie - Den senere middelalder, 1898-1905/1971

Nationalmuseet: Danmarks kirker - Maribo Amt, 1951

Georg Nørregaard: Nykøbing Falster gennem tiderne - Bind 1, 1977

Nationalmuseet: Danske kalkmalerier - Tidlig gotik, 1989

Frank V. Nielsen: Om Nørre Alslev Kirke, Lokalhistorisk Årsskrift for Nørre Alslev Kommune, 1991

Axel Bolvig: Kalkmalerier i Danmark, 1999.

Endelig skal det noteres, at alle landets kirker havde været lukket ved Pavens interdikt i perioden 1298-1303. Den nye stenkirke i Nørre Alslev kunne således være et passende sted for de residerende på Nykøbing Slot at manifestere sig. Et nærliggende spørgsmål må dog være: Hvorfor valgte man ikke herredskirken i Nørre Kirkeby. Svaret er simpelthen, at her var der i forvejen en udsmykning i apsis. Nemlig et billede af den tronende Kristus udført omkring år 1200, som formodes at være et af landsdelens allerførste kalkmalerier (der imidlertid er overkalket i dag). Og på den måde fik Andreas Præst det store alterbillede i sin annekskirke.

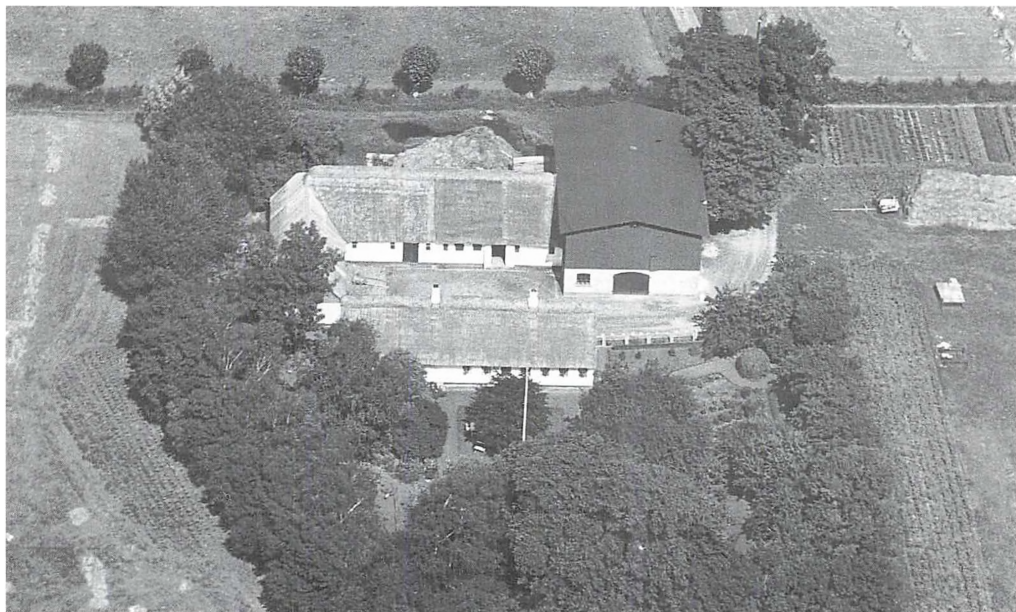
*Frank V. Nielsen, født 1937 i Nørre Alslev, er planlægningssekretær i Nørre Alslev Kommune. Har i de sidste 20 år leveret artikler til det stedlige lokalarkivs årsskrift. Endvidere bidraget enkelte gange til nærværende årbog. Senest været medarbejder på Storstrøms Amts registrant "Kulturmiljøer i Nørre Alslev Kommune".*

# En beretning om En gård på Nordvest-Falster over 115 år og 3 generationer

Af Grethe Thomsen

*På Lolland-Falsters Stiftsmuseum blev der i sommeren 2000 afleveret et usædvanligt manuskript. Det er skrevet af Grethe Thomsen, Sundby, Stadager sogn på Nordvest-Falster, der omhyggeligt har nedskrevet hvad hun husker om sin slægts virke på den gård, hvor hun stadig bor. Da beretningen strækker sig over 115 år, har det været nødvendigt at bringe den i to afsnit.*

*Det første kan læses i denne årbog og omhandler primært de 2 ældste generationer på gården. Sidste afsnit vil blive bragt i årbogen 2002, og omhandler den sidste generation på gården, bl.a. forfatteren selv. Teksten gengives lettere forkortet, men i Grethe Thomsens eget fortællende sprog. (Red.)*



*Det ældste luftfoto af gården fra 1938. Både stuehus og stalden er af bindingsværk med stråtag. Bindingsværket kan ikke ses, da det er kalket over, sådan som skikken var her.*

”Dette er en beretning om livet på en mindre udflyttergård på Nord-Vestfalster. Beretningen strækker sig over 115 år og 3 generationer. Der er 2 km til Sundby hvor gården lå før udskiftningen. I fortællerens barndom var der: Præstegård, skole, brugsforening, smed, slagter, 2 tømrere og en ægsamler. De kilder jeg har haft at øse af er mange: Mormor, mor og far har fortalt meget. Selv har jeg en god hukommelse, og kan huske fra jeg var 3-4 år. I min fars regnskabsbøger 1926-54, har jeg fået bekræftet mine tidligste erindringer. Et par gamle postkort fortalte hvor far var 1/2 år efter at have aftjent sin værnepligt. Morbror Vilhelms oplysninger i kontrolbogen om gårdens tyre sammenholdt med fars regnskaber har givet mig: Navn, alder, og købs- og salgssum på dem. I forskellige landbrugsbøger har jeg fundet årstal, jeg ikke var sikker på. Det samme gælder nogle årgange af Hvem-Hvad-Hvor. I Lolland-Falsters Stiftsmuseum; ”Dagligdagen i Danmark under den anden verdenskrig”, fandt jeg også lidt.

### ***Jens Peter Rasmussen 1854-1912. Min morfar.***

Min morfar Jens Peter blev født d. 6-10-1854 på en gård i Gundslevmagle, Torkilstrup sogn. Hans mor var Else Kirstine Hansdatter, født 1-12-1823 i Ravnsø. Hun blev 19 år gammel viet til Niels Simonsen d. 6-1-1843, og han overtog sit hjem, en gård, efter sin far. Niels og Else fik 5 børn, den ældste, en datter døde 3 mdr. gammel. Derefter fik de 4 drenge. I 1854 døde Niels og Else blev, kun 30 år gammel, alene med 4 børn, fra 9-2 år og gården. Hun blev så gift med Rasmus Larsen ”Væver” fra en anden gård. Hans far var Lars Petersen ”Carlsen” og hans mor Sidsel Larsdatter. De fik 11 børn, hvoraf Rasmus var nr. 6. Da Rasmus mor døde, blev hans far gift med Anne Margrete Larsdatter, og de fik 9

børn, af dem døde 4 som små.

Rasmus og Else Kirstine fik 4 børn, hvoraf Jens Peter var den ældste. Hans søster Sidsel Kirstine – i familien kaldet ”tante Stine”, blev i 1882 gift med husejer Rasmus Hansen i Eskilstrup. Han kørte rundt som smørpranger og ægsamler her på Nordfalster. Hans svoger Jens Peter var nu så gammel, at han gerne ville giftes med sin pige Anne Kirstine, men han skulle jo have et hjem at byde hende. Smørprangeren var så kommet ad Sundby til og hørte, at her var der en enke, som gerne ville sælge sin gård. Det gik i orden med købet, så nu kunne han holde bryllup med sin kære Anne Kirstine. Han overtog gården den 20. august 1884. Men enken betingede sig at blive boende til den 15. september, og i den tid passe kreaturerne og beholde mælken til sin husholdning, samt bruge af kartofler og havesager hvad hun behøvede. Indtægten af mælken var også hendes i den tid. Jens Peter flyttede herved for at passe det øvrige, og fik kosten hos enken. En dag spurgte hans mor ham, om han skulle betale for kosten. ”Nej, for vi får snart ikke andet end kartofler, og de er i al fald mine”, svarede han.

Den 19. september blev Jens Peter og Anne Kirstine viet i Torkilstrup kirke, og kunne så flytte til Sundby med deres klædeskab og kommode, og begynde i deres eget hjem. Han havde en hund derhjemme, og spurgte sin mor, om han skulle have den med. ”Ja, selvfølgelig skal du have hunden med, det er da din”, svarede hun. Og det var også hans hund. Der er fortalt, at når han gik i marken, gik den med ham. Hvis så han fik det for varmt og lagde sin trøje, lagde hunden sig ved den, og så kunne ingen andre end dens herre få lov til at røre den. En dag var han gået hjem og havde glemt trøje og hund ude i marken. Så var der én der sagde, ”hvor er

hunden?”, og så måtte han altså selv af sted efter trøje og hund.

Det kan ses, at oprindeligt har bjælkerne i stuehuset været stukket igennem stolperne, men er så senere lagt op ovenpå. Det er noget morfar har gjort, har min mor fortalt. Hvorfor han gjorde det, sagde hun ikke noget om, men det har jeg regnet ud nu. Der var ikke højt nok til loftet, til at hans fine klædeskab kunne stå der, når det var samlet. Det øverste stykke med 3 små rum kan tages af, men det var jo ikke særlig pænt at have det stående i to stykker. Han skal også have fornyet murværket i ydermurene, efter hvad mor har fortalt. Ellers ved jeg ikke så meget om hans liv og virke. Jeg har folketællingslister fra 1890-1901-1911, men på ingen af dem er angivet at han har haft tjenestekarle.

Han købte 2 andele i ”Nykøbing Sukkerfabrik”, og de kostede 300 kr. stykket. Den ene var en roeandel med dyrkningsret og -pligt til 1 tdl. roer. Den anden var en pengeandel, som der ikke skulle dyrkes på. Den sidste vinter var han meget syg. Morfar døde den 16. marts 1912 og blev begravet på Stadager kirkegård den 23. marts ved siden af sine 2 små børn.

### **Anne Kirstine Andersen 1863-1913. Min mormor.**

Min mormor Anne Kirstine blev født i Nr. Tåstrup, Horbelev sogn, den 29. april 1863, som datter af gårdmand Anders Nielsen (Svendsen) og hustru Gertrud Hansdatter. Hendes mor var født i Sortsø, Gundslev sogn den 17. december 1823. Hendes far var fra Nr. Tåstrup, født d. 25. april 1816. Gertrud og Anders blev viet den 4. juni 1852 i Gundslev kirke. I kirkebogen benævnes han ved brylluppet som ”gaardmand” i Nr. Tåstrup, Horbelev sogn, så jeg formoder, at han har overtaget sit hjem inden brylluppet. Gertruds far var også gårdmand. Han hed Hans Jeppesen,



*Bryllupsbillede af min morfar Jens Peter Rasmussen og mormor Anne Kirstine Andersen, viet den 19. september 1884 i Torkildstrup kirke.*

men var død i 1849. Gertrud og Anders fik først 1 dreng og 1 pige, og 10 år efter brylluppet fik de så lille Anne Kirstine, og 2 år efter en dreng der blev døbt Niels Andersen. Da mormor var 2 år, kørte hun med sin faster og onkel hjem til Gundslevmagle, og der blev hun, til hun som nygift flyttede her til Sundby.

Plejeforældrene hed Ane Nielsdatter og Lars Hansen ”Lejre”. De havde ingen børn selv. Mormors far døde da hun var omkring 7 år, og da hun sammen med fasteren kom til begravelsen, kom hendes lillebror Niels hen og sagde: ”Far er gået hen for at



*Dette er morfar og mormors fem ældste børn fotograferet i 1898. Den ældste er Anna på 11 år, Georg er 9 og Hans 6 år. Så er der Ingeborg på 5 år. Læg mærke til hvordan hun er klippet. Sådan var pigerne klippet indtil de skulle i skole, har mor fortalt. Den mindste er Harald på 2 år.*

købe bolsjer". Hun hviskede til fasteren, at: "Niels tror, at han kommer igen", men fasteren tyssede på hende. Dengang fortalte man ikke et 5 års barn, at hans far var død. Han måtte vente med undren over hvorfor far var så længe om at hente de bolsjer. Folk derude undrede sig over, at hendes mor ikke ville have sin lille pige hjem, nu hvor hendes far var død, men hun blev hos faster og onkel.

Året efter døde hendes faster så også. Efter hendes død gik der 1 1/2 år, inden onklen giftede sig igen, og nu kom der børn. Da Anne Kirstine var 11 år, fik de en dreng, og da hun var 13 en pige, og så en dreng til da hun var 16 år. Så hun har nok fået lov at øve sig som barnepige, til hun selv blev gift og fik børn.

Hendes onkel og hans anden kone var begge levende ved hendes bryllup, men hendes mor i Tåstrup var død 2 1/2 år før. Jeg har aldrig hørt noget om at morfar havde karle, og har heller ikke kunne finde noget om det. Men at mormor havde pige, det ved jeg. Det kunne vel også være nødvendigt, når de fik 10 børn fra den 1. maj 1887 til den 23. december 1904.

Da der i 1888 var den store, "Nordiske Industri, Landbrugs- og Kunstudstilling", i Tivoli, var mormor i København. Hun havde fået en lammelse i den ene side af ansigtet, så sammen med et familiemedlem, der havde den samme lidelse søgte hun læge i København. Der var et mandligt familiemedlem med dem, men om det var morfar ved jeg ikke. De var selvfølgelig henne for at se lidt på udstillingen, når nu de var derinde. Mormor blev ikke helt helbredt. Hun kunne godt se lidt bister ud med hævet øjenbryn, men årsagen var at det der var lammet, ikke kunne hæves så højt som det raske. Men hun kunne hæve det så meget, at hun kunne se med øjet.

Ved folketælling i 1890 bestod husstanden af:

Jens Peter Rasmussen, 36, gift husfader.  
Anne Kirstine Rasmussen, 27, gift husmoder.

Anna Gertha Elsiné Rasmussen, 2, barn.

Georg Andreas Rasmussen, under 1 år, f. 6-11, barn.

Så kunne der nok være brug for en Lillepige, når børnene blev ved at komme med 1 1/2 til 2 1/2 års mellemrum. Omkring 1900 tjente Rasmine Andersen her. Hun har nok været den sidste, for min mor Anna blev konfirmeret i 1901, og så måtte hun selv tage fat indtil hendes søster Ingeborg blev konfirmeret i 1907, og overtog pladsen. Jeg kender til andre, der så må have været her mellem 1890 og 1900. Mormor havde bl.a. en pige der hed Hansigne Rasmussen. Hun blev aldrig gift, og havde vel aldrig noget hun kunne kalde sit eget. Hun gik rundt og hjalp her og der, og tog fat på alt. Hansigne kunne spinde uld, så da mor havde fået fat i noget, blev jeg sendt ned med det til hende.

Mormor var meget syg den sidste tid, så mor var ikke glad ved at hun lå alene. Men hun havde jo meget at passe, så der kunne ikke rigtig blive tid til at sidde hos hende. Selvom jeg havde været meget sammen med min mormor, syntes mor nok, at jeg med mine 14 år var for ung til at sidde ved en døende. Så hun fik fat i Hansigne, der blev stillet en harmonikaseng op i mormors stue, og så boede hun der. Mormor var bevidstløs de sidste dage, så hun var vist ikke klar over at det var Hansigne der sad ved sin gamle madmor, da hun døde. Jeg husker godt, at hun en søndag morgen kom ind til os sagde, at nu var det forbi.

Da mor nærmede sig skolealderen skulle hun have lært at læse lidt. Det skulle man vist helst dengang inden man kom i skole. Oppe i Sundby boede der en kone, der

holdt pogeskole. Der skulle mor op for at lære det. Hun blev pyntet og pigen fulgte hende derop. Men den første dag skulle hun da have lov til at komme med hjem med det samme. Det blev også den sidste dag, for nu lærte hendes mor hende det selv.

Da morfar døde i 1912 var de 5 ældste børn alle voksne, men der var vist ingen af dem, der kunne passe gården for deres mor. Da far og mor i 1914 blev gift og overtog gården gik mormor på aftægt. Nu var det ikke længere hende, der stod med ansvaret og bestemte. Men hun var jo kun 51 år, så hun var en stor hjælp for mor. Ikke mindst da Svend Aage og senere jeg kom til verden. I mormor havde hun en god barnepige, så hun trygt kunne gå ud at hjælpe i stald og mark.

Det første om mormor og mig kan jeg ikke huske, men har fået det fortalt. Jeg havde min lille seng mellem væggen og mors seng. Når hun så skulle ud at malke om morgenen, skulle jeg helst sove. Hvis jeg vågnede, kravlede jeg op i mors seng og derfra ned på gulvet. Mor syede natkjoler til mig der var så lange, at hun syede dem sammen fornedet som en sæk. Nu skulle jeg op til mormor, og det betød sækkeløb gennem 3 stuer og 4 døre. Ofte blev jeg vel lidt kold af den tur, så hun fik mig op under dynen, og så sov jeg videre. Når mor havde vasket mit hår plejede hun at studse det lidt. Det bekymrede også mormor lidt, for som hun sagde: ”Jo, det er meget pænt som det er, for det kan da ikke blive længere på den måde”.

Nu er vi så langt, at jeg virkelig kan huske det. Det må have været i sommeren 1927, da jeg var knapt 4 år. Vi havde familiekomsammen med onkler og tanter, fætre og kusiner. Far spændte for stadsvognen, og der kom så mange som der var plads til. Nogle cyklede, og der var 2 par der plejede at komme på motorcykel, så de er nok

også taget med på skovturen med eftermiddagskaffen. Mor havde en ret stor lerdunk, en såkaldt ”skægmand”, som hun havde fyldt med kaffe og pakket ind i nogle uldtrøjer, og den kom jeg til at sidde med mit ben op imod. Den var da varm, men egentlig brændte gjorde den ikke, og jeg løb da og legede med de andre ude i skoven. Da vi kom hjem skulle gæsterne fodres af, inden nogle skulle køres til stationen, og morbror og tante skulle til København på motorcykel. Der var ikke plads til min bror og mig ved bordet, så vi løb lidt rundt, og så faldt jeg. Det var som faldt jeg i noget vådt, og da jeg rejste mig kunne jeg næsten ikke gå. Jeg listede ud i køkkenet og satte mig i en lille barnestol. Da gæsterne skulle af sted måtte mor bære mig ud for at sige farvel. Mor havde noget ”æggeolie”, som hun kom på og så kom jeg i seng. Næste dag sendte hun desværre bud efter lægen; der skulle brandbind på, så han dryssede en hel masse pulver i. Var det ikke dårligt før, så blev det det nu, der kom rigtig betændelse i. Han kom jævnlig for at se til det, men mor skulle bare fortsætte med brandbind. Jeg kunne ikke døje ham. Til sidst sagde hun til ham, at nu måtte han finde på noget andet, og hvis hun ikke kunne se at det hjalp i løbet af få dage, så tog hun ud på sygehuset med mig. Så vågnede han endelig op, men der gik lang tid inden det var helt lægt. Jeg fik da også et minde, idet jeg stadig har en ret stor plet på benet, som der ikke er rigtig hud på. Den kan heller ikke blive rigtig brun, så jo mere brun resten af benet bliver, desto mere lyser den op. Det blev en lang trist tid. Om morgenen blev jeg båret ind på divanen i stuen, for jeg kunne ikke bøje knæet på grund af forbindingen, så det var godt at mormor sad inde hos mig. Hvis jeg skulle et lille nødvendigt ærinde, hjalp hun mig ned på en potte og så op igen.



Da jeg var omkring 6 år, lærte hun mig at læse, og jeg lærte jo også at skrive. Når hun så skrev brev til sin datter Augusta, så skrev jeg også et "brev" til hende. Jeg skrev en historie af efter ABC'en. Den handlede om Trine, der tog en flaske i skabet og drak af den, i den tro at det var vin, men det var tran, så hun spyttede i en hel time: "man skal drikke af et glas og ikke en flaske". Det brev morede Augusta sig meget over.

Jeg var heller ikke ret gammel, da jeg renskrev et brev for hende. Det har været første eller andet år jeg gik i skole. Mormor lå i sengen, men skulle have skrevet en fødselsdagshilsen til sin lillebror Niels. Hun havde så en tavle som hun skrev på, og så skrev jeg det over på papiret. Fra det brev har en sætning bidt sig fast i min hukommelse, selvom jeg vel ikke forstod det rigtig dengang. Der stod: "Med bedstefars (hendes mands) billede over min seng og Jesus i mine tanker er jeg aldrig ene." Nogle år senere viste hun mig en dag en salme i salmebogen, og spurgte om jeg kendte den. Jo, den havde vi da lært i skolen. Det var nr. 666: "Dig vil jeg elske, du min styrke". Den holdt hun meget af. Det har nok ikke været helt let for hende at nå dertil.

Hun var sine 2 første år i sit fødehjem, de næste 19 år hos onkel og tante (hendes far døde da hun var 7 år og hendes mor døde 2 år før hun blev gift), så var hun gift i 27 1/2 år, i hvilke hun mistede 2 små børn, og så sad hun enke i 27 år. Jeg kan også huske, at hun nogle år var på ferie hos sin datter Ingeborg og hendes mand Peder i Aaderup ved Næstved. Når hun skulle der over, kørte far hende i stadsvognen til stationen, så tog hun toget derfra. Men selvom hun ikke var der så længe, nåede de vist gerne at blive uvenner. Mormor havde altid til daglig et ternet bomuldsforklæde på. Når mor vaskede dem stivede hun dem let, så blev de ikke så hurtigt krøllede og tog

heller ikke så let imod snavs. Men Ingeborg ville ikke stive dem; hvorfor hun skulle vaske dem, kan jeg ikke rigtig regne ud, for mormor var der vel højst en uge og havde nok 2 forklæder med. Men Ingeborg havde lært "Fransk Vask og Strygning", så det var måske ikke godt nok sådan som mor havde vasket dem.

Mormor gav hvert af sine børnebørn en cykel. Min bror fik en "Albatros" fra Brugsen, da jeg skulle til at gå i skole, og derfor skulle jeg have den lille pigecykel, som han havde begyndt med. Da jeg var 10 år solgte far den til en arbejdsmand, der passede vore sukkerroer. Han havde en søn, der snart skulle i skole, og de tog den med hjem med det samme. Det var ikke så godt, men heldigvis havde mor fået en ny "Hamlet" til afløsning for den med fast nav, fra hendes unge dage. Den lånte jeg indtil far havde købt en "Albatros" i voksenalderen til mig. Den kostede 90 kr., og så fik vi 10% i dividende - så det var en billig cykel for mormor. Selvom smedens søn fortalte mig mange gange, at det var en elendig cykel, så holdt den da i ca. 35 år, og det var da ikke fordi, den ikke blev brugt. Jeg er cyklet til Frederikshavn, rundt på Silkeborg egnen, til højskole på Als en vinter, til sommerferie i Abild ved Tønder, og så alle småturene til Nykøbing, Maribo, Næstved og det lokale til skole, brugs osv. Da jeg havde haft den i ca. 25 år og kørte rundt på de jyske grusveje med 2 børn, 1 for og 1 bag, gav bagnarvet op, men jeg købte et nyt baghjul og satte det selv på, og så holdt den 10 år til. Men tilbage til det med cyklerne. Min kusine Mie og fætter Christian i Aaderup havde også fået cykler, men da de boede tæt på Næstved, og derfor var lidt finere end os andre, skulle de selvfølgelig også have nogle finere - og dyrere - cykler. Så der havde mormor vist rigtig måttet punge ud. Når hun så kom på ferie stod de dyre cykler og flød ude i

gården, vist sommetider om natten også. Det kunne hun ikke lide at se. Herhjemme var hun vant til, at når vi kom hjem, så stillede vi straks cyklen i hus. Skulle vi bruge den senere, kunne den da tages ud igen. Det var godt, at det ikke var hos Ingeborg hun boede på aftægt, så havde hun vist snart benyttet sig af retten til at flytte.

De sidste 4-5 år hun levede, kom hun ikke ret meget hjemmefra. Det er sket, at vi har bestilt en vognmand, så hun kunne komme med ned hos sin yngste datter Louise, der boede i Guldborg. Efter aftægtsbestemmelserne skulle mormor ud over ophold og alle fornødenheder have 200 kr. kontant årlig med halvdelen hver 11. juni og hver 11. dec. Jeg var ikke ret gammel før far gav mig 100 kr.-sedlen, så jeg kunne gå op og give mormor den. Da jeg begyndte at gå i skole var det mig, der skulle gøre indkøb for hende i Brugsen. Det kunne f.eks. være noget strømpegarn, så hun kunne strikke strømper til Vilhelm. Svend Aage gik ikke så meget i kirke efter sin konfirmation, men han var da med den dag jeg blev konfirmeret, og søndagen efter da der var konfirmand-altergang, som det brugtes dengang, men han var ikke med til alters. Da vi kom hjem sagde mormor: "Tillykke med velsignelsen", til ham. Han svarede: "Ingen årsag". Jeg syntes, at han sagde det så hårdt, og jeg kunne se på mormor, at hun blev ked af det. Jeg havde så ondt af det for hende. Jeg havde været meget nær knyttet til hende hele min barndom. Da hun var død, skete det også tit at hvis jeg oplevede noget så tænkte jeg: "Det skal du fortælle mormor". Lang tid efter kunne det også ske, at jeg i drømme så hende sidde i lænestolen.

### **Anton Johan Andersen 1886-1962.** **Min far.**

Anton Johan Andersen blev født i Kragsskov, Elling sogn ved Frederikshavn, den



*Far blev indkaldt til at aftjene sin værnepligt den 16. april 1909 i København, og blev i den anledning fotograferet.*

23. september 1886. Hans far var husmand Lars Peter Andersen, født den 17. oktober 1850, død d. 24. februar 1900. Hans mor Hanne Elsine Andersen var født den 22. oktober 1849 og døde i marts 1919. Som dreng kom han hen til onkel i Jerup som hyrdedreng. Denne onkel var, efter sigende, meget dygtig til at malke, og lille Anton skulle da også lære det, men da koen sparkede til spanden eller satte benet op i den, skulle onklen ikke have ham til at malke mere. Efter konfirmationen må han have være blevet hos onklen til november 1903.

Far sang godt og ville gerne synge, men hans stemme gik i overgang sidst i skoleti-

den, så læreren bad ham tie stille. Senere gik han i aftenskole og nu ville læreren gerne have ham til at synge. Men han havde jo selv bedt ham holde mund, så det gjorde han så. Far var stolt af at være Vendelbo, og hele livet var der en anelse af dialekten tilbage, så folk der havde øre for den slags, kunne straks høre, hvor hans vugge havde stået.

Jeg har fars skudsmålssbog, og den har kostet ham den nette sum af 20 øre. Heri kan man læse, at han tjente fra 1. november 1903 til 1. november 1905 hos Lauritz Andersen, Kragsskov. Grunden til at han fik bogen var, at han nu forlod sit fødesogn, og rejste til Ellidshøj syd for Aalborg. Jeg læser videre: "Anton Johan Andersen er Fæstet fra 1. Novbr. 1905 til 1 Novbr. 1906, i løn 300 kr., 1/4 del for Vinteren og 3/4 del for Sommeren. Erlbjerggaard d. 1. Novbr. J. F. Hviid". Det har åbenbart ikke klinget så godt mellem Hviid og Andersen, for det næste der står er: "Boghaveren har tjent her fra 1. Nov. 1905 til 1. Nov. 1906. J.F. Hviid". Næste stop var Viby Sogn pr. Kjerterminde. Han fik plads som "Landvæsenlærling" fra november 1906 til november 1907 på Hverringe Avlsgaard, og i den plads gik det bedre. Han fik en fin anbefaling: "Han har været med i alt, kørt med maskinerne også Selvbinderen. Han har været flittig og udført arbejdet med omtanke. Sin dagbog har han ført hele tiden og med orden, ligesom han har sat sig ind i anden regnskabsføring. Da Andersen er et behagelig meget roligt og ædrueligt menneske, kan jeg i det hele taget give ham en særlig god anbefaling. Hverringe Avlsgaard pr. Kerteminde. 1. November 1907 Nissen Inspektør".

Fra Fyn tog han til Lolland som forkarl på Damsmosegaard. Samtidig med at han kom den 1. november 1907, kom der en 20-årig pige, Anna, fra Falster, der skulle lave mad til folkeholdet. Hun har nok lavet

god mad, for Anton fik snart øje for hende. Man siger jo, at vejen til mandens hjerte går gennem hans mave. Til gengæld kunne hun nok ikke stå for hans flotte Kejser Vilhelms skæg, så de sværmede lidt.

Den næste anbefaling lød: "Anton Andersen har været forkarl her på Gården fra 1. November 1907 indtil Dato og forlader i dag sin ovennævnte Plads for at aftjene sin Værnepligt. Andersen er et omtænksomt og roligt Menneske og har vist stor Færdighed og Dygtighed til Udførelse af de ham anviste praktiske Arbejder, hertil kommer at han virkelig har forstået at hævde sin Plads som Forkarl for en større Arbejderstyrke, blandt andet også derved, at han ikke gjorde sig til Kammerat med Folkene. Det er mig en glæde at kunne medgive ham min bedste Anbefaling. Damsmosegaard d. 15. April 1909. I. Høyer Nielsen Forpagter".

Fra den 16-4-1909 til d. 2-11-1909 aftjente han så sin værnepligt i København. Da soldatertiden var overstået, fik han plads på Nørregaard som forvalter. 1909 var et år med en meget våd sommer og efterår. Da far kom til november havde de da fået kornet i hus, men det var heller ikke mere, for det sidste stod på vognene inde i laden, og var ikke læsset af. Jeg ved ikke om de havde fået roerne op, da han kom til november. Roeoptagningen havde været et tungt og vanskeligt arbejde på den gennemvåde jord. Det har slidt meget på både mennesker og heste. Jorden skulle også helst pløjes inden vinter, men det kunne de ikke på grund af vejret, da i al fald slet ikke det hele. Nu er det ikke nemt at lave et godt såbed, når man pløjer den stive lollandske lerjord om foråret, så i stedet for at pløje, nøjedes de med at harve stubjorden op. Tænk, for 90 år siden var der nogle der gjorde det, som man i dag siger giver en bedre struktur i jorden. Da han havde været der det år, han var fæstet for fik han

endnu en fin anbefaling: ”Forvalter Andersen der 1 Aar har været arbejdende Forvalter hos mig, har i den tid udvist megen Flid og Pligtopfyldelse i sin Gerning og stedse ofret sig for Bedriftens Tarv. Han har udmærket Indsigt og Færdighed i de forskellige Arbejders Udførelse og er personlig dygtig i Brugen af alle nye Landbrugsmaskiner. Da Forvalter Andersen omgaaes Folkene rolig og bestemt har han altid let ved at få Arbejdet udført paa en god og fornuftig Maade, da han dertil er i Besiddelse af en beskeden og nøjsom Karakter, kan jeg med fuld Fortrøstning anbefale ham til enhver som ønsker en dygtig og brav Mand i sin Tjeneste. Nørregaard 1. Novbr. 1910. Otto Hovmand”.

Hvor blev han nu af fra november 1910 til maj 1911? Et sjovt gammelt postkort gav forklaringen. Det er udformet som et Adgangskort til Zoologisk Have i København med ”ret til stedsevarende ophold i Kamelhuset, Løveburet, Flodhestebassinnet eller Abehuset. Ved særlig god Opførsel kan der opnaas Ansættelse som Abegynger”. Det er sendt fra Idasminde den 30. december 1911 af en af hans bekendte H. Høyer Nielsen, og det er sendt til A. Andersen, Kragsskov. Han er altså taget hjem. Høyer Nielsen takker først for julekortet, og skriver så: ” De har altså ikke fundet Dem nogen Plads endnu, her på egnen har ikke været noget at opdage”. Næste livstegn er et brev fra bestyrer Jacobsen, Hardenberg, der er sendt til A. Andersen, Aalborg. Fars bror Hans havde bosat sig i Aalborg, så han er flyttet ned til ham. Det var den bror der gjorde far flov, da han på et brevkort fortalte, at han var blevet far til datter nr. 2. ”Det er da ikke noget at skrive om”, sagde far.

Jacobsen skrev: ”Hardenberg pr. Saks-købing d. 26-4-1911. I dag modtaget Deres Ansøgning angående den ledige Underforvalterplads, og Grunden til at den er ledig,

er den at den nuværende i disse Dage har fået Forvalterplads. Underforvalteren her bruger No. 1 Hestene og deltager i alle forefaldende Arbejder, har Eget pænt Værelse med Lys og Varme. Spiser sammen med Lærlingene, og en sund god og kraftig Kost Garanteres. Gaardens Størrelse er ca. 800 Tdr. Ll. Stor Sukker og Foderroedrift, Spor i alle markerne. Spor i Kostalden. Indlagt Selvvanding i Hestestalden, i Løbet af Sommeren 17 par Arbejdsheste, ca. 250 Stk. Kreaturer, nye og praktiske Bygninger. Alt findes af nye Maskiner og Redskaber. Plads skaffes flinke og dygtige Mennesker efter Veludført Ophold her. Lønnen er 400 kr. for Aaret. Skulle De, Hr. Andersen, efter disse mine få Oplysninger Ønske Pladsen, forventer jeg snart Deres Ærede Svar, da der er mange Ansøgere. Med særdeles Agtelse P. Jacobsen, Bestyrer. Haaber De kan læse Skriften det er gået i Hast. Så meget i hast, at pennen har slået en klat”. Den 1. maj 1911 tiltrådte far pladsen som underforvalter på Hardenberg. Det blev så den sidste plads i hans landmandsuddannelse.

### *Anna fra Sundby*

Han havde stadig sin kæreste Anna fra Sundby. Hun havde fra den 1. november 1910 til den 1. november 1911 plads på en større gård ved Kalundborg, men i hendes hjem gik det ikke så godt, for hendes far var ikke rask. Da høsten var i hus på Hardenberg, bød gården til høstgilde med bal. Det var for alt personale med kærester, koner og børn. Underforvalter Andersen havde da også sin Anna på besøg.

Morfar blev stadig dårligere, så mor rejste hjem til november. Hendes søster Ingeborg, som nu var 18 år, og havde været pige hjemme siden sin konfirmation, fik så lov at komme ud at se sig om. Det blev dårligere og dårligere med morfar og han døde den 16. marts 1912. Den 1. maj 1912

begyndte så et nyt kapitel af fars liv, da han flyttede til Sundby. Ikke i første omgang som gårdejer, men vel som bestyrer for sin vordende svigermor. Det har nok ikke været helt let, når man tænker på, at det var mormor der ejede gården, som han jo skulle passe. Desuden havde hun tre børn: Vilhelm på 12 år, Augusta 10 år og Louise 7 år. Disse børn skulle selvfølgelig, ligesom deres ældre søskende havde måttet, hjælpe til det de kunne, men det var jo ikke længere deres mor, der satte dem i arbejde, men deres vordende svoger, så der har nok skullet lidt diplomati til. Vilhelm tror jeg nu ikke at der har været nogle problemer med; hvis der har været noget, så har det været med tøserne. Augusta har fortalt lidt

om hvad de blev sat til, men aldrig sagt noget om, at der var surhed over det. Derimod har hun fortalt, at hun ikke var særlig sød overfor lillesøster Louise. En dag skulle de luge roer, og de havde fået et vist antal rækker de hver skulle luge. Når det var gjort måtte de holde fri, det var vist fars metode til at hindre, at de bare gik og drev. Augusta satte sig så og tissede på Louises række, og hun var derfor ikke meget for at luge der, for det foregik vist til dels med fingrene, men hun turde ikke at lade være, og heller ikke at gå hjem og sladre.

Den 5. juli 1914 blev far og mor viet i Stadager kirke. Den 20. juli underskrev de købekontrakten på gården, så nu var de gårdejere og mormor aftægtskone. Købe-



*Høstgildet på Hardenberg (det senere Krenkerup), 1911. Til høstgildet var hele personalet med koner, børn og kæresten med, og de er her stillet op til fotografering. Anna og Anton står i 4. række lige ved den pyntede port, hun i lys kjole og han med hvidt kravetøj.*

kontrakten opregnede meget omhyggeligt hvad der var deres, og hvad mormor beholdt. Der var også en lang liste over hvad aftægten indebar for hende og hendes ukonfirmerede børn. Dengang skulle der også en del penge til, når man ville købe en gård. Sagfører C. Toxværd, som ordnede handelen, bestyrede også boet for en enke i Horreby. Hende overtalte han til at låne dem 1000 kr. på en panteobligation. Den skulle forrentes med 5% pro anno, og betales første gang til juni termin 1915, men enken må være blevet bange for sine penge, for de måtte betale det hele i december 1915.

### *Nygifte med egen gård*

Den 28. juni 1914 faldt der et skud i Sarajevo og det indledte 1. Verdenskrig. Det fik også betydning for far og mor, og med dem mange andre unge. Far blev indkaldt til at møde på Baadsmandsstræde kaserne den 6. august 1914. Han blev kaldt arbejdssoldat, så han skulle vist grave nogle huller og lave nogle afspærringer med pigtråd. Militæret havde ikke uniformer til alle de indkaldte, så det var hans egne bukser han fik revet i stykker på pigtråden, inden han blev hjemsendt den 22. august. Da så mange pludselig blev indkaldt fik de nygifte, der ikke havde nået at få livsarvinger, travlt med at få skrevet testamente til fordel for hinanden. Det nåede far og mor ikke, men de fik lavet det i februar 1915, måske af frygt for at der kunne komme flere indkaldelser. I 1917 byggede far så lade, så han kunne få høsten i hus. Den er på 120 m<sup>2</sup> og 8,5 m på det højeste sted. Da han begyndte at rejse skelettet til sådan et hus, spurgte naboerne, om det var en hangar som han byggede. Det var ved den tid, hvor man prøvede at få gang i luftskibsbyggeriet. Den blev beklædt med brædder, og taget var med tagpap. Det varede egentlig ikke så længe inden de vittige naboer

fandt ud af, at det slet ikke var så tosset med sådan en lade, for så kunne man tærsk kornet lidt efter lidt, som man fik brug for det i løbet af vinteren. Det var vist også i 1917, at far rejste til Jylland og købte de 2 røde jyske hopper på 3 1/2 år og 2 1/2 år. De levede til 1938 og 1940, så dem har jeg kørt meget med. Fra december 1926 til marts 1936 havde vi kun de to heste.

Far har også været i menighedsrådet i en periode. Hvornår ved jeg ikke helt præcist, men han afløste lærerinde M. Hansen, som nogle ville have smidt ud af rådet. Frøken Hansen kom til Sundby skole i 1917, og kan så være valgt i rådet i 1921. Hvis far havde vidst, at det var årsagen til at han blev foreslået, så havde han ikke taget mod valg. Men nu havde han sagt ja, og så blev han og gjorde arbejdet i de 4 år, men så var det også slut med hans menighedsrådsarbejde.

I december 1918 havde far fundet penge til at give mor en flot julegave, ”Et dagligstuemøblement”, bestående af 1 buffet, 1 dækketøjsskab, 1 bord, 4 stole og 1 anretterbord – for i alt 540 kr. Det må have været godt kram, for da min mand Hans og jeg flyttede herhjem i oktober 1965 var buffet, dækketøjsskab og bord stadig i daglig brug. Buffeten blev skiftet ud med en skænk i løbet af et par år. Dækketøjsskabet var her en halv snes år efter, og bordet blev i maj 1973 sat på loftet.

### *Nye ideer i Sundby*

Far kom fra et fattigt hjem i Vendsyssel og 26 år gammel kom han her til gården. Det var ikke nogen stor gård, og her havde man det vel, som på andre mindre huse og husmandssteder, sat kornet i et eller to hæs udenfor gården, når det var høstet. Når så alle var færdige med at høste, tog de små tærskeselskaber fat på at køre fra gård til gård og tærsk. Der skulle mange folk til

at bære korn og halm værk, når andre havde fyldt negene i tærskværket, men man hjalp hinanden.

Halmen blev sat op på staldlofterne, og kornet blev ofte båret op på stuehusloftet. Det er det også blevet her, for i min barndom fandt vi sommetider nogle kerner i revnerne mellem brædderne. Der faldt også kerner ned på køkkenbordet, fordi brædderne ikke sluttede tæt sammen.

Hvad fik så far til at optræde som foregangsmand og bygge en stor lade, som vel på den tid nemt kunne rumme avlen 2 gange, 5 år efter han er kommet hertil, og 3 år efter han har købt gården? Og samtidig blive grinet af, af naboerne og spurgt om

han skulle have et luftskib? Mon ikke det kom af den landbrugsuddannelse han havde fået gennem 4 år på 4 forskellige herregårde, fra han på den første var "Landvæsenlærling" til han på den sidste var steget til "Underforvalter"? Der havde de jo lader til høsten, og skulle heller ikke bære det op på slottets loft. Men han byggede videre. Fem-seks år efter byggede han 40 m<sup>2</sup> til ved laden og i samme højde. Det nederste er muret op, det øverste beklædt med træ som laden. Jeg kan huske, at det nederste blev brugt som vognport. Der stod selvbinderen og stadvognene, giggen og charabancen. Senere da vi havde fået elektricitet blev det møllerum. Det øverste af laden



*Som det kan ses er dette billede taget ved vintertid 1916-17. En dag kom der en fotograf til gården, og karlen blev derfor bedt om at spænde den sorte hest for giggen. Anna og Anton tog det pæne overtøj på og satte sig op i vognen. Mor ville ellers ikke fotografæres, for det kunne jo tydeligt ses, at hun ventede en arving i løbet af et par måneder. Med på billedet er også mormor og karlen Harald Hansen.*



*Dette billede fra 1917 er det ældste billede, hvor nogle af bygningerne er med. På bænken sidder mormor med sin yngste datter Louise. Ved siden af står Augusta samt far og mor med deres store hund. Laden bagved havde far bygget.*



var delt i 2 lofter til korn. På det øverste loft var der lavet et hejseværk, så kornsækene kunne hejses op, i stedet for at de skulle bæres op ad en temmelig stejl trappe. Der var en vandret bom om hvilken et reb blev viklet ved hjælp af håndsving. Det var temmelig sejt, for der manglede noget udveksling. På begge lofter var der en to-delt lem med et hul i midten til rebet. Når sækken blev hejst op skubbede den lemmen op, og når den var helt oppe faldt lemmen i igen, og sækken kunne sænkes ned på den og trækkes væk. Rebet blev så rullet af bommen og var klar til næste sæk.

Min far fortsatte forbedringerne: Smedemester A. M. Andersen, Lundby lavede for eksempel et kakkellovnsvarmeanlæg. Det bestod af en vandbeholder (kaldet en "gris"), der blev muret ind bag i en kakkellovn i stedet for sten, og fra den gik der rør ind til en radiator i soveværelset på den anden side af væggen. Mormor havde den østre ende af huset i hele dets bredde, med stue ud mod haven og kammer mod gården. Der var en kakkellovn i stuen, og der kom så centralvarme i kammeret. Det var i oktober 1928 at det blev sat op. I januar 1929 købte han så en radio for 192,25 kr., og så var der jo en årlig licens på 10 kr. I 1954 var licensen steget til 20 kr. Jeg ved at lærerinden frk. Hansen havde en radio, som hun havde haft i nogle år, men ellers var der vist ikke mange radioer i Sundby. Vi havde jo ikke elektricitet, så der skulle et batteri og en akkumulator til. Den skulle af og til oplades, og det fik vi gjort hos smeden. Det var vist nok for min broders Svend Aages skyld, at vi fik den. Han var ikke så rask, så han sad meget herinde, og så var det et godt tidsfordriv at sidde og dreje på den. Det var en god radio, den kunne tage mange stationer, også nogle som den vist egentlig ikke måtte tage.

Selvom det var marken far blev uddannet i på herregårdene, så var det ikke ens-

betydende med, at han ikke interesserede sig for køer og svin, da han fik sit eget. Fra 1929 til 1936 skete en del ting som jeg ikke kan sætte præcist årstal på. Men i april 1930 købte han ifølge regnskabsbogen "gran til svinegård". Han indhegnede et stykke græsmark med granpæle og pigtråd. Der gik 2 goldsøer med ring i næsen og rodede, det må vel kunne kaldes "Fri-landsgrise". Der var ikke hytter til dem, så de kom ind inden de fik grise. Det lykkedes dem en dag at slippe ud, og finde sig et dejligt tidsfordriv. De gik ind i haven og begyndte at grave solbærbuske op. Mor blev temmelig sur, da hun opdagede dem. Så vidt jeg husker klarede buskene det og groede videre. Dengang var der meget kvægtuberkulose, som også kunne smitte mennesker. I 1928 gik mejerierne mere aktivt ind i bekæmpelse af det. Far begyndte også tidligt at få prøvet kørerne, og selvfølgelig var der nogen af dem, der var syge. Det jeg husker bedst er, at det mælk vi fik ind til husholdningen, var fra én bestemt ko, og jeg vidste godt hvilken, der gav os den gode mælk. Den blev malket først, og så kom dens mælk ind med det samme. I løbet af nogle år havde vi næsten ren besætning, der var kun én der ikke bestod, men den havde lige kælvet og gav meget mælk, så den blev sat hen i hestestalden i en tom bås. Når mor så var færdig med at malke i kostalden, gik hun hen og malkede den. Ved tuberkuloseprøven den 1. februar 1934 bestod 9 ud af 10 køer. I 1932 begyndte mejerierne at føre register over tuberkulosefrie besætninger, men først i 1945 var 90% af alle besætninger frie og med i registret. I 1948 var Danmark fri for kvægtuberkulose.

Det var også omkring de år, at morbror Vilhelm købte en 2 rækket kálroeoptager. Den stod så her så vi kunne bruge den, og hvis andre bønder heromkring ville leje den, så skulle Vilhelm selvfølgelig have le-

jen. Hvordan de fik kálroerne op inden vi fik den, kan jeg intet huske om. Det er nok fordi jeg på det tidspunkt var for lille til at deltage. Optageren tog som sagt 2 rækker ad gangen, og der skulle 2 heste for. Der var et lille bræt til kuskén at stå på, og foran det var der en stang der endte i et håndtag. Det kunne dels bruges til at holde sig fast til, og dels til at regulere lidt sidevis. Forrest var der 2 knive der skar toppen af, bagefter fulgte 2 skær der gik under roen og skar den træede pælerod af. Til sidst var der 2 grebe, der skubbede roerne sammen i én række. Når de så var taget op, passede det sådan at vi kunne køre med vognen, så der var en række på hver side af den. Vi brugte en tohornet fork til at læsse dem med, og det kunne jeg tidligt hjælpe med.

På fars anbefalinger, fra han begyndte at få stillinger hvor han skulle lede andre, blev han rost for den gode måde, som han omgikkés folkene på. Men da han selv fik gård og holdt karle, var der åbenbart noget der kiksede, for han skiftede dem ud meget tit. Hvorfor ved jeg ikke noget om. Mens mor var husholdningselev på Holgershåb skrev hun opskrifter i en bog. Mange af de opskrifter brugte vi tit i min barndom og ungdom. En aften lå den på stuebordet, og far fandt en blank side og begyndte at skrive navne på de karle han havde haft. Det blev en lang liste og mor blev sur, for det var ikke noget at prale med. Den ville jeg gerne have haft nu, men kan ikke finde hverken den eller bogen, så hun har nok tilintetgjort den.

Min bror Svend Aage blev konfirmeret i oktober 1931. Han ville være landmand, så han skulle være karl på gården da den sidste af fars karle rejste, men han var ikke så stærk, så vi måtte have løs medhjælp, daglejere. Det var også i begyndelsen af trediverne at far købte en ajlenedfælder, så det kom ned i jorden i stedet for at gå i luften.

Der var 7 skær på den, når vi kørte ud inden der blev sået korn eller roer, men vi kunne tage 3 skær af, og så passede det at vi kunne køre ajlen ud mellem roerækkerne efter at de var kommet op.

I sommeren 1934 var vi alle fire en tur i Vendsyssel for at besøge fars familie. Det blev sidste gang han så sin fødeegn. Det var vist fjerde gang siden han kom her til gården. Han var deroppe for at præsentere sin kone for familien i 1914. I 1917 var han der for at købe 2 røde jyske hopper. Om det var i Vendsyssel ved jeg ikke, men jeg vil tro det. I september 1918 var han så i Frederikshavn for at vise sin mor hendes sønnesøn.

Indtil i 1935 havde vi kun brønden i gården til at levere vand til både folk og fæ. Det kneb tit med at kunne give vand nok, selvom køerne i sommertiden fik vand fra mergelgravene når de var på græs. I sommeren 1935 fik vi så gravet en brønd ude bag stalden. Der blev så sat en pumpe ved enden af fodergangen, så vi kunne pumpe vandet direkte op i trugene. Vandet var så rent og godt, at vi ofte når vi vaskede storvask hentede vand i stalden til at skylle tøjet i.

Jeg kan huske, at vi havde lidt nabofælesskab om markredskaber med vor nabo Hans Peter Jørgensen på Nordskovvej 2. Det var ham, der foreslog far som sognefoged i 1922. Petra og Hans Peter var et par dygtige mennesker. De var ca. på alder med mine bedsteførelde. De havde ingen børn, for de havde mistet et barn ca. 1900, og så havde de en søn Bernhard, men han døde af tuberkulose i 1919, han blev vist 16-18 år.

Der var en tid hvor vi fik avisen med rutebilen, men så kunne det ske at postmanden ikke kom hened, når der ingen post var. Far skulle tit sende breve i embeds medfør, hvis så posten ikke kom blev jeg sendt over til Hans Peter med det. Der

kom posten meget senere, så der kunne jeg aflevere det til ham. Hvis Hans Peter så at jeg sad ude ved vejen, så kom han og sagde, at jeg skulle med ind i haven og have blommer eller æbler eller hvad der nu var. Vi havde radrenser og hesterive fælles. De var jo efterhånden ikke helt unge, og havde ingen til at overtage gården, så i 1936 byggede de et hus i Sundby, og solgte gården. Petra fandt sig ikke ret godt tilrette med at bo i Sundby, op og ned af naboerne. Ude på gården kunne hun ugenert i natkjolen smutte ud ad bagdøren om morgenen og om på wc. Men som hun sagde til mig en dag jeg var inde hos hende i huset, dér skulle hun være påklædt inden hun gik udenfor en dør. Og når hun kom ud og ville ordne lidt i haven kom naboerne og spurgte: "Nå, skal du lave have?". "Det kan de da se, at jeg skal". Hvordan Hans Peter befandt sig der, ved jeg egentlig ikke.



*Jeg har en mistanke om at dette billede af far fra 1927 er stillet op. Det ser jo ud som om han altid havde sin pibe med, men det havde han nu ikke.*

### ***Panamahat og pibe***

Far var konservativ, så det var "Lolland-Falsters Stiftstidende", der var vor daglige avis. Jeg har set i regnskabsbøgerne, at den i 1939 kostede 6 kr. i kvartalet. Men vi skal have et par historier mere om fars pibe og hans panamahat. Sådan en brugte han hele min barndom. Den kunne rulles sammen, så den næsten intet fyldte. Der blev sagt, at hattene af de fineste strå kunne trækkes gennem en fingerring, men så fine var fars hatte ikke. Men det var piben: når han havde fået sin middagsmad blev den tændt, og så lagde han sig på divanen og røg. En dag var han faldet i søvn og kom så til at puste i piben, så røgen væltede op. Mormor som sad herinde fór forskrækket op, hun troede at der var gået ild i ham. Når det var godt vejr om sommeren fik vi tit eftermiddagskaffen i haven om søndagen. Når kaffen og kagen var nydt skulle der jo så en pibe tobak til, altså måtte jeg ind og stoppe den, men tænde den måtte han selv klare. Jeg kan også huske engang vi var inde i den lille stue, det var også dér at far havde sit kontor. Han sad i lænestolen ved vinduet med sin pibe, og så var der en hveps der summede i gardinet, far slog ud efter den med piben, og ramte den med pibespiden, så den faldt død ned på gulvet. Det var jo nu nok mest held. Da krigen begyndte i 1940 varede det ikke så længe inden far ikke kunne få tobak til den lange pibe, så han gik over til at ryge shagpibe, og det blev han så ved med så længe han røg. Engang lavede jeg "fidibusser" til far til at tænde piben med. En fidibus er et stykke papir, der er blevet foldet sammen til en smal strimmel, og jeg lavede dem af konvolutter. Dem han fik fra politiet var gode til det. Han tændte den i kakkelovnen og sparede derved på tændstikkerne.

## **2. verdenskrig satte sit præg på dagliglivet**

I 1939 døde mors fætter Jens, han var enebarn og ugift. Han forældre havde haft en god gård som var forpagtet ud. Hans mor var søster til min mormor, de havde 2 brødre, men kun den yngste af dem var levende, så han arvede en tredjedel af formuen, til stor ærgrelse for hans børn. Min mormor var også død, så hendes part skulle deles mellem de 7 søskende, men det gav et godt beløb til hver. De penge som mor fik, fandt far god anvendelse for. Hele ejendommen trængte til at drænes, og på den tid gav staten et tilskud når Hedeselskabet lavede planen. Den blev lavet i 1941, og i 1942-43 blev mors penge puttet i jorden. Hun knurrede vist lidt, men hun har da skrevet under på papiret. Under krigen 1940-45 skulle vi aflevere alt rug og hvede, for det skulle bruges til brødfabrikation. Vinteren 1941-42 var meget lang og hård. Jeg kan huske, at midt i april lå der endnu en del sne langs hegnene, hvor der havde været store driver. Den store mængde sne og streng frost bevirkede, at større eller mindre dele af mange hvedemarker blev ødelagt. Det blev et problem for kornfirmaerne, der om efteråret havde lavet kontrakter med landmænd om at avle sorts-rent korn til såsæd. Bestyreren af A. Nielsen & Co. i Guldborg, købmand Sophus Petersen, kørte rundt for at finde nogle marker, der havde overvintret godt. Han kom forbi vor mark på ca. 2 tdl., som der næsten ingen skade var sket på. Den ville han gerne købe, og da vi vidste hvilken sort det var, købte han det som kontrolleret korn. Vi skulle jo alligevel aflevere det, så vi kunne lige så godt sælge det til ham, såkorn blev vist betalt lidt bedre. Far beskæftigede sig ellers ikke med dyrkning af såsæd eller frø, siden han prøvede i 1918-19 og måtte betale frøfirmaet 134,28 kr. for fornøjelsen med at arbejde med det.

Han måtte også køre frøet til Nr. Alslev, og betale fragt for at få det sendt med toget til Nakskov.

Krigen skabte også store problemer for fodersituationen. I 1939 importerede landet 720.000 tons oliekgager og 330.000 tons korn. Til gengæld var der en eksport af korn på 93.000 tons. Efter den 9. april gik denne import omtrent helt i stå. Hvad der lå på lagrene rakte ikke ret længe, så der måtte findes på andet. Vi blev opfordret til at skære ned på besætningen, ved bl.a. at sælge de dårligste dyr, så besættningens størrelse blev tilpasset den fodermængde, der kunne frembringes her i landet.

Vi havde et stykke med lucerne, som vi slog til staldfoder, når det hen mod høst kneb med at græsmarken kunne give nok genvækst. Var der mere end køerne kunne æde, lavede vi høg af resten. Som proteintilskud kunne vi få lidt fiskemel, blødmel samt kød og benmel. Da der kom gang i dyrkning af både spindhør og oliehgør, fik vi en tildeling af hørfrøkgager som tilskuds-foder. Vi såede også sneglebæg i kornet om foråret. Efter høst græssede kreaturerne det af, men det var mest ungdyrene. Hvis malkekøerne fik for meget og for kraftig sneglebæg, kunne det give problemer med mælkens smag, og mejerierne havde problemer med smørfremstillingen. Ved efterårspløjningen blev resten pløjet ned som grøngødning.

### ***Erstatningsvarer i husholdningen***

Et af problemerne under hele krigen var jo at finde erstatningen for de varer, som vi ikke kunne få. Det gjaldt både i stald og mark, men også i høj grad i husholdningen. Når vi skulle til at køre høg ind plejede vi at købe en sæk høgalt. Når vi så havde sat et lag høg, strøede vi lidt salt på, så et lag høg, så salt osv., for så holdt høet sig bedre. Men så blev salt til husholdningsbrug rationeret. Mor snuppede en lille halv

sæk høsalt der var tilbage, og flyttede det op i spisekammeret. Det var godt nok ikke så rent som det andet, men det var udmærket når der skulle koges kartofler, og så rakte det rationerede bedre til at komme i maden.

Et andet problem var mørklægningen. Det var jo ikke bare beboelsen der skulle mørklægges, men også staldene. Om sommeren var det ikke noget problem, da både morgen- og aftenarbejdet faldt udenfor mørklægningstiden, men om vinteren måtte vi mørklægge både morgen og aften. Der kom mange forslag til hvordan man kunne mørklægge udhusene. Man kunne f.eks. male staldlamperne blå og vinduerne orange. Vore staldvinduer var ikke større end de kunne dækkes af en salpetersæk. Sækken blev sømmet på en træliste, som blev hængt op på 2 søm, et på hver side af vinduet. Om dagen hang sækken ved siden af vinduet, så dyrene ikke skulle stå i mørke hele dagen.

Da vi ikke havde karl mere, kunne vi ikke selv overkomme at luge og tage sukkerroerne op. Derfor begyndte far at leje folk til det, og så passede vi selv kålroerne og fodersukkerroerne. Jeg ved ikke om det var ved at knibe med at få nogen til det. Far tog i al fald sit gamle kneb med jagten i brug igen. Her var et par unge mennesker, der boede hjemme hos forældrene og gik ud som arbejdsmænd, men også meget gerne ville gå på jagt. Aftalen var så, at de måtte gå på jagt mod at passe sukkerroerne, selvfølgelig mod tariffmæssig betaling. Den første var Peter Jørgensen, men han var nu ikke så glad for det roearbejde, men hvad gør man ikke for at gå på jagt. Han nåede at skyde et rådyr, mens han havde jagten. Vi fik det halve, og Peter bød sine jagtkammerater til gilde på sin halvdel. Da gildet var forbi, var al stegen spist plus nogle kartofler og så havde han jo også måttet købe en del øller til at skylle ned

med! Efter hvad jeg har hørt, var den gæve jæger temmelig skuffet over den slutning. Han havde da ikke troet at de spiste det hele. Så overtog Henry Petersen roerne på samme betingelser, og han havde det arbejde endnu, da min mand Hans og jeg flyttede herhjem i september 1965, men da skulle roerne kun luges med håndkraft, for de blev taget op med maskine.

Det kneb tit om sommeren med at brønden i gården kunne give nok vand, så far fik en brøndborer til at bore ned til kridtet. Da de kom et stykke ned, var der en sten i vejen for boret, så den skulle sprænges væk. Da braget kom, stod jeg oppe i spisekammeret, men jeg nåede ned i køkkenet og så far løbe alt hvad han kunne, for at undgå den søjle af mudder der kom op af borehullet. Far undgik at blive ramt af det, men brøndboreren grinede godt af ham, selv var han bare gået et par skridt ud til siden.

Da vor nabo Poul Petersen havde fået en lille grå Ferguson traktor, begyndte mekaniseringen her på gården så småt, idet han hjalp lidt med at harve og pløje fra 1949 til 1954.

Når far skulle af med en ko, plejede han at sælge den til en slagter eller kreaturhandler, som så solgte den i Markedshallen i Nykøbing. Der ville han selvfølgelig helst have lidt mere for den end han havde givet far. Far var ret god til at bedømme køer, men en gang snød han sig selv; det var i april 1952. Slagteren bød 1000 kr. for den, men det ville far ikke sælge til. De blev dog enige om, at slagteren skulle sælge den for far, men han fik kun 881 kr. for den. Vi havde regnet den til at veje ca. 1100 pund, men den vejede kun 1024 pund.

1952 var så det år, hvor sukeroerne var ved at forsvinde i den bekendte plutte. Det kneb med at få roearbejdere nok her på øerne, så Amtsarbejdsanvisningskontoret



*Ifølge regnskabsbogen købte min far i marts 1934 en såbalje for 4,85 kr. Den eksisterer endnu, selvom rusten er ved at være lidt hård ved den. Her demonstrerer min svigersøn Mikael i foråret 1997 hvordan den gamle såbalje bruges.*

rettede henvendelse til kontorer i Jylland om arbejdskraft. Men da jyderne blev klar over at det gjaldt de bundløse roemarker, så var der ingen der manglede arbejde. Så tog Roedyrkerforeningen kontakt til forsvarsministeriet om at få soldater til hjælp. Hvad der kom ud af det ved jeg ikke, vi havde jo vor faste mand, så vi gik ikke så meget op i det, men jeg husker besværet med at få kørt ud fra marken og til Guldborg. Det var ikke ret meget vi kunne køre ad gangen, hestene havde næsten nok med at trække den tomme vogn. De skrev i avisen at ca. hvert tredje læs, der rullede ind til fabrikken, var jord.

Jeg havde i januar 1951 truffet en jysk landmand ved et møde i København. Det var blevet til lidt mere end et tilfældigt

møde, uden vi dog endnu var flyttet sammen. Til min fødselsdag sidst i november kom han på besøg, men da han så alt det mudder og dybe, vandfyldte hjulspor lovede han sig selv a-l-d-r-i-g at flytte her over. Alligevel gjorde han det i oktober 1965, og det var vel at mærke ham der tog bestemmelsen om at vi skulle flytte.

### ***En angst og nervøs ko***

Vi havde engang i min barndom indhegning til køerne, det var pigtråd dengang. Da det blev taget ned blev det rullet op på nogle store vindsler, der stod omme bag stalden. En sommerdag omkring 1950 skulle vi have kalvene på græs og Svend Aage kom med en halvstor kviekalv. Da den blev lidt kåd kneb det for ham at holde

den, derfor kom den hen til pigtråden og fik trådt i det, så den slæbte et vindsel med. Den brølede i vilden sky, for det stak og rev jo, men vi fik den ud af det og ud på græs. Det varede længe inden den faldt rigtig til ro, men da de kom ind til vinter virkede den normal. Den blev med kalv, og kælvende omkring december 1951 første gang. Dengang var det mit arbejde at malke kvierne til. Det kunne godt være noget af et arbejde, men denne her var da ikke værre end så mange andre. Hun fik sin anden kalv i januar 1953 og nu gik det galt. Hun ville godt sparke lidt, så vi havde en kæde til at sætte på bagbenene. Hun havde fået et sår på den ene patte, så da jeg satte mælkemaskinen på blev hun vild. Hun fik ødelagt noget på maskinen, men jeg fik da bjerget stumperne uden at komme noget

til, selvom hun prøvede både at sparke og stange efter mig. Jeg skulle ikke op til hende igen, og det ville far da heller ikke have. Næste dag ringede han til slagter Petersen, som kom og så hende. Far sagde, at han ikke skulle gå op til den, han plejede jo at føle på dem for at mærke hvor godt de var i stand. De blev enige om at far skulle have 750 kr. for den. Da vognmanden kom efter den, gik den uden større ballade ud af stalden, men da den skulle op i bilen ville den ikke, og vognmanden mistede taget i rebet. Nu ville hun ind i stalden igen, og det nærmeste ved hende var et lille jernvindue, som hun slog i stykker ved at knalde mulen ind i det. Det blev hun ikke mere blid af. De fik den så gennet ind i hestestalden, hvor der bag ved var en bås, og der fik de hold på den. Nu fik den en sæk over ho-



*I 1935 blev grisene ikke mere kørt til Guldborg i hestevogne, men med lastbil til slagteriet i Nykøbing. Det var godt at lastbilerne ikke er så høje som nu, for grisene blev læsset med håndkraft.*

vedet, så den ikke kunne se, og et reb fra grimen ned om forbenet, så den ikke kunne løfte hovedet, og sådan udstyret lykkedes det at få den op i bilen om end med besvær. Ude ved slagtehuset var der en rampe, som dyrene benyttede til at gå ned ad fra bilen. Da de løste den, sprang den ud over rampen og trillede rundt i gården. Der blev den skudt, men på grund af at den havde været så vild duede kødet ikke, men var kun til destruktion. Så slagteren fik vel kun 75-100 kr. for den. 3 måneder senere var der en ko mere, der skulle sælges. Da lå far i sengen, så det var mig der var med slagteren i stalden. Bagefter var han inde og forhandle pris med far. Da de var blevet enige om 900 kr., sagde slagteren: "Nu skal I altså passe på, det må ikke gå ligesom sidst". Den ko var nu så dvask og apatisk, at det var der ingen fare for.

### *Modgang for de unge*

Det følgende er ikke så let at skrive om, men jeg prøver alligevel for helhedens skyld. Jeg skrev, at jeg havde truffet en jysk landmand, Hans, ved et møde i København i januar 1951. Vi holdt forbindelsen ved lige med lidt breve i årets løb, så meget at vi til jul var enige om at bekendtskabet skulle fortsætte livet ud. Sidst i januar 1952 var han her for at besøge mig et par dage. Far og han snakkede godt sammen, men de var jo også begge jyder. Mor og Svend Aage kunne han også snakke med, og selv min lille hund godkendte ham, så alt syntes i orden. Vi havde i 5 år haft en feriedreng fra Flensborg i sommerferien. Sidst i marts 1952 skulle han konfirmeres, og hans forældre ville meget gerne have besøg fra Falster. Det blev til at jeg skulle rejse, og når besøget i Flensborg var slut, kunne jeg så rejse til Bindeballe og besøge Hans. Det besøg glædede jeg mig meget til, også til at lære hans mor at kende og sludre hyggeligt med hende, men det

gik helt anderledes, for der var kold luft omkring mig. Jeg fik meget tydeligt at vide, at jeg ikke var velset der, og absolut ikke god nok til at blive Hans' kone. Den dag jeg kom, var det 10 år siden at hans far var død. Gården stod stadig i hans mors navn, og i de 10 år havde han passet den for kost og logi og lidt lomme penge. Selvfølgelig ville han gerne overtage gården inden vi blev gift, men det store problem var, at han havde en 3 år ældre søster, Mie, der også var derhjemme. Hvis han fik gården og giftede sig, hvad skulle hun så? Det var faktisk hende, der styrede det hele, både sin mor og Hans. Det vil sige, når Hans kom ud i mark og stald, så gjorde han som han ville. Tiden var løbet fra den måde hans far drev landbrug på før krigen, men så længe hans mor og søster sad på penge-kassen, måtte der kun laves de strengt nødvendige reparationer. Havde hans søster ikke været der tror jeg, at jeg meget hurtigt var blevet ven med hans mor. Hun var en rar og venlig kone, der var vellidt af naboerne. Så der blev ikke bestemt bryllupsdag ved det besøg, selvom vi ellers var gamle nok, jeg var 28 1/2 år og Hans var 36 år. I stedet begyndte der 1 1/2 slidsomme år inden det lykkedes. Jeg tror ikke, at jeg fortalte noget om problemerne da jeg kom hjem, men efterhånden kunne det jo ikke skjules.

Efter det besøg satsede vi på, at Mie og hendes mor skulle have et hus i Egtved. Hans gik så på jagt efter et hus, men når han havde fundet noget, ville de ikke med hen for at se det. Hans mor ville snakke med nogle mandlige familiemedlemmer, om hvorvidt Hans skulle have gården, men hun kunne ikke blive færdig til at komme hen og snakke med dem. Eller måske turde hun ikke, for jeg tror nok, at de fleste var på Hans' og min side. Hvis hun endelig traf sammen med dem, blev der ikke lejlighed til at tale om det. Der blev sendt man-



ge breve mellem Sundby og Bindeballe. Som regel skrev Hans den ene uge og jeg den anden, og vi skiftedes også pænt til at være ved at miste modet, så den anden prøvede at muntre lidt op. Efterhånden begyndte min familie også at gøre vrøvl. Men jo mere modgang vi fik, des fastere blev vi begge i troen på, at det var meningen at vi skulle bo og bygge sammen. Den 14. oktober 1952 kunne Hans' moster Thea og hendes mand Abraham holde guldbryllup. Jeg havde ikke truffet dem, men de vidste jo at Hans havde fundet sig en pige, så de inviterede mig med. Min bror begyndte at brokke sig og sagde, at jeg skulle koncentrere mig om Hans, og lade hans familie passe sig selv. Men jeg var blevet så gammel, at han ikke skulle bestemme hvem jeg måtte omgås, så jeg tog med og blev meget venligt modtaget af moster Thea. Der var dog stadig problemerne med at få gården og blive gift. Svend Aage foreslog en dag, at Hans kunne komme her over, så kunne vi få gården her og så ville han flytte. Det var et pænt tilbud, men der var et par ting han ikke havde tænkt over. Hvis han flyttede, skulle han have noget andet at tjene føden ved, og det eneste han havde lært noget om var landbrug, men han havde ikke kræfter til at tage en plads som karl, og det ville hans mor også have forbudt. Han var 35 år, og dengang var der ikke noget med omskoling. Det andet var, at far havde snakket om, at han ikke mente at Hans kunne drive en gård herovre på den stive jord, så far ville nok ikke sælge den til os. Og så det vigtigste: Han ville meget gerne have sit hjem, der var en slægtsgård, som fra hans oldefar var gået i arv fra far til søn. Familien på hans fars side var altid så glade for at komme på den gamle gård. Min familie begyndte også at volde os problemer. Mor brokkede sig over, at hun ikke snart kunne få den bryllupsdag at vide, og om han ikke

snart havde købt hus til sin mor osv. Far begyndte også at blive lidt pirrelig, og der var ikke helt det samme gode forhold mellem os som før. Far var ved at blive gammel og var ikke så rask mere, så hans ungdoms gåpåmod og fremskridtstanker var væk. Det har nok irriteret Svend Aage, så han har måske brokket sig over far, uden at jeg vidste noget om det. Hvis nu far solgte gården til ham mens jeg var her, så skulle jeg enten tjene hos Svend Aage eller rejse, og ingen af delene har far villet udsætte mig for. Hvis nu jeg giftede mig og rejste til Jylland, så kunne han sælge, hvad han jo så også gjorde. Hans og jeg blev ved med at kæmpe, for vi kunne ikke gå hver til sit nu. Hans måtte opgive tanken om at hans mor og Mie flyttede i hus sammen. Hans' mor ville blive på gården, men Mie skulle så have en plads. Det måtte jeg gå med til, selvom jeg ikke var alt for glad for det, og min mor var meget utilfreds. Jeg holdt humøret lidt oppe med at sy udstyr med det lønlige håb, at jeg en dag, helst snart, kunne bruge det i Hans' og mit hjem.

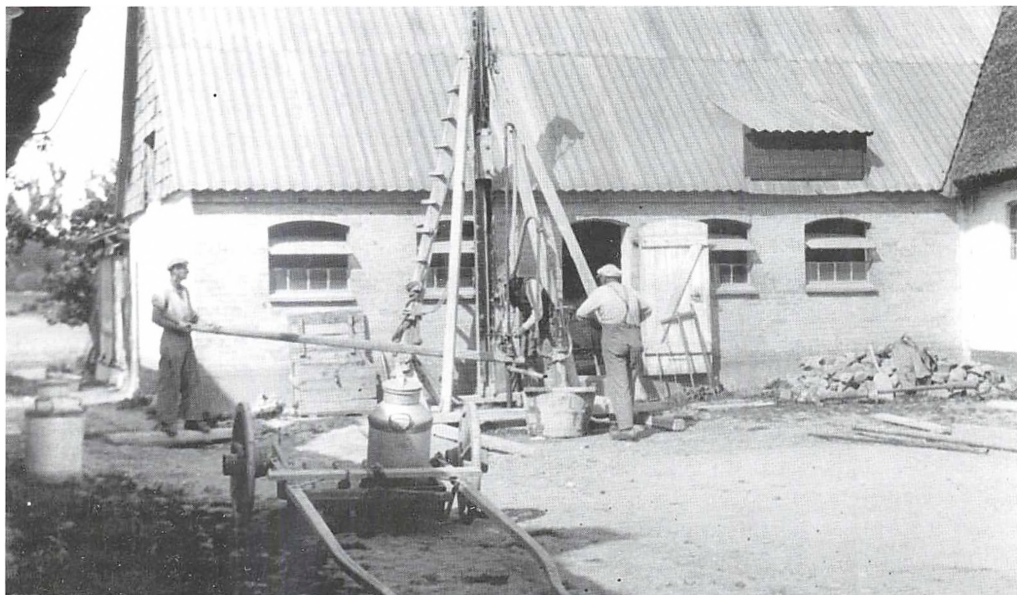
Til november 1953 fik han så endelig lov til at få papirer på gården, så vi kunne holde bryllup d. 12. november, og den 15. november rejste Mie til en anden plads. Så begyndte vort 41 1/2 års lange, gode ægteskab. Da vi kom til Bindeballe efter brylluppet havde familie, naboer, venner og bekendte været der med så mange gaver, at vi måtte holde et stort gilde, hvor der var indbudt 125 mennesker. Far var helt holdt op med at rejse, så han kom aldrig over for at se mit hjem, men mor besøgte os et par gange. Da far ikke kom over hos mig, måtte jeg jo tage hjem og se til ham. Jeg mener, at jeg var en gang hjemme hvert år. Da han havde solgt gården til Svend Aage, og derved sluppet for ansvaret, fandt han og jeg hurtigt vort gamle fortrolige forhold igen, og vi fik os mangan en hyggelig snak.

Da Svend Aage havde købt en traktor, knurrede far overfor mig over at nu slæbte han skidtet fra den ene ende af marken til den anden. Det er vist meget almindeligt, når den unge generation tager over efter den ældre. Til Svend Aage tror jeg ikke at han sagde noget.

Far var også glad da børnebørnene begyndte at komme, så han kunne få en lille størrelse på skødet. Mor påstod ganske vist, at han ikke ville bo sammen med os på grund af børnene, men hun tilstod dog også, at engang vi var rejst hjem havde far sagt, at det ellers havde været rart at have sådanne størrelser om sig. Det må have været i sommeren 1962, at han og jeg sad ude i haven og snakkede, mens børnene legede på plænen. Så sagde han: "De to store er nogle splejse, men den lille er en kraftkarl". "Kraftkarlen" (Karen) var knapt 4 år, da han døde i december 1962.

### *Fars tid som sognefoged i Stadager sogn 1922-1950*

Far blev beskikket til at være sognefoged for Stadager sogn fra 1. oktober 1922. Samtidig blev han Lægdsmand for det 193. Lægd (Stadager sogn) i den 2. Udskrivningskreds (Roskilde). At det blev ham, der fik bestillingen på det tidspunkt kan godt undre lidt. Det var kun 10 år siden at han var kommet til Sundby, og han stammede fra Vendsyssel, så han var jo en "udlænding". Siden han til 1. november 1906 forlod Nordjylland, havde han fået en landbrugsuddannelse rundt om på herregårdene. Han gik også meget i, hvad jeg vil kalde "forvalter-påklædning", nemlig spidsbukser og langstøvler. Jeg kan ikke mindes, at jeg har set andre bønder her fra byen i den påklædning. Den eneste var min bror, der anskaffede sig et par da han blev voksen. Dem sled jeg op, når jeg hjalp



*Det kneb tit at brønden kunne give vand nok til både mennesker og dyr om sommeren. Vi fik så boret i brønden ca. 30 meter ned til kridtet. Så fik vi godt vand. Samtidig fik vi lavet vandværk og lagt vand ind i stuehus og stald. Nu skulle vi ikke ud for at hive i pumpestangen, når vi skulle bruge vand, men kunne bare lukke op for hanen.*

i marken. Far og mor var heller ikke med i gildeslag med andre i byen.

Deres gamle nabo Hans Peter Jørgensen var i sognerådet. Han havde fået at vide, at den gamle sognefoged ønskede at holde op, og derfor skulle sognerådet på næste møde indstille en ny. Han spurgte far, om han ville påtage sig det, hvilket han svarede "ja" til. Grandjean på Vennerslund var formand for sognerådet, så da han meddelte, at de skulle finde en ny sognefoged, foreslog Hans Peter straks Anton Andersen. De øvrige medlemmer, blev som man siger i dag "taget på sengen", fordi de intet vidste om det punkt på dagsordenen i forvejen. Jeg vil tro, at der er blevet skumlet lidt i kroene bagefter, over at det blev sådan en tilflytter, der også holdt sig lidt for sig selv, som om deres selskab ikke var godt nok. Men det var måske netop fordi han holdt sig lidt for sig selv, at Hans Peter mente ham egnet til posten. Han skulle jo være sognets politimyndighed, og som sådan kunne han komme til kundskab om ting, som han ikke måtte lade komme ud som bysladder.

På bestillingen ved hans ansættelse var der nævnt 11 punkter. Nogle af dem gled ud i løbet af den tid han var sognefoged, men så kom der andre til. Et af punkterne har han så vidt jeg ved aldrig selv taget sig af, det var: "Læsninger ved Kirkestævne af offentlige Bekendtgørelser". Det fik han lærer Guldhøj til, han skulle jo op i kirken alligevel, da han var både organist og kirkesanger. Guldhøj fik så en lille erkendtlighed til jul for det. Det var som regel en flaske, eller nogle gange var det vistnok en kasse cigarer.

Der var også noget med smitsomme og farlige sygdomme, blandt både mennesker og dyr. Der var f.eks. mund- og klovsyge. Når en besætning blev angrebet af den, skulle gården afspærres, og ingen af beboerne måtte forlade den, og ingen fremmede

måtte komme ind. Kreaturer og svin måtte heller ikke komme ud derfra, så der var sommetider nogle grise, der fik forlænget livet med nogle uger. Udenom var et større område blevet "iagttagelsesdistrikt". Fra dette måtte der leveres grise, men man skulle hente en "passerseddel" hos sognefogeden. Hvordan de så fik sedlen, når han selv fik sygdommen i sin besætning ved jeg ikke. Far havde mund- og klovsygen på gården i 1925, og det var der mange andre, der også havde. Fra d. 22. til 31. januar var der 108 tilfælde på Falster, og så måtte husstanden jo ikke forlade gården. Far og mor havde på det tidspunkt både karl og pige. De havde hver et værelse ude ved bryggerset med vindue ud til haven. Under afspærringen var der et bal, som pigen meget gerne ville med til, så da der var ryddet væk efter aftensmaden gik pigen og karlen ud på deres værelser, mens vi blev i stuen, der var ud mod gården. Næste morgen fortalte karlen far, at pigen var hoppet ud af vinduet og var gået til bal. Da de sad og spiste, spurgte far, om der havde været mange til ballet i aftes? Da var der én der fik røde ører.

Jeg kan selvfølgelig ikke huske, at vi havde mund- og klovsyge dengang, men jeg kan huske, at vi havde den i efteråret 1938, for da gik jeg glip af et bal. Den 1. november havde lærer Guldhøj været her i 25 år, og i den anledning bød han til fest, men vi havde fået sygdommen. Der var godt nok nogle, der først om morgenen efter festen opdagede, at deres køer var syge, men sådan kunne sognefogeden jo ikke bære sig ad, så vi måtte sende afbud, og det måtte jeg så også til ungdomsgildet bagefter. Der var mange der havde mund- og klovsyge det år.

### ***Ildebrand og restancer var også blandt sognefogedens pligter***

Far var også politimyndighed ved ilde-

brand. Jeg husker en sommersøndag omkring 1928, hvor vi havde familiebesøg og var ude i haven. Pludselig fik jeg øje på en stor sort sky, og så var der nogle der fik travlt. Det var på Vennerslund, der var ildebrand. Moster Louise og hendes ven Ove var kommet på motorcykel, og det var morbror Hans og tante Erna fra København også. Den ene tog far bagpå og den anden morbror Vilhelm, men pigerne skulle selvfølgelig også til ildebrand, så de fik fat i et par cykler. Karlen forsvandt selvfølgelig også, så tilbage var mor med sin gamle mor på 65 år, min bror på 11 og mig på 4 1/2 år, så fik mor noget at se til. Det blev jo snart tid til at kørerne skulle malkes og fodres til aften, men der skulle også laves mad, for gæsterne var sikkert sultne, når de kom tilbage. De skulle jo også hjem til deres eget. Far opdagede karlen oppe ved branden, og fik ham sendt hjem for at passe sit arbejde, i stedet for at rende der.

Far har en anden gang til været til ildebrand på Vennerslund. Der var som så ofte en masse tilskuere som stod i vejen og hindrede redningskøretøjerne i at komme frem. Far gik hen til en der stod med et strålerør og sagde: "Kan du ikke holde lidt løst på det?". Den forstod han godt, slangen var ved at smutte fra ham og tilskuerne fik et styrtebad. Det gav albuerum til dem der skulle være der.

Et andet job for far var at kræve restancer op, når folk ikke havde betalt deres skat til tiden. Jeg kan huske at det både var kommuneskat og amtstueskat. Senere blev far og sognefoged Green, Nr. Kirkeby, enige om, at nu ville de ikke hente kommuneskat mere. Helt præcist hvornår det var, kan jeg ikke huske, men det var noget før april 1947, for da blev de to sogne delt i kommunalt henseende. Det var som regel ikke de store beløb det gjaldt, for det var mest småkårsfolk det kneb for at få betalt til tiden, og det blev lidt dyrere, når far

skulle hente pengene, idet han måtte tage lidt til sig selv. Jeg tror, at det var 25 øre for de mindste beløb, og lidt mere for de større. 2 gange har far sendt mig af sted alene. Den første gang var det efter kommuneskat, og da var jeg vel lige begyndt i skolen. Han havde selvfølgelig ringet i forvejen, og aftalt at det blev mig der kom. Manden ville så prøve, om jeg kunne tælle til det beløb jeg skulle have, så han gav mig det i 2 ører, men stoppede da der manglede 1 øre. Jeg var ret genert som barn, og sagde ikke så meget, så jeg sagde bare: "én til", og mente 1 øre. Men han gav mig 2 øre til, og så måtte jeg jo udtrykke mig lidt tydeligere. Så fik jeg 1 øre, og han morede sig. Den anden gang far sendte mig af sted var det efter amtstueskat hos en gammel pige oppe i Sundby. Hun boede i sit barndomshjem, et lille hyggeligt, gammelt hus, og hun plejede ellers altid at have orden på den slags. Jeg tror, at far sendte mig, fordi at hun ikke skulle blive alt for forskrækket, hvis han kom. Det var også alt rigeligt at jeg kom. Hun var så flov, for hun plejede altid at minde sin brodersøn om, at han skulle huske at få betalt skatten i tide, og nu havde hun selv glemt det. Far havde givet mig besked på at kvittere på opkrævningen, men hun var så forfjamsket, at det var hende umuligt at finde den.

### *Udsættelsesforretninger og hundetegn*

Så var der også noget der hed "Udsættelsesforretning". Det var når folk var sagt op, men ikke ville flytte. Rasmussen, Sundvedgård, havde engang sagt en familie op, der boede i et af hans huse, men de havde ikke lyst til at flytte, så de skulle sættes ud. Så der blev tilsagt følgende selskab til at få dem ud: Rasmussen som ejer, far som sognefoged, landbetjenten der boede i Nr. Alslev og så en vognmand til at

køre deres ejendele hen til kommunens husvildehuse. Der var nogle børn i familien, og da hele selskabet var mødt op, lå de i deres senge og hostede. Der skulle så tilkaldes en læge til at afgøre om de måtte flyttes. Betjenten kørte op til Sundevedgård for at ringe. En lille tid efter sagde vognmanden til far: "Nu kører han ned til dig". De kunne ikke se det, men han kunne høre det, for bilen fik godt med gas. Da betjenten kom tilbage fik de forklaringen. Fru Rasmussen havde ferniseret gulv rundt om telefonen, så han blev smidt ud. I stedet kørte han så ned til os, og uden at spørge om lov, smuttede han ind af gangdøren og ringede. Lægen kom og forbød at flytte børnene. Så kunne alle køre hjem igen, efter at have stået der i nogle timer til ingen nytte. Det lykkedes dog senere at få dem ud.

I 1938 kom der en ny hundelov, og dermed en ny opgave til sognefogeden. Hvert år i januar måned skulle alle sognets hundeejere møde op hos ham, for at få et hundetegn til deres hund. Havde man kun en hund var det gratis, men havde man to skulle der betales skat for begge. Det var 3 kr. for en lille hund under 42 cm skulderhøjde, men hvis det var en lille og en stor, var det den store der skulle betales dobbelt for. Var der mere end 2 hunde, betaltes der 10 kr. for hver overskydende. I byerne skulle der betales skat af alle hunde. På landet var det vist ikke så meget for skatens skyld, men mere for at få hundeejerne til at tegne en ansvarsforsikring på den, hvis den skulle komme til at lave ulykker. Far blev udstyret med en protokol med en række rubrikker for hver hund, og det var også nok til sjove eller bøvlede oplevelser. Der var bl.a. ham, der havde en boxer-hund som hed Lady! Så var der også en der sendte sin datter, en lille skolepige, efter et hundetegn. Nu var der det, at far mente, at de havde 2 hunde, men hun sva-

rede: "Nej, far har slagtet den ene".

Der var af og til nogle, der var uvillige til at komme. Af og til fik far uanmeldt eftersyn fra politiet, der ville se om hans protokoller og des lige var i orden. Jeg husker engang, hvor her var en fuldmægtig på besøg. Far spurgte ham, hvad han skulle gøre ved dem vi vidste havde hund, men som ikke ville hente tegn til den. Han svarede: "Giv landbetjenten navnene på dem". Efter at betjenten så havde været på besøg hos dem, var det ikke noget problem at få hentet et tegn til vovsen.

Der skulle bruges meget metal til alle de hundetegn, og det skulle der spares på under krigen, så det varede ikke længe inden man skulle aflevere det gamle tegn, når man skulle have et nyt. Det var meningen, at hunden skulle bære tegnet i halsbåndet, så der var selvfølgelig nogle der havde tabt det, men nogle af de afleverede tegn kunne man tydelig se kun havde ligget i hundeejerens pung eller skrivebordskuffe. Til gengæld var der så ham, der havde snøret det godt og grundigt fast med et stykke ståltråd. Han havde halsbåndet med, så hvis vi ville have tegnet, måtte vi selv pille det af. Vi måtte hente vores kraftige knibtang for at få det løs.

### *Vagtværn og lysning til ægteskab*

Da politiet blev opløst i september 1944 blev der et job mere, da der rundt i sognene blev oprettet et vagtværn med sognefogeden som chef. Han fik en knippel af et stykke meget kraftig gummislange, det var hans våben, hvis han skulle ud for at fange tyve og røvere. Den eneste anmeldelse han fik var fra en ung pige fra Sundby der klagede over, at hun var blevet frastjålet et nyt cykeldæk, der havde hængt i hendes mors bryggers. Det var nu en umulig opgave at finde det. En nat blev far også beordret til at gå vagt på stranden ved Guldborgsund. Hvad den vagt egentlig drejede sig om,

ved jeg ikke, men vi var i al fald alle meget glade, da han var vel hjemme igen.

En anden ting som han skulle tage sig af, var når et par unge eller ældre mennesker ville giftes, for så kom de til ham, for at få skrevet en begæring om lysning til ægteskab. Den skulle de så til præsten med, for at han kunne lyse for dem fra prædikestolen. At lyse til ægteskab for et par betød at præsten sagde, at N.N. ønskede at indgå ægteskab med Y.Y. Hvis nogen havde indvendinger mod dette ægteskab, måtte de sige til overfor den borgerlige myndighed inden 3 uger. Sidst i 1940'erne var der nogen her der fandt ud af, at man godt kunne få lyst på dommerkontoret i Nykøbing, og alligevel blive kirkelig viet. Det havde den fordel, at byens folk ikke opdagede noget før det var sket. Sognefogeden havde også bemyndigelse til at foretage "borgerlig vielse", men far har altid fået dem der ikke ville i kirken, til at tage til Nykøbing, for de var mere vant til det derude.

### **Mørklægningen**

Den 9. april 1940 skulle vi have slagtet en gris. Slagteren kom, som altid hos os, tidligt om morgenen. Vi så godt at der kom nogle flyvemaskiner, men de var ikke så nær, at vi blev klar over nationaliteten. Vi diskuterede om der var sket noget på Østersøen, så flyene var på eftersøgning. Til middag skulle vi som sædvanlig høre radioavisen. Så fik vi at vide, hvad det var for nogle flyvemaskiner, at Danmark var besat af Tyskland, og at vi skulle mørklægge. Min bror sørgede for, at vi fik mørkelagt godt og grundigt. Han tog en kasse, og samlede deri alle elpærer fra hele stuehuset. Så kunne der da ikke skinne lys ud fra sognefogedens bopæl. Det ville jo ikke være så godt, da han skulle se efter at sognets beboere ikke sløsede med mørklægningen. Hvordan mørklægningen skulle

foregå var allerede året før planlagt mellem politiet og far, så planerne lå i skrivebordskufferne. Der var udpeget 3 mænd, der skulle hjælpe far med tilsynet. Det var Rasmussen, Sundvedgård, der skulle tage sig af Smalby. Forvalter Grønborg havde ansvaret for Vennerslund og Nyhusene, og så var der en i Sundby. Jeg husker ikke helt bestemt hvem det var, men mon ikke det var brugsuddeler Hansen. Far havde selv tilsyn med skovene. Over middag kom Rasmussen herved, han skulle sige fra politimesteren, at der skulle mørklægges, og at fars telefon ville blive lavet inden aften. Vor telefonledning var faldet ned længe før d. 9. april, men telefonselskabet tog det vist ikke så tungt med en enkelt ledning langt ude på landet. Den blev ikke lavet d. 9. april, men næste formiddag. Det hjalp, da det var politimesteren der forlangte den lavet. Om aftenen skulle far så ud for at se hvordan mørklægningen så ud. Han havde da en cykellygte, men den skulle også være mørklagt, og det havde han ikke noget til, så han lod den blive hjemme. Han cyklede op til Sundby og drejede ud mod skovene. Lidt udenfor byen så han et hus, der godt nok var mørkelagt, men det sluttede ikke tæt ved siderne, så der var en sprække lyset skinnede ud af. Ved huset stod nogle store træer, og da han nåede herhen lød der en stemme inde fra skygen: "Må du godt køre uden lys?", hvortil far svarede: "Se du hellere at få mørkelagt!"

Far havde helt fra de unge år haft problemer med ryggen, han fik "hekseskud" som det blev kaldt. De første mange år var det ikke ret tit, men efter han var fyldt 50 år kom anfaldene oftere og oftere, og de blev også værre. Han havde kun en cykel at komme rundt på, når han skulle ud i embeds medfør, men de sidste 5 år skete det af og til, at han ikke turde cykle. Så spændte vi en hest for en vogn eller slæden

som nu føret var til, og så måtte ”fars pige” med til at passe på hesten, mens han gik ind og opkrævede skatterestance eller hvad det nu drejede sig om.

### ***Når de unge skulle optages i lægdsrullen***

Far var jo også Lægdsmand, arbejdet ved den bestilling bestod i at optage sognets unge mænd i lægdsrullen, når de var 18 år. Den unge fik så sit indtegningsbevis, som han skulle passe godt på. Hvis han senere flyttede til et andet sogn, skulle han komme og melde det. Det blev så indført i en protokol, at han dags dato havde forladt sognet og var flyttet til et nyt sted. Han fik et flyttebevis som han skulle aflevere til lægdsmanden det nye sted. I det halvår den unge fyldte 20 år, skulle han møde på session efter bekendtgørelsen. Lægdsmanden skulle møde ved sessionen sammen med ”sine unge”. Ved sessionen kunne de få et stempel i lægdsrullebogen med ”Tjenestedygtig”, og så var den ikke længere. Men de kunne også blive erklæret ”Egnede”, og så fik de en soldaterbog, som de skulle have med sig når de flyttede rundt, indtil lægdsmanden kom med et blad til at klæbe ind i bogen, herpå stod når de var for gamle og derfor slettet. Når der var flere ”egnede” i en årgang end man ville indkalde, kunne nogle trække ”frinummer”, og på den måde slippe for at blive indkaldt. Efter sessionen var det meget almindeligt, at et sogns unge gik på kroen bagefter, og der skulle de der slap for at springe soldat så betale fortæringen. Mange lægds mænd deltog i denne sammenkomst, men det har far aldrig gjort. Far var meget omhyggelig med, at få alle til at møde. Jeg husker der et år var én der garanteret ville blive kasseret. Han var svagelig og havde været syg i sin opvækst, så han mente ikke at han behøvede at komme. Det blev far klar over og sørgede for at få ham med derud.

### ***En ringe løn for veludført arbejde***

Hvad fik han så for alt det arbejde, som der trods alt var? Jeg havde troet, at han altid havde fået løn for det, men da jeg kom i gang med at læse hans omhyggeligt førte regnskabsbøger fra 1926-1953, fandt jeg ud af noget andet. Først i 1940 finder jeg poster som: ”Sognefogedløb”, ”Lægdsmandsløb”, og ”telefongodtgørelse”. I 1940 fik han i sognefogedløb 80,00 kr., i 1949 var den steget til 313,22. I 1940 gav det at være lægdsmand 35 kr., i 1949 var det steget til 102,05. Dertil fik han så lidt telefongodtgørelse, og det sidste år kørselsgodtgørelse. Der var også en anden lille bi-indtægt. På et tidspunkt af året skulle vi have gjort hunderegnskabet op. Han fik 1 kr. for hver hund der var ført til protokols, og så fik han 3 kr. for hvert giftelystent par, han skrev papirer for. De to poster trak vi så fra den hundeskate, vi havde opkrævet, og sendte resten til politiet, eller hvis der ikke var nok, sendte vi en regning. De første 18 år far var sognefoged må det altså have været et æreshverv.

Jeg ved ikke, om far havde håbet på, at min broder ville overtage embedet. Det var ikke ualmindeligt at en søn overtog det, men det ville Svend Aage under ingen omstændigheder, det holdt han sig langt fra. Så da jeg var blevet en stor skolepige ville far gerne have mig til at hjælpe lidt, ja, jeg var jo kun en lille skolepige, da jeg første gang var ude at kræve skatterestance op. Da det begyndte med hundetegn var det ofte mig, der udleverede dem. Når far var ved at ordne et eller andet ude, var han ikke meget for at skulle ind for det; det kunne jeg godt ordne. Jeg skrev så oplysningerne på et stykke papir, og så førte han dem ind i protokollen med sin karakteristiske håndskrift om aftenen. Da vi kom ind i 1950 var han blevet træt af det. Han var fyldt 63 år og fik oftere og oftere problemer med ryggen, så han var ikke glad for



*Den 31. oktober 1950 holdt min far Anton Andersen som sognefoged efter 28 år. I den anledning skulle der være afleveringsforretning af protokoller mv. til den nye sognefoged. Denne forretning blev ledet af en fuldmægtig fra politikontoret, han ses i gangdøren på vej ud til bilen, der blev kørt af den unge betjent. Den ældre betjent ved siden af døren er landbetjent Petersen. Han havde vist egentlig ikke noget at gøre, men havde sikkert håbet på lidt servering med en lille en til halsen.*

cykelturene rundt i sognet i embeds medfør. Han havde jo også gården at passe. Så en dag bad han mig om at hjælpe med at skrive en afskedsansøgning. Han fortalte ikke mor noget om hvad vi havde lavet, og jeg snakkede ikke om det, jeg sådan hjalp ham med, så mor blev først klar over det, da afskeden var bevilget. Det var ikke så godt! Kort tid efter var jeg på besøg hos min veninde, og troede at jeg kunne fortælle en nyhed, men det vidste hun godt. Det havde hendes far fortalt, og han havde også fortalt, hvem der skulle afløse. Det vidste jeg ikke, så det ville jeg da gerne høre. Men jeg måtte bedrøve hende med, at den mand blev det nu ikke. Det var sådan, at far måtte foreslå 3 emner, og det vidste jeg jo hvem var. Så foreslog sognerådet også 3, og dem vidste jeg også hvem var. Ham min veninde nævnte, var ikke mellem de 6 forslag, men én var foreslået af begge parter, og ham beskikkede politimesteren. Så var der kun overdragelsesforretningen tilbage af den 28 år lange embedstid. Det skete d. 31 oktober kl. 14. Der var blevet trængsel i den lille stue, hvor far

havde kontor. Der var jo først og fremmest gårdejer Erik Petersen, Sundby, der skulle overtage embedet, og så var far der jo. Så var der en fuldmægtig fra politiet til at lede overdragelsen, han havde en ung betjent til chauffør, og hvad der fyldte allermest, landbetjent Petersen, han havde vist egentlig ingen opgave, men hvis døren til den anden stue blev åbnet lidt, prøvede han om han kunne få et glimt af et veldækket bord. Men desværre for ham var det kun Erik Petersen der blev budt ind på en kop kaffe og et enkelt lille glas. Det var så slutakten, men titlen sognefoged blev hængende til dødsdagen.

### ***Anna Gertha Elsiné Rasmussen 1887-1974. Min mor.***

Anna Gertha Elsiné blev født her på gården den 1. maj 1887, som den ældste af en søskendeflok på 10, hvoraf 2 døde som små. Selvom hendes mor havde pige, eller tjenestetyende som det hed dengang, til mor var konfirmeret, har hun måttet hjælpe til. Hun lærte blandt andet at malke som barn. Hun har fortalt, at den 9. maj 1902



da hendes næst yngste søster blev født, havde de en ko der gav så meget mælk, at den blev malket 3 gange om dagen. Køerne var på græs, så ved middagstid måtte hun ud i marken for at malke. Hun fik også malket en hel spandfuld af den, men det stormede så meget, at en del af mælken blæste af spanden, mens hun gik hjem. Hun var pige herhjemme indtil hendes søster Ingeborg blev konfirmeret i 1907, så tog hun over, så mor kunne komme ud at se sig om.

I november 1907 rejste hun til Damsmosegaard ved Knuthenborg. Hun skulle være kokkepige og lave mad til folkene.



Sådan så mor ud i sin pæne kjole i 1909. Jeg ved at hun var en tur i København for at besøge sin kæreste, mens han var soldat, så der har hun måske haft denne kjole på.

Hendes foresatte var husjomfru Marie Jørgensen, og det var en bestemt dame der ikke tålte noget sløseri. Mor fik at vide, at hun hellere måtte begynde at lave maden i god tid, og når hun nu skulle lave så store portioner, bl.a. når de skulle have pandekager, skulle hun bage på to pander. Det var nu ikke noget problem for hende, for det var hun vant til hjemmefra, her var jo nogle drenge, der godt kunne tage fra. Til november kom også en ny forkarl, en vendelbo ved navn Anton Andersen. De to fik kik på hinanden og begyndte at sværme lidt.

Husjomfruen var dobbelt så gammel som de, så hun havde sin egen omgangskreds, for eksempel et ægtepar der boede i nærheden. Hvis det var mørkt når hun skulle hen til dem, havde hun sin håndlygte med et stearinlys i med. Kunne hun så overraske et par der var ude at sværme, løftede hun lygten op og sagde: "Jeg lyser til ægteskab for .... og ...." Hun nåede at for lyse dem 2 gange, men dengang skulle der lyses 3 gange, og derfor varede det 7 år inden de blev gift, sagde mor.

Til november 1908 flyttede mor til Holgershaab, Nr. Vedby, og nu var det som husholdningselev. De var 2 elever og meget af deres arbejde bestod i at slå kul i stykker. Det kom i store blokke, og for at de kunne fyre med det i kakkellovne måtte det slås i mindre stykker. Hun havde også en håndskrevet bog med opskrifter fra "Haabet". Nogle af dem brugte vi i mange år, enkelte bruger jeg endnu. De 2 elever skulle også lære at koge gelé, hver af dem skulle lave en kop. Det skum der skummes af, har mor aldrig brugt. Den anden pige ville have sit skum og spiste det, men hun døde også, sagde mor. Det måtte altså være giftigt.

Efter 1 år i kulkælderen rejste hun til Møn til Landsledgaard og fra november 1910 til november 1911 var mor så på Lerchenfeld ved Kalundborg. Med disse 4 år

var det så slut med mors rejsen ud for at se steder og skikke. Nu gik turen hjem til barndomshjemmet, til en dødssyg far og tre små søskende, hvoraf den ældste kun var 12 år, så der var nok at tage fat på. Mor var en slider, der helst skulle arbejde altid. Hun kunne ikke så godt slappe lidt af, selvom hun havde haft godt af det. Jeg husker engang moster Augusta var på besøg her mellem jul og nytår i en af snevintrene først i 1940'erne. Moster, far og jeg ville en tur til Nykøbing med rutebilen, men den kom ikke, på grund af meget sne, så vi var hurtig hjemme igen. Da vi var gået havde mor dejlig ro til at skure køkkengulvet, så der lå hun, da vi kom igen. Moster, som aldrig holdt sig tilbage udbrød: "Det var bedre du havde lavet noget kaffe", det trængte hun til.

Til maj 1912 kom far også hertil, og fra juli 1914 var det så deres eget de arbejdede med. Mor hjalp meget ude, både i stald og mark, også efter at de havde fået min broder og mig. Hun havde en sikker barnepige i sin mor. Hun havde også ung pige da vi var små, i al fald til jeg var ca. 3 år.

### ***Høns og gæs på gården***

Mor gjorde meget ud af sine høns. Til at begynde med havde hun kun en lille flok med et par haner, så hun kunne ruge et par kuld kyllinger ud af egne æg om året. Der var en sti til dem i et hjørne af svinehuset, med en stor indhegnet gård til dem udenfor. Når det regnede og det var koldt brød de sig ikke om at komme derud, men sad inde på pinden hele dagen. Så fik far en idé: oppe i Sundby boede en tømrersvend Erik Mortensen og ham lavede far en aftale med. Far købte noget gran i skoven, og af det skulle Erik bygge et "Skrabeskur" til hønsene, mod at få jagten her på gården. Det var jo så fritidsarbejde for ham, og når han var her for at arbejde, ville jeg gerne ud for at se på. Det var spændende at se

når han huggede stolperne til med "bredbilen" og endnu mere spændende, hvis fik lov til at holde den ene ende af kridtsnoren fast, når han skulle have markeret hvor den skulle hugges til. Det blev bygget op mod hønsestien, og det meste af facaden mod syd var vinduer, gavl og bagsiden blev beklædt med granskaller og taget var pandeplader. Der var ikke gulv i det, så hønsene lå rigtig og baskede i den tørre jord. De fik også deres foder og vand derude, og ved bagvæggen stod nogle redekasser. Når det var sommer og godt vejr blev der lukket op ud til hønsegården.

Nu kunne mor godt have nogle flere høns, så nu ville hun gerne købe kyllingerne som daggamle. Så Erik måtte have jagten et år til, for at bygge et kyllingehus ude i haven. Det hjalp jeg selvfølgelig også Erik med. Der skulle kyllingerne så have varmen i en kyllingemoder. Den blev købt i maj 1934 for 40,00 kr. Den var til petroleum, og den kunne godt varme, men den kunne også drille. Det var en brænder som i en petroleumslampe, og den kunne finde på at give sig til at ose ligesom en lampe. Det var ikke særlig sundt for kyllingerne, heller ikke hvis den gik helt ud, for så frøs de, men vi klarede os med den i 6 år, for først i april 1940 fik vi en ny til 73,00 kr. Den var med 2 firkantede varmedunke, og den virkede godt når vandet blev fornyet nogle gange om dagen.

Hønsene fik meget grønt, for der skulle gerne være nogle fine gule blommer i æggene. Vi havde en jordkule til sukkerroeffaldet, på den groede der en masse mælder, og dem ville hønsene gerne have, og det var hurtigt at få en spandfuld. Vi stak også mælkebøtter til dem. Senere dyrkede vi grønkål og hvidkål i marken til dem. Grønkålen fik de af, så snart vi kunne begynde at brække de nederste blade af, til sidst når vi var nået til vinter fik de stokkene med toppen på. Hvidkålen blev kulet

ned til brug sidst på vinteren og tidligste forår.

I trediverne begyndte mor også at have et par leveænder. Når de så havde lagt 10-12 æg, skulle der en skrukhøne til at ruge dem ud. Men nu da der ikke var nogen hanner blandt hønsene, kneb det med at de blev skruk. En dag æggemanden kom for at købe æg, klagede mor sin nød til ham. ”En skrukhøne?”, jo det havde han da, så den fik hun for 2 kr. Den lignede nu ikke rigtig en skruk, den sagde heller ikke som vore plejede, og den var slet ikke interesseret i de porcelænsæg, som mor plejede at prøve dem på. Nå, ville den ikke ruge, kunne hun da koge suppe på den, så den måtte af med hovedet, og da hun fik skåret den op var det – en stor hanekylling! Æggemanden blev meget fløv næste gang han kom.

Mor havde også 1 gås og 1 gase nogle år omkring 1940-43. Jeg kan ikke mindes, at min bror og jeg havde problemer med gasen, men den ville gerne komme bag på mor og nappe hende. Så tog hun om næbbet på den og svingede den rundt. Efter sådan en tur kunne den nære sig et stykke tid. Far ville den også nappe efter, det var når han kom med en sæk korn til grisene på nakken. Der var lidt højt når han skulle ind ad døren, og så kom gasen, og hver gang far prøvede at løfte benet, nappede den fat i buksebenet og trak tilbage, så han ikke kunne få foden op på trinnet. Far kunne ikke rigtig gøre noget med sækken på nakken, så jeg var tit ude for at jage den væk, så løb den skrigende af fryd gennem gården. Gæssene boede i en grisebænk, og om morgenen når jeg lukkede dem ud, plejede gasen at løbe med baskende vinger ud på marken, mens han skræppede op. En dag gik det galt for ham, det blæste meget kraftigt, så da han kom baskende fik han luft under vingerne og steg til vejrs, og nu var det af skræk han skreg. Han kom ned til

den anden ende af marken inden han fandt ud af at lande. Det var en meget tam herre, der kom luskende tilbage. Men han kunne også være stiltfærdig. Da mor ikke ville have flere gåseæg et år, var den nemmeste måde at få gåsen til at holde op med at lægge dem, at lade hende ruge de sidste ud selv. Døren stod åben, så gasen kunne gå ud og ind som den ville. Vi havde begyndt at tynde roerne, så jeg gik derude, og pludselig kom gasen, ”tak” tænkte jeg, ”skal den nu til at trække de planter op, som jeg har ladet stå”. Men nej, den skulle bare have lidt selskab, og gik og småsnakkede bag efter mig. Det var helt hyggeligt. Da vi kom til enden af rækken, vendte vi om og gik hjemad igen, og så gik han en tur ind til konen, og fortalte hende vel, hvad han havde oplevet. Senere kom han igen og tog en omgang til. De eneste der havde problemer var trafikanterne på Nordskovvej, for de var ved at køre i grøften over det syn.

### *Knaphed under krigen*

Under krigen havde vi som alle andre problemer med rationeringen. Blandt andet fik vi ikke for meget sæbe. Nede i kælderen havde vi et par gamle krukker med noget ældgammelt tælle, og det kogte mor sæbe af. Det kunne godt bruges som håndsæbe, selvom det var lidt skarpt. Sukkerroefabrikken leverandører kunne, når fabrikken var færdig med sukkerroerne, sende nogle foderroer derud og få noget roesirup hjem. Det sødede da ikke som rigtig sukker, og det både smagte og lugtede af ”moder jord”, men kunne godt bruges til at søde vælling og lignende med.

Så var der problemerne med tøj. Vi havde en fodpose til når vi kørte i hestevogn om vinteren. Den var lavet af et fåreskind, der ikke havde været klippet, så der var lang uld på. Den klippede mor og fik en gammel kone til at spinde det, så havde vi lidt strømpegarn af det. Godt arbejdstøj

blev også hurtigt en mangelvare, så når der blev slidt hul på et bukseknæ måtte der en lap på, efterhånden var det lap på lap. Det var mit arbejde at lappe tøjet, og jeg havde da også en god symaskine, så det skulle ikke være noget problem, men den gode sytråd slap hurtigt op, og det vi kunne få, holdt ikke til ret meget.

I november 1945 kom der så en pakke fra Catrine i Amerika. Catrine var mors veninde fra Damsmose. Hun rejste til Amerika sammen med sin kæreste i sommeren 1913, og der blev de viet først i november. Hvor længe de holdt forbindelsen pr. brev, ved jeg ikke. Jeg kan ikke mindes breve fra Amerika, før mor omkring 1939-40 var i forbindelse med Catrines lillesøster Ellen, og det resulterede så i pakken fra Amerika. Den indeholdt: rigtige kaffebønner, te, kakao, kanel, sæbe og 3 ruller rigtig gammeldags stærk sytråd. Jeg kom til at sige, at sytråden var det bedste. Det grinede mor meget af, men det var nu det bedste, for alt det andet havde vi da klaret os uden, men jeg kunne ikke blive ved at holde tøjet nogenlunde helt uden tråd, der kunne holde til at sy lapperne fast med.

Mor havde en dåse skurepulver, det var godt til at gøre rent med, men det måtte ikke bruges i emaljerede gryder. Da mormor døde i foråret 1939, skulle familien samles her efter begravelsen, så mor bestilte en kogekone og et par hjælpere til at sørge for maden. Skurepulveret skulle gemmes væk, så de ikke fik fat i det. Ude i bryggerset var der en trappe til loftet, og bag de nederste trin kunne mindre ting godt gemmes ad vejen, så der kom dåsen ud. Da mor senere ville bruge det, var det væk, og vi fandt det aldrig. Så var der noget vi ikke kunne finde, sagde vi:” Det er samme sted som skurepulveret”.

## *Malkningen*

Da jeg var flyttet til Jylland blev det ikke lettere for mor. Nu var der kun hende til at malke. Far kunne ikke bukke sig og sætte malkemaskinerne på, på grund af sin dårlige ryg. Han bar mælken ud og hældte den i transportspanden. Da Svend Aage havde overtaget gården fæstede han en ung pige til at malke og ellers hjælpe mor, men det blev vist ingen succes, for hun var ikke kendt med noget af det. Det varede ikke så længe inden han måtte sende alle kreaturerne på slagteriet på grund af smitsom kalvekastning. Mor skrev til mig, at det var strengt da de kørte med dem alle, også de små kalve. Sygdommen begyndte så småt i 1951 og tog lidt til gennem 1952 og 1953. I de første 5 måneder af 1954 var der ifølge regnskabsbogen 2 køer, der havde kastet. Det var vel på en måde meget godt, at de kom af med dem, for mor kunne ikke blive ved at magte det, hun var blevet 67 år og havde altid knoklet, så det havde slidt godt på hende.

Svend Aage selv havde aldrig lært at malke, og var heller ikke særlig god til omgås køerne, kun undrer det mig at han efter at han var kommet af med køerne købte tyrekalve, og fedede dem op til flere hundrede kilo. Dem turde han godt omgås, han havde dem endda på græs i tøjler. Da Svend Aage havde overtaget gården, slog han sig straks på hønsehold i lidt større målestok end mor havde haft. I 1954 byggede han det første hønsehus, det var på 80 m<sup>2</sup>, i 1959 byggede han så et til på 120 m<sup>2</sup>. Mor hjalp til med at passe hønsene, det var vel også lidt lettere end at malke. Da vi flyttede herover fra Jylland i 1965 havde det taget meget på mors kræfter. Hun kunne ikke slide, som hun ellers havde gjort, og hun havde ikke haft tid til interesser, som hun nu kunne bruge tiden på. Hendes mor havde siddet her som enke i 27 år, men hun strikkede strømper til hele famili-

en, og hun hækede pynte-sengetæpper af bomuldsgarn, små firkanter som hun syede sammen til tæpper der kunne dække over en dobbeltseng, et til hver af hendes 3 gifte døtre. Nogle af børnebørnene fik også til deres senge. Mor gik bare lidt rundt eller sad i sin stol og blev mere og mere bitter. Hendes bitterhed gik mest ud over børnene og mig, meget af det vi lavede var forkert. Hans var hun heller ikke altid tilfreds med, men det var knap så slemt som med os andre.

I sommeren 1971 brækkede hun et ben, så i hendes sidste 3 år måtte hun et par gange på sygehuset og helt godt blev det ikke, så den sidste tid havde hun en kørestol at sidde i”.

*Afsluttes i 2002.*

*Grethe Thomsen er født den 23. november 1923 på gården ved Sundby. Hun blev døbt Anna Margrethe Andersen, men er aldrig blevet kaldt andet end Grethe. Efter forskellige højskoleophold i Danmark og Norge, og en periode som medhjælp på gården, blev hun i 1953 gift med Hans Thomsen fra Bindeballe, Jylland og bosatte sig på hans fødegård. I 1965 vendte Grethe og Hans tilbage til Falster, hvor de overtog en halvpart i hendes fødegård. Grethe Thomsen bor stadigvæk på gården.*

# Et snildt hovede af værste slags

Af Charlotte S H Jensen

Han var en rigtig grim fyr, der hellere ville stjæle end arbejde. "Glansnummeret" var efter sigende at gå ind på gårdene og kræve fin opdækning med dug på bordet og pænt porcelæn. Og servering, forstås. Indbrud hørte også til hans gøremål, og i det hele taget var Jens Larsen Skerris en fyr, som mødre på Nordfalster kunne true børnene med, hvis de ikke artede sig. Var de utidige, så ville "Skærting" komme og tage dem. Alle disse ting kunne man læse i "Lolland Falsters Historiske årbog" 1946, i en artikel af hjemstavnsforfatterinden Helene Strange, hvis fremstilling ikke mindst byggede på mundtlig tradition om bissen, der blev druknet i Øster Kippinge gadekær, en søndag aften i september 1844, samt om hans brødre. Helene Strange vidste ikke meget om Jens' ungdom, men skrev, at der "*saa godt som intet af Betydning kendes fra Brødrenes Barndom og første Ungdomstid.*" Der er en god grund til, at de tidlige meritter ikke har sat sig spor i erindringen på Falster. For Jens var i København.

Jens Larsen Skerris var født 16. april 1809 som søn af Lars Mortensen Smed og Ane Mortensdatter, der havde et selvejer boelssted i Nr. Alslev sogn, og en stor børneflokk. Den ældste, Ane, var født i 1796 og derefter gik det støt fremad med familieførgølsen frem til 16. april 1809, hvor flokkens

ungste dreng - Jens - kom til verden.

Lars Smed, der i følge folketællingen 1801 fra Nr. Alslev var "*Boelsmand og Selvejer*" var med andre ord overhoved for en husstand, der lignede så mange andre. Bortset fra ham selv, konen og børnene, omfattede familien også en ældre karl, den 60-årige Michel Christensen, og familiens gamle farmor, Else Pedersdatter på 74. Ikke noget synderligt at bemærke, og usædvanligt var det da heller ikke, at Ane snart giftede sig igen, da Lars døde i juli måned 1811. Den nye mand hed Niels Rasmussen, og med ham fik Ane sit sidste barn, en datter, der kom til at hedde Dorte, og som blev født i 1814.<sup>1</sup>

## *Afsted til hovedstaden*

I sommeren 1831 - mere præcist omkring den 9. juli<sup>2</sup> - satte Jens Skerris kurs mod København, hvor han blev ansat som musketer ved Prins Christian Frederiks Regiments 5. kompagni - som nr. 87. Militæret var muligvis ikke lige sagen. Ihvertfald nåede han at blive straffet med 15 dage på vand og brød for drukkenskab og ulydighed i maj 1834, og fik desuden en 12 timers arrest for gadeuorden. Han havde været med i nogle "*Spektakler*" en nat på Amagertorv.<sup>3</sup> I oktober 1834 blev Jens hjempermitteret, men tog ikke hjem til Falster. Der var vist heller ikke så meget at vende tilbage til.



I København boede Jens i Fortunstræde 150, i kælderen hos en enke med 6 børn. Geddes kort fra midten af 1700-tallet giver et indtryk af kvarteret.

Moderen var død 1832 i en alder af 63, og storfaderen Niels Rasmussen var gået samme vej året efter, kun 45 år gammel. Dog efter at have giftet sig igen. Morten var gift i Nr. Alslev og havde et par drenge<sup>1</sup>, Peder var blevet smed, og var i en periode omkring moderens død i Tårs. Så var der de to ugifte søstre. Arv havde der ikke været noget af.<sup>5</sup>

Så Jens Skerris valgte at blive i København og indlogerede sig i Fortunstræde hos Johanne Christensdatter, der var enke efter Peder Jørgensen, som havde været kongelig livrist eller arbejdsmand. Nu var hun alene med 6 børn og fik åbenbart tilskud til husholdningen ved at tage lejere.<sup>6</sup> Det var

ikke noget helt pænt kvarter, og det resulterede vist også hurtigt i tvivlsomme bekendtskaber.

Den 22. december om formiddagen 1834 indfandt kornhandler Nielsen fra Vestervold sig på politikammeret og meldte, at en "mistænkelig person" havde sneget sig ind i hans hus - og nu ville han gerne have denne personage afhentet. Vedkommende havde listet rundt på loftet med sine sko i hånden, og det virkede jo unægteligt lidt skummelt. Det viste sig, at fyrenhed Lars Andersen Hjertebjerg og oprindeligt var fra Møn. Men nu logerede han i Fortunstræde 150, i kælderen hos livristenken. Så blev der ransaget i Fortunstræde,

og en masse assistenshussedler kom for dagen. At belåne varme varer på Assistenshuset under mærke, synes at have været en hyppig form for småsvindlerier. Alle sederne, deres mærke, og hvad der var lånt på dem blev skrevet op. Og så nåede man til den blå kjol, som Hjer-tebjerg havde på. Den havde han lånt af en anden logerende: Jens Larsen Skerris. Jens blev taget med på Politikammeret og vistiteret. Det var nu ikke store sager, der kom for dagen: Et simpelt lommeur med 2 kasser, et af sølv og et af messing, 2 uægte signeter og lidt penge. Til spørgsmålet om hvad han levede af, var forklaringen, at han havde sit "Underhold" hos enken, imod at gå lidt til hånde, og at han sædvanligvis var hjemme hele dagen. Og sagerne? Det kunne der let gøres rede for: Uret havde han byttet sig til, fra én der hed Niels, og signeterne var købt i en galanterihandel på Børsen. Hjer-tebjerg røg i arresten og alle sagerne blev taget i forvaring. Men Jens slap tilsyneladende. I denne omgang.<sup>7</sup>

### **For inkvisitionskommissionen**

I foråret 1835 gik det imidlertid for alvor galt. Den 20. april bankede lovens lange arm atter på i kælderen i Fortunstræde for at visitere hos Johanne Christensdatter i forbindelse med en anden sag. Her fandt man en guldring med indskriften "Erin-dring af L.M. 1832". Ved nærmere granskning kom det for dagen, at ringen tilhørte den logerende Jens, hvilket han også tilstod. Så blev både han og guldringen taget med op på politiassistent Gads kontor. Her blev han kropsvisiteret endnu engang, men betjentenes høst var lige så sparsom som sidst: Et to-kasset sølv-lommeur med porcelænsskive og danske tal, samt forskelligt vedhæng var det mest opsigtsvækkende. Ellers bestod ejendelene bl.a. af en gammel sort lædertegnebog, lidt penge, plus en kniv med to blade og en proptrækker. Og



*Jens' gade, Fortunstræde, eksisterer stadigvæk i det indre København, og de ældre huse kan godt give lidt indtryk af, hvordan gaden så ud på hans tid.*





*I den sag ved Inkvisitionskommissionen, der også omfattede Jens, ligger en lang række politirapporter. En af dem handlede om nogle kjoler, som var stjålet hos en løjtnant, der hed Hoffmeyer, og boede på hjørnet af Holmensgade og Hummergade. I netop disse sag havde klageren indleveret stofprøver af de stjalne sager.*

Jens kunne naturligvis igen gøre nøje rede for, hvordan han var kommet i besiddelse af tingene. Uret var købt på Assistenshusauktionen, pengene var resterne af en lotterigevinst, tegnebogen havde han fået af en kone, som han ikke lige kunne huske navnet på, og multikniven var hans egen, som han havde haft i 4 år. Så vidt så godt, men så var der spørgsmålet om hans påklædning. Sagen var jo, at Jens stadig ingen tjeneste havde. Ikke desto mindre var han tilsyneladende velklædt hin aprildag på politikkammeret. Sort kjol, sorte bukser og lys vest. Også her havde han svar på rede hånd. Kjol'en var købt på en auktion, der var blevet holdt på Hotel du Nord. Ham Niels, der tjente på Amagertorv, havde solgt ham bukserne, og vesten havde han fået af sin værtinde. Den havde tilhørt hendes afdøde mand. Og hvor havde han så fået pengene til bukserne og kjol'en? Jo, dem havde han vundet i lotteriet. Det lød jo altsammen meget sandsynligt - men det syntes politiet ikke, og så endte Jens i arrest nr. 16.<sup>8</sup> Den sag, som Jens nu var ble-

vet en del af, handlede om et større hælerstjæler-netværk, der voksede til at omfatte i alt 24 anklagede.<sup>9</sup> Sagen var så omfattende og indviklet, at den blev behandlet af inkvisitionskommissionen, der netop var oprettet til at tage sig af den slags særligt besværlige sager. Der blev forhørt og skrevet rapporter i massevis, så bilagene fylder næsten en hel arkivkasse.

Mens Jens sad arresteret blev han syg, og skrantede gennem længere tid. Men den 27. juli 1835 var det så skidt, at det var nødvendigt med indlæggelse på Forbedringshusets sygestue til "*Cuur og Pleie*". Lægeerklæringen omtaler koldfeber, svimmelhed, "*idelige brækninger*", urolige nætter og at patienten øvrigt var meget svag og afkræftet.<sup>10</sup> På sygestuen blev der ofret i alt 6 rdl. og 21 skilling til forplejning, brug af seng og sengeklæder samt "*Medicamenter*", og den 12. august var Jens så kry, at han kunne komme tilbage til arresten.<sup>11</sup>

### ***Jalousidrama i Blåtårn***

Fra 24. september 1835 findes Jens på listerne over arrestanter, og åbenbart sad han dels i Nytorv-arresten og dels i Blåtårn<sup>12</sup>, mens sagen om hælerierne blev undersøgt. På den tid sad der også en anden - og meget prominent - fange i Blåtårnsarresten. Næmlig tyven og morderen Ole Pedersen Kollerød. Ole brugte som bekendt det meget lange fængselsophold til at skrive sine erindringer, og her omtaler han også Jens, der var cellekammerat med en fyr fra Ladegården. Fængslet i Blåtårn var, på godt og ondt, ramme om en slags dagligliv for de indsatte. Et dagligliv, som omfattede venskab, fjendskab, kærlighed og jalousi.

I Blåtårn var der også kvindelige arrestanter, bl.a. Ole Kollerøds kæreste, den 30-årige Sidse Marie Christiansdatter. Parret havde haft en lille datter sammen, som var død, og deres forhold var ved at gå



*Politiarresten på Nytorv. Her havde Jens også ufrivilligt ophold under sin tid i København.*

skævt. Sidse havde fortalt Ole, at en fyr som hed Jakob, havde narret nogle ørenringe fra hende. Da Jakob blev konfronteret med anklagen, lovede han at skrive et brev om, hvordan det hang sammen, og han forklarede da, at han havde fået Sidses ørenringe, fordi han *“havde høret”* hende. Han kunne endda fortælle, at hun havde et modermærke på størrelse med et dueæg under navlen. Det var jo noget sært, at Jakob vidste den slags, og Ole mistænkte nu Sidse for at holde andre kærester. Så da han hørte, at hendes celle havde hul i loftet, så hun kunne krybe op til to mænd, som sad i arresten ovenover, blev han ramt af skinsyge. Ovenover Sidse sad Jens sammen med én, der hed Peter Nielsen fra La-

degården. Ole mente nu nok, at det var Jens, som hun lod sig *“bruge af”*, og meldte det. En aften klokken 23 troppede to fuldmægtige plus forvalteren og en karl op for at undersøge sagen. Karlen lukkede rask døren til Sidses celle op - og hun var der ikke. Han spurgte efter hende hos den gamle kone, der sad i cellen, men da blev der fjernet et brædt i loftet, og *“da kom der et par nøgne føder med det samme ned igennem og telsiste den nøgne krop lige efter hendes bryster, da særken tog fat i kanten af bræderne og nu gaar fulmægten og karlen hen og holder lykten lige tel hendes kønsdelle og blussel, som var blaaete for alt skiul”*. Fængselskarlen skældte ud på den halvnøgne Sidse og lovede, at Ole nok

*Ole Kollerød tegnet i 1837 - mens han sad i Blåtårnsarresten, led han alle skinsygens kvaler, fordi hans kæreste angiveligt lå i med Jens Skerris.*



*Sidse Marie Christiansdatter tegnet i 1837, dvs. året efter, at hun kravlede gennem loftet i arresten for at komme op til Jens og Peder på etagen ovenover.*



skulle få det at vide, mens hun forsvarede sig med, at hun bare havde været oppe for at "faae noget vand at drikke". Det troede Ole dog ikke, og pønsede nu på, hvordan han skulle hævne sig. Lejligheden kom, da arresten skulle repareres for at standse trafikken gennem loftet - hvad enten det nu drejede sig om vand eller andre sager. Mens tømreren bankede løs, måtte Jens gå ud i gangen. Ole kaldte ham hen til sin celledør, som havde et hul der var så stort, at man kunne stikke en finger igennem. Nu kom våbnet, der var lavet til lejligheden frem: En fjerpen, der var spidset lige så "spids som in syel". Egentlig skulle Jens have haft den lige i maven, men da han bøjede sig ned i det samme, ramte den ham i øjet. Ovenikøbet så kraftigt, at han måtte have fængselskarlen Peder til at hive den ud, og fik "et liden saar i øie".

Senere blev Ole flyttet hen ved siden af Sidse, og her lod han sig overbevise om, at der ikke havde været noget mellem hende

og Jens. Han lod endda Jens låne en meget fin snustobaksdåse med Frederik den Sjettes billede på. Inden i dåsen lå der seks sølvknapper - og Ole så hverken æske eller knapper igen. Efter at Jens Skerris blev løsladt og kom tilbage til Falster, blev Ole og Sidse gode venner igen - omend kun for en tid.<sup>13</sup>

### **Frikendt!**

I følge Ole Kollerøds erindringer fandt de voldsomme begivenheder sted i slutningen af 1836. Netop på dette tidspunkt var der ikke lyse udsigter for Jens, eftersom retten

mente, at han skulle 8 måneder i Forbedringshuset<sup>14</sup>. Ifølge tilståelsen havde han været i besiddelse af en række sager, fx. knive og gaffler, forskelligt tøj, et sølvbeslået pibebevæde, en foldekniv, nogle sakse etc. Nogen af tingene var blevet videregivet, og et par "*ørenberlokker*" havde han foræret til sin værtindes datter<sup>15</sup>. Forsvareren havde ellers argumenteret med, at den unge mand fra Falster faktisk var den af alle sagens anklagede, der fortjente mest skånsel. Han havde jo "*udentvivl ikke gjort andet, end følge hvad andre Karle fra Landet anser for den bedste og behageligste Beskæftigelse, som de kunne have i Kiøbenhavn, nemlig at bytte og handle med saadanne Sager, der efterspørgeres af andre karle, og for dem er giærne den første vei til Erhverv at være Commissionær for andre.*"<sup>16</sup> Derfor - mente forsvareren - var det meget sandsynligt, at Jens ikke anede, hvor de ting han handlede med, egentlig kom fra. Retten var uenig, og idømte 8 mdr. forbedringshus. I undersøgelsesforløbet havde man dog ikke været så overbevist om hans skyld, at der var blevet anvendt tortur<sup>17</sup>. Ved Højesteret gik det bedre - resultatet blev frifindelse.

### ***"...fuld af løgn og uredelighed"***

Efter frikendelsen i februar 1837 drog Jens hjem til Falster, og tog ophold i en månedstid hos sin bror Peder, der nu var smed ved Nebøllegård. Så fik han tjeneste hos gårdmanden Jens Larsen Vest i Nr. Kirkeby<sup>18</sup>. Et ansættelsesforhold, der blev forholdsvist kortvarigt, for om efteråret gik det tilbage til regimentet "*i Exercertiden*", - og atter tilbage til Falster i oktober. En hel del rejsten frem og tilbage - muligvis med god grund, eftersom Jens Skerris åbenbart var mistænkt for et tyveri, mens han var i Nr. Kirkeby<sup>19</sup>, og nåede at få en krigsrettsdom for bedrageri mens han var tilbage ved militæret<sup>20</sup>.

I slutningen af 1837 ankom Jens atter til Nr. Vedby sogn. Men det efterhånden slette rygte var kommet i forvejen, og præsten var klar over, at her var én, man måtte holde øje med. Han dyppede pennen og skrev på tilgangslisten: "*Jens Larsen, 28, Tj. Karl, fra Nr. Kirkeby.*" Vedr. skudsmål blev der skrevet "*godt*", dog med en bemærkning om, at det nye sognebarn havde været 2 år under Inkvisitionskommissionen, "*men slap*" og desuden senere var blevet arresteret igen<sup>21</sup>. Præsten vidste, hvad han talte - eller rettere skrev - om. Da Jens første gang kom tilbage fra København, havde de to haft en længere samtale. Pastoren havde ment, at der var behov for at give nogle "*Advarsler*". Noget godt indtryk havde den hjemvendte nemlig ikke gjort: "*et snildt Hoved*" men "*i ordets værste forstand*" og desuden "*fuld af løgn og uredelighed*". Ud af snakken kom også en konklusion om, at Jens, der ikke havde søgt hverken kirke eller altergang, var "*en Foragter af al Religion*"<sup>22</sup>.

### ***Endnu en sag - endnu en frifindelse***

Der gik ikke længe før politiet atter måtte have bud efter "*Skærting*". Allerede i foråret 1838 var den gal igen. Jens var på dette tidspunkt i tjeneste hos gårdmand Jens Galle i Nr. Vedby, hvor han havde været siden han kom fra København 2. gang. Den 7. marts havde Jens været en tur i Nykøbing sammen med Peder Pedersen, der også tjente hos Galle. Problemet var imidlertid, at Peder egentlig var fæstet hos en mand i Sdr. Vedby, hvis tjeneste han gerne ville ud af. Parterne skulle mødes i Nykøbing for at diskutere situationen. Om natten sov de to karle hos daglejeren Niels Clausen - i samme seng og med alt tøjet på, fordi de "*kun havde få Sengeklæder*". Da de nu lå i sengen, begyndte Jens at puffe til Peder, for at minde ham om noget, de havde talt om tidligere på dagen. Nemlig

at stjæle et sølvommeur fra en tobaksspindervend der hed Andersen. Peder vidste lige, hvor svenden plejede at hænge uret, og havde ovenikøbet været inde i butikken for at købe lidt skå Tobak og sondere. Pufferiet fik Peder til at stå op og luske ud - vistnok omkring klokken 23. Han hørte vægteren råbe, men var ikke helt sikker på tidspunktet. Uret blev stjålet og afleveret til Jens. Han havde lovet at afsætte det - og så skulle de dele pengene. Imidlertid fik Peder ingen penge, og uret så han heller ikke<sup>23</sup>. Iøvrigt blev Jens heller ikke i sin tjeneste, men tog den 28. marts til Nørre Vedby for at arbejde hos proprietær Junior, en ansættelse, der iøvrigt heller ikke holdt<sup>24</sup>.

I midten af april blev Jens arresteret på grundlag af Peders forklaring om ursagen, men atter sluppet fri, - for bevise noget kunne man ikke. Ikke før den 10. juli, hvor Jens forsøgte at afsætte et ur i Gåbense Færgegård - og røg i arresten igen<sup>25</sup>. Men var det nu det samme ur, som Peder havde stjålet?

Sagen kom for retten. Der var dels historien med uret, men der var også en episode i Maribo arrest, som måtte tages med i betragtning. Jens havde støjet, og politimester Sommer var derfor blevet *“foranlediget til personlig at indfinde sig og havde med en Rotting givet ham et par slag for at bevæge ham til Roelighed.”* Det havde ikke helt haft den ønskede effekt, for Jens havde truet, mente Sommer. Han havde, ovenikøbet i *“en trodsig og studs Tone”* råbt: *“Jeg skal nok huske Dem det!”*<sup>26</sup> Efter at politimesteren havde fjernet sig, havde Jens dog ytret, at det *“vist ikke var Politimesteren, men en Gadeløber”*<sup>27</sup>. Alt ialt måtte det give 8 måneder i Møns Tugthus, mente Falsters Birk.

En noget anden holdning havde man i København. Ved Lands-, Over-, samt Hof- og Stadsretten fremhævede forsvareren, at

oplysningerne vedr. ur-transaktionerne slet ikke påviste Jens' skyld. Med hensyn til den knippelsvingende politimester i Maribo, så havde han jo ikke legitimeret sig, før han begyndte at slå løs: *“Politivrigheden må derfor i al fald tilskrive sig selv, at den ikke behørigt har legitimeret sig for Arrestanten, hvilken Legitimation formeentligen fordrer noget Andet og Meere end Justitsraad Sommers Ord”*<sup>28</sup> lød det. Jens blev frikendt<sup>29</sup> - også ved Højesteret<sup>30</sup> - og så drog han atter hjem.

### **Jens flytter til Øster Kippinge**

Tilbage på Falster blev Jens kendt med Ane Hansdatter der var et par år ældre end ham, boede i Riserup by hos sin mor, og var fraskilt. Den 25. juni 1841 blev de gift i Nr. Vedby kirke<sup>31</sup> med bror Morten som forlover. I maj 1843 flyttede parret til Øster Kippinge<sup>32</sup> som indsiddere. De havde et beskedent hjem, der stort set kun bestod af et bord med fire stole, et stueur, en kommode og et sengested, udstyret med 2 dyner, blårlærredslagener og nogle hovedpunder. Så var der Anes rok og haspe, og i køkkenet havde hun en messingkedel, gryde og stegepande at regere med.<sup>33</sup>

Jens gik i dagleje, men drak vist også en del. Så da han søndag den 15. september 1844 ved 18-19 tiden gik hjemmefra *“i beskjenket Tilstand”* og forsøgte at bilde Ane ind, at han ville gå ud til udflytteren Anders Axelsen, hvor han havde høstarbejde, troede hun ikke på ham. Hun var bange for, at han istedet gik ind for at drikke mere et eller andet sted, og omkring kl. 21-22 gik hun ud på Kippinge gade for at lede. Men der var helt stille, og Jens var allerede hos Rasmus Skov, som han havde truffet uden for, og afkrævet *“Øl, Mad og Brændevin”*. Denne mente imidlertid, at den ubudne gæst havde fået nok, han skulle hellere gå hjem til sin kone. Så gik Jens ind i stuen, krævede stadig brændevin og

da han ingen fik, truede han ad Rasmus, mens han råbte *“Nu skal jeg lære dig at kjende Jens Skerris!”* Tjenestepigen Maren Malene havde selv set, hvordan han stødte Rasmus ind mod et vråskab, og smed stolene rundt i stuen så benene brækkede. Jens slog i bordet og råbte, at alt hvad der var i huset *“skulle høre ham til”* og *“kastes ud”*. Rasmus kone, Karen Andersdatter tog de to mindste børn i sit forklæde og løb ud. Maren Malene og husets ældste søn løb efter hjælp, og selvfølgelig ville naboerne hjælpe! En række karle indfandt sig snart hos Rasmus Skov, for som én af dem forklarede: *“at være behjælpelig med at jage Jens Skjerris ud, da denne var et meget farligt Menneske, som næste alle vare bange for”*.

Men så snart de nåede frem, blev Jens from som et lam, og da der blev drukket lidkøb på grund af en byttehandel mellem nogle af karlene, solgte Rasmus brændevin til dem alle - mod at de skulle sørge for at få Jens med sig, når de gik. Jens købte også, drak og dansede rundt i stuen. Senere gik han af sig selv, selvom han vaklede, og affyrede følgende afskedssalut: *“Nu kan I kysse min Maas allesammen!”*. Karlene gik efter, og da Jens faldt omkuld og var helt uskadelig, var det, at begivenhederne tog fart. Den døddrukne mand blev sparket og trukket afsted, så hovedet bumpede hen over brostenene. Der blev råbt *“Jeg har lyst til at see ham svømme i Aften!”* og *“Han skulde have noget Meere!”*. Så røg Jens i gadekæret, og karlene kastede med sten. Han råbte og truede med at ville myrde dem alle sammen. En hentede en staver fra et gærde, og skubbede til Jens, der nu lå på knæ, så han væltede og begyndte at svømme *“men kom ikkun et lidet Stykke ud i Vandet førend han sank ganske under dette og forsvandt...”*<sup>34</sup>. Jens Skerris var druknet, og da hans kone og bror fattede mistanke og mente, at dødsfal-

det ikke kunne skyldes en ulykke, blev hele hændelsesforløbet rullet op. Og de ansvarlige blev dømt.

Hvorfor mon det gik så galt? Hvorfor lod de dog ikke bare Jens gå, eller efterlod ham liggende på bygaden? Sagen minder på mange måder om en lignende affære, der havde fundet sted nogle år før i Stagsted i Nordjylland, hvor en række bønder sværtede sig i ansigterne, og med tykke stokke pryglede nogle af beboerne i det lokale fattighus til døde.

Det var lykkedes Jens Skerris at blive frikendt for hælerianklagerne, og tilsyneladende blev han aldrig anklaget for egentlige røverier eller indbrud. (I hvertfald er han kun opført på listen over anmeldte lovovertrædere i forbindelse med ursagen i 1838.) Så frem til 1844 havde han åbenbart klaret frisag<sup>35</sup>, hvilket efter den almindelige mening var højst ufortjent. Dette, sammenholdt med, at Jens tydeligvis blev meget ubehagelig og truende når han drak, skulle jo nok kunne skabe en forbitret stemning. At der ikke var tale om planlagt selvtægt som i Stagsted er tydeligt, men da han lå halvt bevidstløs af druk på Rasmus Skovs gårdsplads, var der endelig en chance til at hævne sig på én, som “næsten alle” var bange for, men som myndighederne tilsyneladende ikke kunne få skovlen under.

*Charlotte S. H. Jensen, folkemindeforsker, mag.art. Ansat i Statens Arkiver, webredaktør og redaktør af historiemagasinet SIDEN SAXO. Har bl.a. beskæftiget sig med årsfester og sagntradition, herunder forholdet mellem sagn og virkelighed i overleveringer om kriminelle.*

<sup>1</sup> I følge kirkebøgerne for Nr. Alslev fik Ane Mortens flg. børn med sine to mænd: 1796 Ane, 1797 Else Maria, 1798 Morten, 1800 Morten, 1803 Ole, 1805 Else, 1807 Peder, 1809 Jens, 1811 Else, 1814 Dorte.

<sup>2</sup> Datoen fremgår bl.a. af lægdsrullen. LAK, 2. udskrivningskreds, Maribo amt, 25 lægd. Nr. Vedby.

<sup>3</sup> Fremgår af LAK: Lands, Over-, samt Hof- og Stadsretten, pådømte sager 9/8-30/8-1836. Pådømt 16/8. At der var tale om nattespektakler ses af LAK: Kbh. Politiret, 2. protokol, Sluttede og hævdede sager, januar 1835, 456/8579. Straffeprotokollerne for Prins Christian Frederiks regiment (6. bataillon) er ikke bevaret for perioden. Stambøgerne kunne muligvis give yderligere oplysninger men er ikke eftersat med henblik på denne artikel.

<sup>4</sup> Folketællingen 1834 lister husstanden således: Morten Larsen, 34 år, hmd med jord og slagter, Johanne Marie Hinrichsdatter 38, hans kone samt børnene Lars 8 og Ole 3.

<sup>5</sup> LAK: Falsters Birk, Skrifteprotokol 1831-33, p. 272. Registrering og skifte vdr. Ane Mortensdatter ender med, at gælden "netop" overstiger boets aktiver. Da stedfaderen Niels Rasmussen dør året efter, bliver 122 rdl. i arv til sønnen Rasmus, som hans enke føder 2 måneder efter dødsfaldet. LAK: Falsters Birk, skrifteprotokol 1833-35, p. 152.

<sup>6</sup> Børnene nævnes i et brev til myndighederne, skrevet af en svigerinde, som har taget sig af dem, da Johanne bliver arresteret.

<sup>7</sup> Flg. kilder: LAK: Kbh. Politi, register til hovedjournal 1834.

Kbh. Politiret, 2. protokol, Sluttede og hævdede sager, januar 1835 sag 456/8579.

Kbh. Politiret, 2. protokol, Forhørsprotokol 1834-36 (92).

<sup>8</sup> LAK: Kbh. Politiret, 2. protokol, behandlede sager, sluttede og hævdede, september 1835. Bilag q, Politirapport af 20. april 1835.

<sup>9</sup> I sagen optræder også en person, der kaldes Mads Larsen Engestofte og angives at være et søskendebarn. Denne person er ikke omfattet af det endelige anklageskrift og hans forhold ikke nærmere undersøgt. Men det tyder således på, at Jens evt. kan have haft familie i København.

<sup>10</sup> Sygestueopholdet fremgår også af LAK: Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, Mandtalsbog 1827-1835, no. 5, (404) p. 162. Han "indkom" den 27. juli og blev atter afhentet 12. august.

<sup>11</sup> Udgifterne fremgår af LAK: Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset: protokol over de til Cuur og Pleje indlagte, 1833-57 (559).

<sup>12</sup> LAK: Kongens Foged: Arrestantlister, 1835. Han findes tilsyneladende første gang 31.10.35 på listen over arresterter, der er "under bevogtning i stadens civile arresthus". I rubrikken, der angiver hvilken arrest personerne sidder i, er anført "B" - sikkert for arresten i Blåtårn. Man kan undre sig over, at han ikke er anført før, hverken som indsat i det civile arresthus eller Blåtårn, men forklaringen må være at han har siddet i en anden arrest. Af LAK: Kbh. Politi, Nytorv arrest, arrestjournal 1835-1838 I, fremgår at han kam ind den 24. september 1835 "fra Politiarresten" og den 24. februar 1836 blev afleveret til Blåtårn.

<sup>13</sup> Hele affæren er fremstillet på grundlag af Ole Kollerød: "Min Historie" udg. af Foreningen Danmarks Folkeminder, 1978, p. 194-198. Ole opgiver ikke explicit navnet på den person han stikker i øjet eller viser dåsen til. Han skriver, at det er Sides "galan" og nævner, at denne sendes hjem til Falster, hvor han var fra. Jens' cellekammerat Peter Nielsen var løsgænger og fra København.

<sup>14</sup> LAK: Lands-, Over-, samt Hof- og Stadsretten, Justitskontoret, Domprotokol 33A, 14/7-1834 - 22/11-1836, . 527.

<sup>15</sup> LAK: Lands-, Over-, samt Hof- og Stadsretten, pådømte sager 9/8-30/8-1836. Pådømt 16/8, aktors indlæg p. 7.

<sup>16</sup> LAK: Do. Defensors indlæg, p. 2-3.

<sup>17</sup> Beslutninger om at anvende tortur i forbindelse med Inkvisitionskommissionens forhør - i reglen slag med kat - skulle indføres i voteringsprotokollen, og der er tilsyneladende ikke her indføres vdr. Jens' sag. LAK: Inkvisitionskommissionen, voteringsprotokol 1772-1837.

<sup>18</sup> Dette forklarer Jens selv i et forhør i forbindelse med en senere sag. LAK: Falsters Birk, politiprotokol 1837-40, p. 191.

<sup>19</sup> Mistanken antydes i en skrivelse fra præsten i Nr. Vedby i forbindelse med en senere sag. LAK: Falsters Birk, extraretsager, 1838.

<sup>20</sup> "...straffet med Krigsretsdøm af 23. oktober 1837, med 15 Dages Fængsel paa Vand og Brød" nævnes

blandt andet Jens' meritter sammen med to andre militære domme for hhv. "*Gadeuorden*" samt "*Drukken-skab og Klammeri*" under 1838 i LAK: Falsters Birk, afd. G, Fortegnelse over anmeldte lovovertredere, 1828 - 60. Her nævnes også at Jens har "*et slet rygte*".

<sup>21</sup> Kontraministerialbog f. Nr. Vedby, 3-636-3, udateret indførsel p. 154. Den "senere" arrestation er ikke opklaret. Jens findes tilsyneladende kun to gange på listen over anmeldte lovovertredere i Falsters Birk. Begge indførslerne relaterer sig til en sag vdr. et stjålet lommeur i 1838.

<sup>22</sup> Karakteristiken findes i LAK: Falsters Birk, extraretsager, 1838.

<sup>23</sup> Denne fremstilling bygger på Peders forklaring. Jens Skerris havde naturligvis et lidt andet syn på sagen.

<sup>24</sup> Jens forklarer selv om disse pladsskift i LAK: Falsters Birk, politiprotokol 1837-1840, p. 191. Præsten i Nr. vedby kender også til sagerne og skriver i august 1838, at Junior havde fortalt, at han fyrede Jens fordi denne havde været "*opsætsig, utroe ved det ham anviste arbejde og opført sig saa slet, at han nødsagedes til at give ham Afskeed i urette Tid.*" LAK: Falsters Birk, extraretsager, 1838.

<sup>25</sup> LAK: Falsters Birk, politiprotokol, 1837-1840. Forhør 24/3, 17/4 og 13/7.

<sup>26</sup> LAK: Falsters Birk, Extraretsprotokol, p. 204-205.

<sup>27</sup> RA: Højesteret, Voteringsprotokol, 3. april 1839, sag 135.

<sup>28</sup> LAK: Lands-, Over-, samt Hof- og Stadsretten, pådømte sager 1839. pådømt 15/1

<sup>29</sup> LAK: Lands-, Over-, samt Hof- og Stadsretten, domprotokol 22, p. 650.

<sup>30</sup> RA: Højesteret, domprotokol 1839. Nr. 135 pådømt 3. april 1839.

<sup>31</sup> Hovedministerialbog, Nr. Vedby, 2-636-3, p. 119.

<sup>32</sup> I kontraministerialbogen for Øster Kippinge er de indført med datoen 22/5. Skudsmålet lyder på "*forhold nogenlunde*".

<sup>33</sup> Indboet fremgår af skiftet efter Jens, som findes i LAK: Falsters Birk, skifteprotokol, 1841. 49, p. 172 og 208.

<sup>34</sup> Fremstillingen bygger på forhørene i forbindelse med undersøgelsen af Jens' død i LAK: Falsters Birk, politiprotokol, 1843. 1847, p. 204 ff.

<sup>35</sup> At det muligvis ikke var blevet ved at gå så godt er en anden sag. Åbenbart havde politiet kigget på Jens i forbindelse med et tyveri, begået hos husmand Niels Rasmussens enke, kort tid før han døde. LAK: Falsters Birk, politiprotokol 1843-1847, p. 207 f.



# Stenbroen på Klodskovvej

- et 150-årigt fortidsminde på Falster

Af Birgitte Borby Hansen og Cecilie Krause

*I foråret 2000 modtog Museet Falsters Minder besked fra Nykøbing kommune om, at en stenbro på Klodskovvej nord for Nykøbing F. var i forfald med fare for sammenstyrtning. Broen blev besigtiget af Skov- og Naturstyrelsens broekspertes, der daterede den 7 meter brede stenplankebro til sidste halvdel af 1800-tallet. Broen blev bedømt som et bevaringsværdigt nyere fortidsminde. Dog ønskede Nykøbing kommune at nedtage broen pga. høje udgifter til istandsættelse og at udskifte denne med en moderne betonkonstruktion. Broen var qua sin alder på over 100 år beskyttet af Museumsloven, hvorfor broen blev registreret af Museet Falsters Minder før og under nedtagningen i januar 2001, der foregik i samarbejde med kommune, entreprenør og rådgivende brobygningsfirma. Broens sten opbevares af museet til genetablering andetsteds. Et nyere fortidsminde er således alligevel bevaret for eftertiden.*

## **Stenbroernes historie i Danmark**

Indtil slutningen af 1700-tallet var de fleste broer i Danmark opført af træ. Byggeriet af en træbro krævede kun en mere almen kunnen, mens byggeri af stenbroer krævede en større byggeteknisk indsigt. Kvaderstensbroer, bygget i samme teknik som granitstenskirkerne fra tidlig middelalder, er sandsynligvis bygget før 1300; levnene fra sådanne broer kendes bl.a. fra Himmerland. Det er sandsynligvis de samme ledende kræfter, der stod bag kirkebyggerierne, og som lod opføre de solide stenbroer til markering af magt og forbedring af samfærdsel: kongemagt, lokale stormænd og gejstlige ledere. Ingen af disse middelalderlige broer er bevarede til i dag.

I 1500-tallet fortæller skriftlige kilder, at der næsten udelukkende blev bygget broer af træ, mens der ved herregårdsbygninger i

løbet af 1600-tallet blev anlagt broer af sten over voldgravene. Få andre stenbroer, formentlig opført i 1600-tallet, er bevaret frem til i dag. Et eksempel på en bevaret stenbygget bro fra første halvdel af 1700-tallet er den fredede og velbevarede "Hvælvingsbro" med 5 gennemløb over Susåen ved Herlufsholm på Sydsjælland.

Broer var nødvendige; før de store dræninger af det danske landskab, var dette præget af langt flere våde og sumpede områder end vi ser i dag. I 1761 blev det besluttet, at alle landets provinser skulle forsynes med nye og gode veje, stadfæstet med den store klart udformede vejforordning i 1793. Vejene blev inddelt i tre klasser: hovedveje, amtsveje og biveje, hvor især de største og vigtigste veje skulle forsynes med solide stenbroer. Man hentede den fornødne ekspertise hos det franske

vejvæsen, der var førende på området. Den erfarne ingeniør Jean Marmillod var elev af J.R. Perronet, lederen af "École des Ponts et Chaussées" (skolen for broer og veje) i Frankrig. Marmillod tilbragte næsten 12 år i Danmark med at instruere danskerne i at bygge stenbroer, indtil han forlod landet i 1775. Hans ekspertise og virke har sat sig varige spor i det danske landskab.

Opførelsen af de mange broer gik dog hårdt ud over mange af vore stendysser og jættestuer. Hvorfor bryde og hente de store granitsten langvejsfra, når der i landskabet omkring stod dusinvis af allerede tildannede sten i synlige og let tilgængelige gravmonumenter fra hedenold!

Omkring 1800 var Sjælland ved at være forsynet med stenbroer på hovedvejene; fra omkring 1810 fulgte brobyggeri på Fyn, og en halv snes år senere var man i gang med de jyske hovedveje. Derefter arbejdede det uddannede vejkorps sig støt ud til landets fjernereliggende egne, herunder Lolland-Falster.

Størstedelen af de bevarede danske stenbroer stammer fra tiden efter de store vejreformer, opført gennem de sidste årtier af 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet. Mange af stenbroerne står endnu. På kunstfærdige hvælvede granitstensbuebroer, opført i forbindelse med de daværende hovedveje, står ofte et indhugget årstal, der direkte daterer broen. Mere beskedne og hyppige er broer opført af rå eller groft tilhugne kampesten, såkaldte stenplankebroer, med firkantet gennemløb og delvist kløvede dæksten. Disse broer anlagt ved mindre landeveje og biveje afspejler ofte konstruktionen i en tidligere træbro. Samtidig med disse broer anlagdes i tusindvis af små stenkister som dræn under vejene.

Broerne er opførte i oplysningstidens ånd – de skulle være solide og varige konstruktioner. Mange af dem står endnu

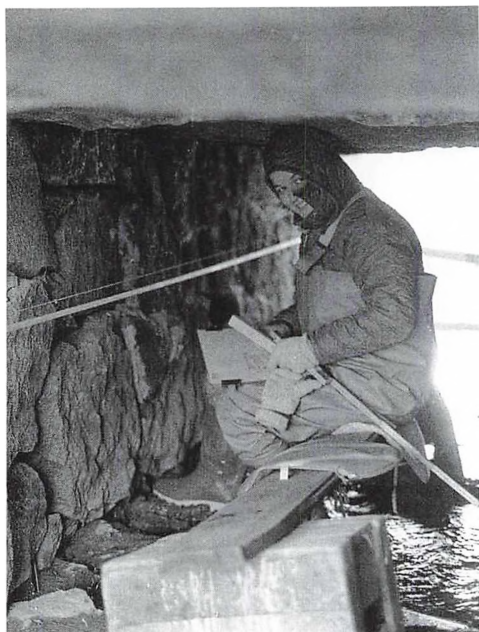
rundt om i Danmark og flere er fortsat i brug; en del er fredede – gå selv på opdagelse hvor en vej krydser et vandløb. De "usynlige" fortidsminder som man sædvanligvis hurtigt færdes hen over, bliver synlige når man standser op og går ned til vandløbet. Selvom de ikke har stendysser og jættestuers alder, er de fortidsminder på lige fod med disse. Så mange repræsentative broanlæg som muligt bør derfor forsøges bevaret som et vidnesbyrd om den nyere danske infrastrukturens kulturhistorie.

### *Stenbroen på Klodskovvej – et nyere fortidsminde på Falster*

I marts 2000 blev Museet Falsters Minder af Nykøbing kommune oplyst om, at en stenbro på Klodskovvej var i forfald med fare for sammenstyrtning. Flere af broens sidesten var allerede skredet ud. Broen var konstrueret som en stenplankebro, 7 meter bred og var forøget med 2 meter i beton i slutningen af 1970'erne.

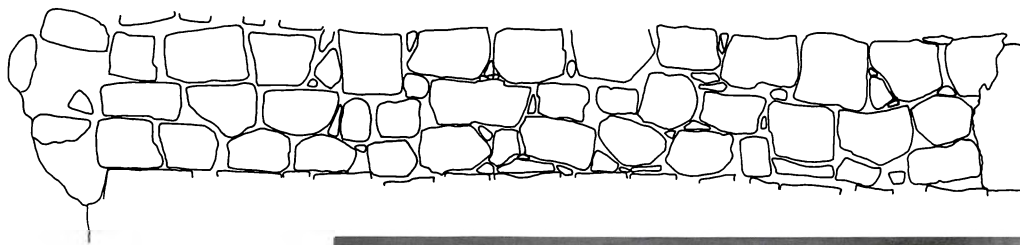
Skov- og Naturstyrelsen havde ved en besigtigelse betegnet broen som et værdifuldt kulturhistorisk monument, der ikke burde udskiftes med en ny bro uden at det seriøst blev undersøgt, om den kunne sættes i stand og bevares. Kommunen ønskede, at broen blev udskiftet med en ny i beton da en genopbygning af stenbroen ville være for omkostningstung. Broen var qua sin alder på mere end 100 år beskyttet af Museumsloven, hvorfor den blev registreret før og under nedtagningen, der foregik i januar 2001 i samarbejde med Nykøbing kommune, entreprenør og brofirma. Opgaven var ny og spændende for museet, der hentede faglig bistand hos Skov- og Naturstyrelsens broekspertes samt brofirmaet.

Stenbroen var anlagt sandsynligvis i sidste halvdel af 1800-tallet, henover kommunevandløbet, der krydser med Klodskovvej, 1 km vest for Stubberup og 7 km nord for Nykøbing F. Terrænet er fladt og kun



*Fig. 1 Sofie Åkerman Thomsen ved opmålingen og tegningen af stenbroens ene langside. Foto: Museet Falsters Minder.*

*Fig. 2 Stenplankebroens vestlige væg. Øverst anes dækstenenes position; nederst er stenene registreret indtil åens daværende vandspejl. Til venstre ses en del af udvidelsen i beton fra 1970'erne. I samme tidsrum blev cement påført mellem sidestenen, der oprindeligt er opført i tømursteknik, uden bindemiddel. Tegning 1:20 af Birgitte Borby Hansen efter originaltegning af Cecilie Krause og Sofie Åkerman Thomsen.*



*Fig. 3 Stenplankebroens indre gennemløb efter at enkelte dæksten er fjernet. I baggrunden anes tilføjelsen i beton fra 1970'erne. Foto: Museet Falsters Minder.*

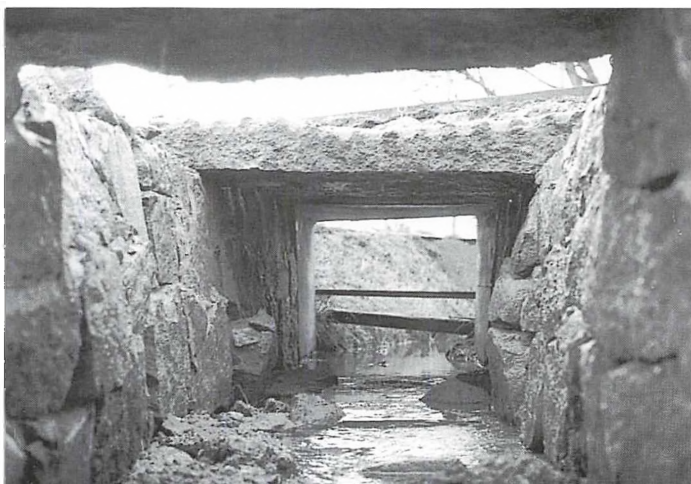


Fig. 4 Stenplankebroens dæksten, udført af flækkede store sten eller stenplanker, hvoraf flere bar spor af kiler anvendt ved flækningen. Dækstenene var stabiliseret med ler og pakninger af mindre sten. Yderst til venstre ses kanten af autoværnet. Tegning 1:20 af Birgitte Borby Hansen efter originaltegning af Cecilie Krause og Sofie Åkerman Thomsen.

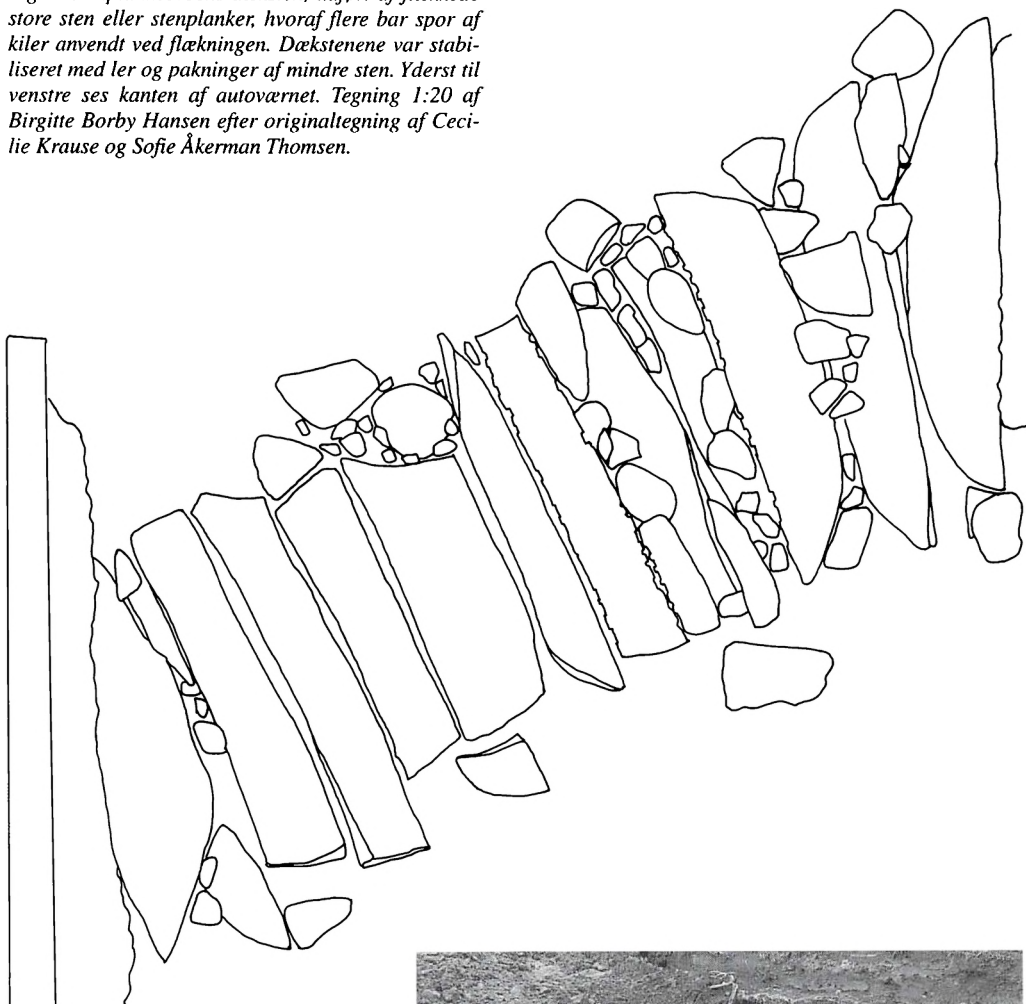


Fig. 5 Sofie Åkerman Thomsen afrenser stenplankebroens dæksten efter maskinafrømning af asfalt og gruslag. Foto: Museet Falsters Minder.

brudt af vandløbet, broen går over. I dag foregår der transport af meget tunge landbrugsmaskiner og biltrafik over åen. Broen kunne ikke mere holde til trafik af den kaliber, og stenene var som et resultat begyndt at skride ud af konstruktionen.

Det blev aftalt med Nykøbing kommune, at broens sten skulle hjembringes til museet med planen om genopsætning andetsteds. Forud for selve nedtagningen blev alle brodelene derfor tegnet, fotograferet og registreret med nummererede kobbersøm, der blev banket ind i et forboret hul i hver enkelt sten; i alt 119 sten blev registreret (fig. 1).

I alt bestod broen af 4 flader: broens nordlige facade og de to sider eller fæster under broen (fig. 3); selve dækstenene blev først registreret efter at Klodskovvejens asfaldække var blevet brækket op. Den sydlige facade blev ikke registreret, da denne var af nyere dato, bygget i beton. Broens sider (vestlig og østlig væg) bestod af rått tilhuggede kampesten og stenfliser, bygget i tørmursteknik, dvs. uden bindemiddel (fig. 2). En efterfugning var af nyere dato, udført for ca. 25 år siden af en lokal landmand. Dækstenene bestod af 13 lange stenplanker, lagt på tværs af løbet (fig. 4).

Mandag d. 22. januar 2001 startede nedtagningen i samarbejde med entreprenøren. Om morgenen blev Klodskovvej spærret, og kun cyklister og gående fik mulighed for at passere på en midlertidig opstillet bro. Asfalten blev brækket op og under lå et ca. 30 cm tykt lag med stabiliseringsand og -grus. Herunder lå stenplankerne omkapslet af et meget kompakt gulbrunt lerlag (fig. 5). I de enkelte mellemrum mellem dækplankerne var der fyldt ud med næve- til hovedstore sten; stenspækninger sås også ovenpå overliggere med et lavere niveau. Ydermere var der bag enkelte stenplanker lagt større sten for at undgå en udskridning i længderetning-



Fig. 6 Stenplankebroens dæksten fjernes og hejses op med maskinhjælp. Foto: Museet Falsters Minder.



Fig. 7 Stenplankebroens dele deponeres i museets gård i Frisegade. Museets forvalter Frants Korczak dirigerer placeringen af stenplankerne.

gen. Da hele forløbet var frilagt, blev stenene rensat af med ske for fotografering. De blev derefter tegnet og nivelleret, inden flytningen af dem påbegyndtes. Stenplankerne blev flyttet enkeltvis ved at lægge to gjorde omkring og hejse dem bort med gravemaskinen (fig. 6). De fleste sten i væggen blev fjernet ved at skubbe dem ind i grabben på maskinen; andre blev fjernet enkeltvist med en speciel tang påmonteret gravemaskinen. Alle stenplankerne blev lagt på paller og fragtet ind til museet i

Nykøbing (fig. 7). Hele nedtagningen og deponeringen tog 5 dage; den forudgående registrering varede ligeledes 5 dage.

Brodelene er nu opbevarede på museet og kan forhåbentlig en dag genopstilles og ses som det monument, der blev opført for omtrent 150 år siden til gavn for færdslen ad sognevejen. Mon ikke en dysse eller jættestue i nærheden har måttet lade livet efter at have tjent som gravmonument i tusinder af år? Stenbroens afløser i beton (fig. 8) holder nok knap så længe.

*Registreringen af stenbroen før og under nedtagningen blev varetaget af daglig leder, stud. mag. Cecilie Krause med assistance af stud. mag. Sofie Åkerman Thomsen, begge fra Institut for Arkæologi og Ethnologi, Københavns Universitet. Ansvarlig leder var museumsinspektør, cand. mag. Birgitte Borby Hansen, Museet Falsters Minder.*

#### Litteratur:

Kirsten-Elizabeth Høgsbro: Historiske broer – Magtens symbol. Turistårbogen 1984.  
Kirsten-Elizabeth Høgsbro: Broer – recente fortidsminder. Antikvariske Studier 1978.  
Kirsten-Elizabeth Høgsbro: Brobygning omkring Holbæk – Mindesmærker opført af mindesmærker? Fra Holbæk Amt 1984.  
Hans Junker Hansen: Fredning af stenkister. Dansk Vejtidskrift 1, 2001. Vejdirektoratet.

#### Kilder:

Holbæk Amts Venstreblad 16/10 1999: Fortidsminder brugt til fortidsmindet Nybro, af Margit Pedersen.  
Holbæk Amts Venstreblad 14/10 2000: Stærke broer til en lokal fortid, af Kim Beckman.  
Ingeniør Peter R. Svendsen, Broconsult Aps, Rådgivende Ingeniørfirma.  
Entreprenør P. G. Nielsen A/S  
Ingeniør John Sørensen, Nykøbing F. kommune.  
Jens Bekmose, Skov- og Naturstyrelsen  
Jørgen Frandsen, Skov- og Naturstyrelsen  
Karsten Lyngsie, Skov- og Naturstyrelsen

En særlig tak skal rettes til Nykøbing F. kommune, entreprenør P. G. Nielsen A/S, Broconsult Aps samt Skov- & Naturstyrelsen for kompetent bistand omkring registreringen og nedtagningen af stenbroen. Ole Jørgensen og Frants Korczak, Museet Falsters Minder, takkes for uundværlig praktisk bistand.



*Fig. 8 Den nye betonbro erstatter den fjernede stenplankebro. Det sidste element løftes på plads med kranen. Det tog godt 2 timer at bygge denne bro; imens blev åens vand ledt gennem plastrørene til højre. Foto: Peter R. Svendsen, Broconsult A/S.*

# Museet Falsters Minders aktiviteter i 2000 i udvalg

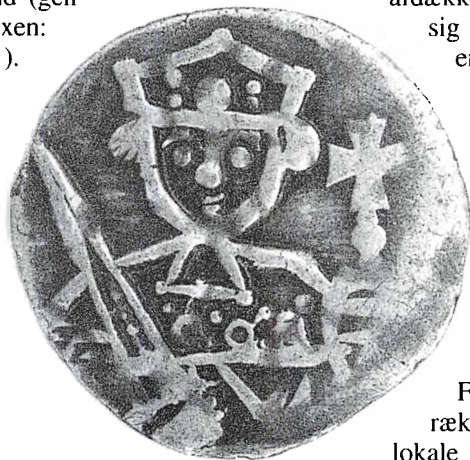
Af Liselotte Mygh

Arkæologisk set blev de omfattende udgravninger af Ravnse Gammelby afsluttet i foråret, hvor mange ved "Åben gravning"-arrangement benyttede sig af at besigtige udgravningen og få den fortolket af fagfolk.

I forbindelse med en udstykning på Pandbjergvej i udkanten af Nykøbing F. blev der foretaget en arkæologisk undersøgelse af dele af en jernalderboplads. Der blev afdækket mindst to langhuse fra 4. årh. e. Kr., hvoraf det ene havde bevarede vægstolper. Ud over museets egne fund ved undersøgelser m.v. er der indleveret nogle danefæ af lokalbefolkningen.

Fund af sølvmønt fra Valdemar Sejr og Peder Saxesen, Lund (gen-givet i Kirsten Bendixen: Danmarks Mønt, fig. 51).

Mønten er fundet af givers mormor på kirkegården til Nørre Kirkeby Kirke for mindst 50 år siden. Mønten er erklæret for danefæ og er indgået i Nationalmuseets samling.



Ved Tårup Bro har en af museets trofaste amatørarkæologer bl.a. fundet en 11 cm lang celt (økse) af bronze fra sidste del af ældre bronzealder, ca. 1300 – 1100 f. Kr. Sammedets er opsamlet andre mindre bronzegenstande fra opløjede grav- eller bopladsfund. Celten er erklæret for danefæ og vil blive uddeponeret på Museet Falsters Minder.

Udgravningen Pandbjergvej Øst:

På jernalder-bopladsen, hvor der blev afdækket to langhuse, befandt sig også et stort vandbassin, en brønd samt ildsteder og kogestensgruber. I et forsænket område var der aflejret et ca. 50 cm tykt kulturlag med mange potteskår, som dateres indenfor 1. årh. f. Kr – 2. årh. e. Kr.

Formidlingsmæssigt bød Falsters Minder på en række særudstillinger: den lokale numismatiker Sven Aa-



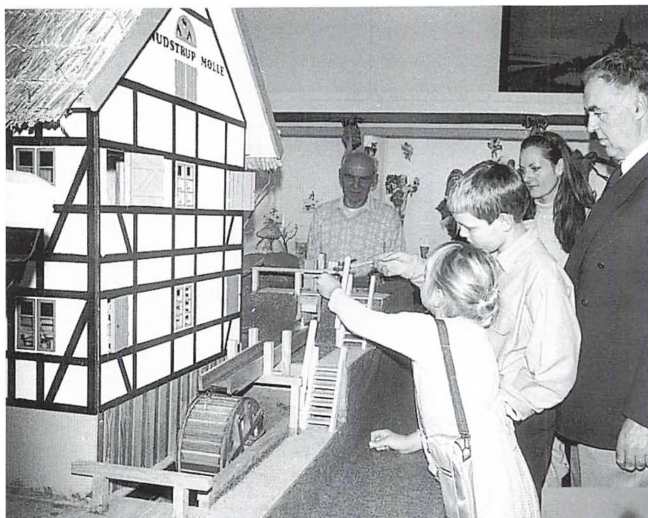
gaards møntudstilling af Christian IV's hebræere, Jubilæumsudstilling for HK, "Børnernes Museum" ved Lindorme-Klanen, samt juleri med "Jul på Knudstrup Mølle". Dertil kom et par "Åben udgravning"-arrangementer på henholdsvis middelalderlandsbyen Ravnse Gammelby og Pandebjergvej i Nykøbing, samt er par guidede ture i by som på land, nemlig Storbodedagstur på volden i Nykøbing og Grøn tur i Radbjerg. Som en forsmag på museernes fællestema for 2001 "Alle tiders vand" blev Knud Vægters vandmøllemodel afsløret. Endvidere blev George Nellemans studier over Albuen publiceret. Et udvalg blandt disse aktiviteter illustreres af hosstående fotos.



Mens HK's Hovedforbund i september 2000 fejrede 100 år jubilæum, kunne lokalafdelingen fejre sit 90 års ditto. Dette blev markeret med en lille særudstilling kommet i stand som et samarbejde mellem museet og HK. Af billedet fremgår, at også det nyeste kontormedie var taget i brug, PC'eren.

I november-december dannede museumshaven ramme for udstilling af de kalkstenskulpturer, lokale kunstnere havde hugget som led i det foregående års, Middelalderårets, aktiviteter. Pladsen var snæver og skulpturerne tunge, derfor denne løsning med kranhjælp.



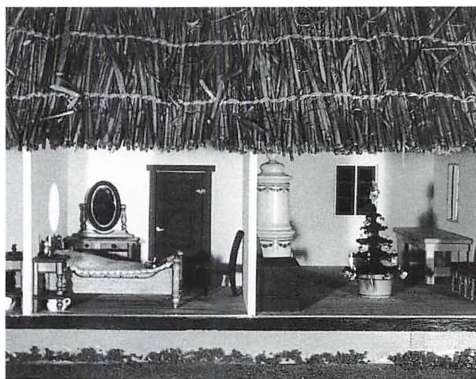


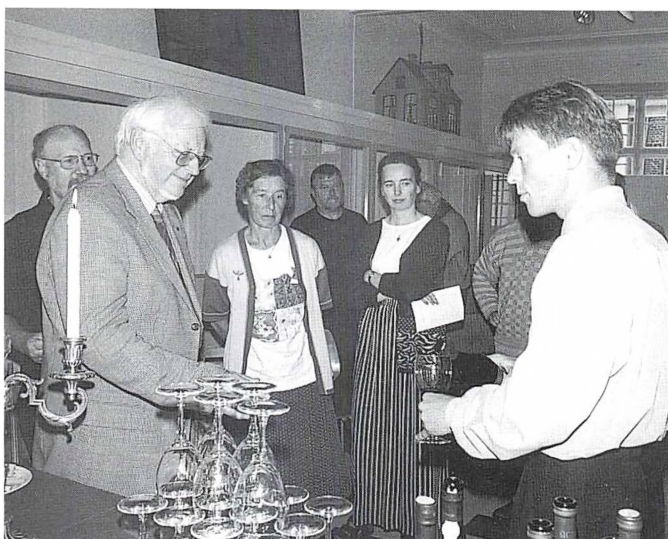
Som del af museets julerier blev Knud Vægters vandmøllemodel indviet af hans børnebørn, her Christine og Thorbjørn, mens morfar ser til.

Den minutiøst fremstillede mølle med tilbygget møllerbolig illustrerer med møblering og indbo, den fornyelse der dels på grund af den øgede velstand, dels på grund af industriens landvinding er så karakteristisk for landbo-miljøet i 1800-tallets sidste årtier.



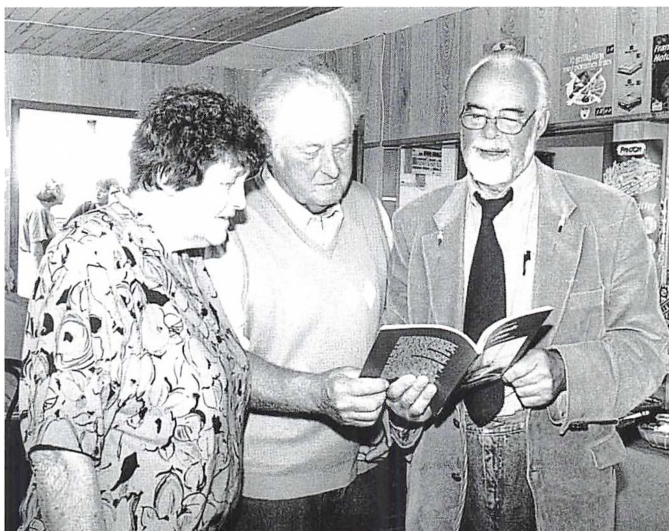
Soveværelset har nu vundet indpas med fritstående seng og toiletbord. I salen stråler lysene fra det smukt pyntede juletræ med bl.a. flettede hjerter i de nationale farver, jo nu har julen holdt sit indtog på "Knudstrup Mølle".





Falsters Minders bidrag til Festugen var et "Rendezvous med 1700-tallet", en kulturpakke, der rummede både musik, mad og vin samt en karakteristik af 1700-tallet. Pakkens medarrangører var Czarens Hus og Marius Mortensens Eftf., hvor Martin Iversen herfra redegør for og udskænker "historisk" vin.

Udgivelsen af George Nellemanns mangeårige studier af livet på Albuen, "Lollands Albue - kystkultur i historisk perspektiv", blev festligholdt med en reception på Langø Havn. Her præsenterer forfatteren (t.h.) resultatet for Albuens sidste beboere Hans og Edith Gunnensen.



Specielt skal der her peges på årets nyskabelse, nemlig etableringen af: Museumsklubben "Lindorme-Klanen".

Museet Falsters Minder har længe haft planer om at etablere en museumsklub for børn. Dette skulle blive en realitet i 2000 takket være et tilskud fra Storstrøms Amt bevilget i anledning af, at amtets udmeldte tema var "Børn og unge".

Det er altid ekstra ressourcekrævende at løbe nye ideer i gang. Det var det også i dette tilfælde - men det har til dato været hele arbejdet værd. Forløbet har været som følger: Efter en lille intern arbejdsgruppe havde udarbejdet, hvad vi syntes ville være et godt koncept, blev der sendt en orienterende meddelelse rundt til samtlige skoler inden for Falsters Minders arbejdsområde (dvs. de 4 Falster-kommuner) med tilbud om at komme på besøg hos klasserne fra 4. til og med 7. og fortælle om Klanen. Opfordringen blev utroligt vel modtaget, og i foråret besøgte i alt 8 skoler eller ca. 630 elever. Her fik alle interesserede uddelt en folder om Lindorme-Klanen bilagt et tilmeldingsskema, og inden sommerferien var der registreret 32 tilmeldinger, selv om vi af pladsmæssige grunde havde besluttet at stoppe ved de 25. Men alle 32 kom med, og efterfølgende er der optaget kommende medlemmer på venteliste.

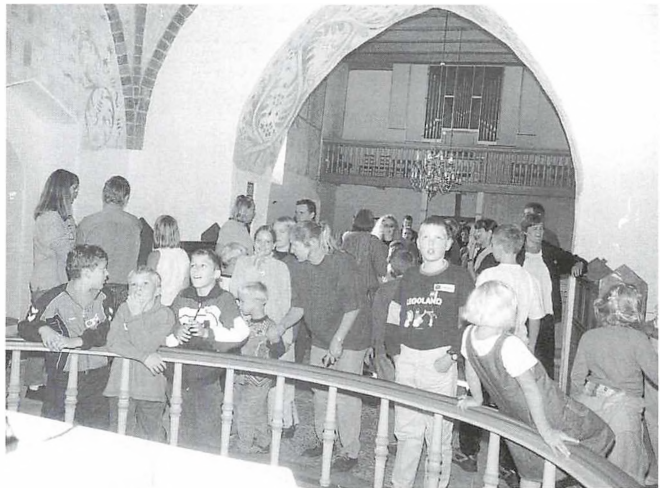
Klanen indstiftedes under højtideligt ceremoniel i Halskov Vænge den 9. september, efter Klan-medlemmer, deres søskende og forældre havde været på en fælles ekskursion i det falsterske landskab. De efterfølgende månedlige Klan-møder har hidtil udmærket sig ved et utroligt engagement

og en meget høj mødeprocent fra medlemmernes side.

Klanens overordnede formål er at skabe et tværinstitutionelt, inspirerende forum for:

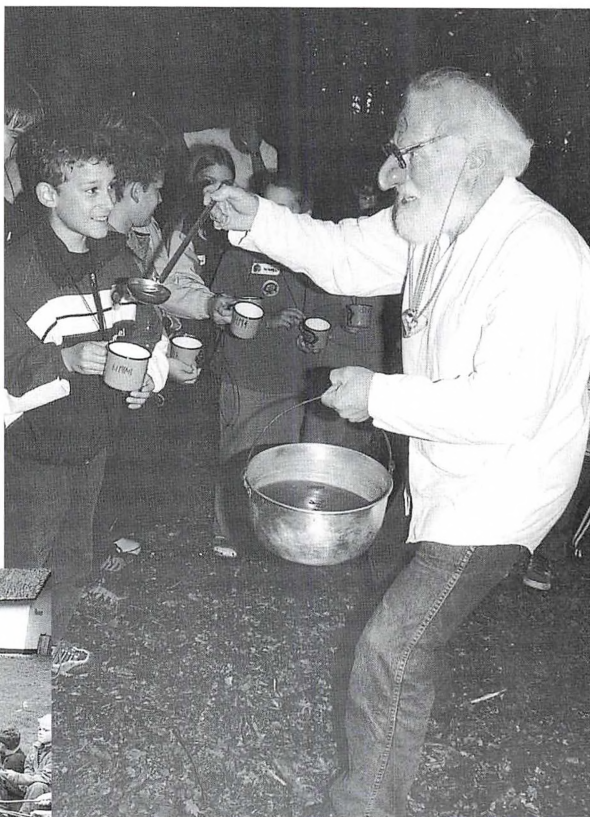
- de forholdsvis få børn, der allerede har en eller anden form for historisk interesse, for her at stimulere og udvide denne interesse,
- de børn, der måske blot har en mindre lyst til at snuse til historien og her få åbnet op for den kulturhistoriske mangfoldighed og eventuelt her finde nogle emner til videre fordybelse i fællesskab med jævnaldrende.

De udvalgte fotos giver måske et lille indtryk af den stemning, der skabes, det engagement, der udvises, og til tider den koncentration, der hersker, under afviklingen af møderne. Møderne gennemføres dels af museets lille faste stab, dels ved assistance fra frivillige medarbejdere.



På klanens stiftelsesudflugt den 9. september aflagdes først besøg i Brarup Kirke for at blive fortrolig med middelalderens fortolkning af en lindorm/drage.

Efter en bustur gennem Falsters kulturlandskab endte udflugten i Halskov Vænge, hvor optagelsesceremonien fandt sted. Her er deltagerne nået til den 3. prøve – nedsvælgning af lindormesaft.



Efter optagelsen og overdragelsen af diverse værdighedstegn, herunder et personligt museumspas, samledes forældre og børn til fælles spisning omkring bålet og grillen.

Lindorme-Klanen havde til efterårsferien fremstillet en udstilling for børn af deres egne, udvalgte genstande. Til åbningen var inviteret forældre og søskende, og "Regionalen" mødte op og optog en længere reportage med børnene. Her interviewes Jacob foran montren med sovedyrene.





To Lindorme-Klan-medlemmer præsenterer stolt deres udstillede genstande til efterårsferie-arrangementet, "Børnenes Museum".

Ved klanens ordinære møde i december var der juletraditioner og hjertefletning på dagsordenen. Men først skulle Finn Simmelhack anslå stemningen med sin engagerede og levende fortælling.



Tænk, at det er muligt at akkumulere så meget koncentration hos 30 sprælske Klan-medlemmer under Knud Vægters inspirerende julestads-instruktion.



# Lolland-Falster i bogverdenen

Af K. E. Watz



*En trofast læser af Ny Dag, Ruth Carlsen, Nykøbing F., med det første nummer af Lolland-Falsters Social-Demokrat. Illustration fra mindebogen om Ny Dag.*

## **Avishistorie**

Rune Michelsen, Peter Foersom og Jens Bang (red.): »Ny Dag - en mindebog i anledning af 100 året for udgivelsen af dagbladet«, 96 sider, 100 kr. Udgivet af Foreningen Ny Dags Minde af 25. oktober 1994, Strandagervej 104, Rødbyhavn. Historien om det socialdemokratiske dagblad

i Nakskov fortælles af bl.a. tidligere chefredaktør og borgmester Carl Emil Hansen, afdøde chefredaktør Jørgen Rahbe Mathiesen og avisens sidste chefredaktør Klaus Sivebæk. Desuden bidrag af Lolland-Falsters Folketidende tidligere chefredaktør Palle Brandt og nuværende journalistisk redaktør Torsten Elsvor m.fl.

## **Museumshistorie**

Henrik Hertig: »Kunst- og museumshistoriske artikler«, 113 sider, udgivet og redigeret af Mogens Hilden og Per Møller august 2001. Et større udvalg af artikler, der afspejler museets udvikling i perioden 1961-79, af den tidligere rektor og formand for Kunstmuseets bestyrelse.

## **Byhistorie**

Palle Brandt: Sakskebings Historie 3. del, 200 kroner, udgivet af Fonden til Sakskebings Historie.

Den første udgivelse af i alt tre planlagte bind om Sakskebings historie fra 1848 til 2000. Bind 1 og 2 udkommer på et senere tidspunkt.

## **Sukker-liv**

Helmuth Petersen og Ove Ottesen (red.): »Beretninger fra Nakskov Sukkerfabrik«, 100 sider, 80 kr. Otte tidligere, mangeårige medarbejdere fortæller om arbejdslivet på fabrikken i tidligere tider. Bidrag af bog-

holder Børge Abitz, fyrbøder Svend Andersen, maskinarbejder Jack Frederiksen, fabriksarbejder Rita Jørgensen, maskinarbejder Einar Nielsen, assistent Ove Ottesen, overassistent Jan Uscilowski og fabriksarbejder Hartvig Wridt.

### **To bøger om fyrtårne**

Ove Hermansen: »Danmarks fyrtårne og fyrskibe«, 208 sider, 268 kr., Forlaget Billesø & Baltzer. - Lars Bugge: »Kort og godt om danske fyrtårne«, 106 sider, 169 kr., Forlaget Aschehoug. To bøger om besøgsværdige danske fyrtårnes beliggenhed og deres historie. Desuden redegøres der udførligt om fyrenes udvikling og funktion gennem tiderne. Begynder man med de lokale, er der syv muligheder: Albuen, Hyllekrog, Gedser, Hestehoved, Grønsund, Stubbekøbing og Orehoved.

### **Ø-guide**

Niels Christiansen: »Værd at se på de danske småøer«, 201 sider, 248 kr., Høst & Søn's Forlag. Forfatteren, der selv er øbo (Fejø) fortæller om 27 af de danske småøer, der efter hans mening er værd at aflægge et besøg, blandt andre øerne i Smålandshavet.

### **Lokale færger**

Niels Jensen: »Kort og godt om danske færger«, 156 sider, 169 kr., Forlaget Aschehoug. Blandt de omtalte er færgerne på ruterne Spodsbjerg-Tårs, Kragenæs-Femø, Bandholm-Askø, Bogø-Stubbekøbing, Rødby-Puttgarden og Gedser-Rostock.

### **Kommunevåbener**

Jakob H. Zeuthen: »Bogen om danske kommunevåbener«, 183 sider, ill., 299 kr., Aschehous's Forlag. En opdatering af Svend Tito Achens bog »Danske kommunevåben« fra 1982. Omtale og beskrivelse

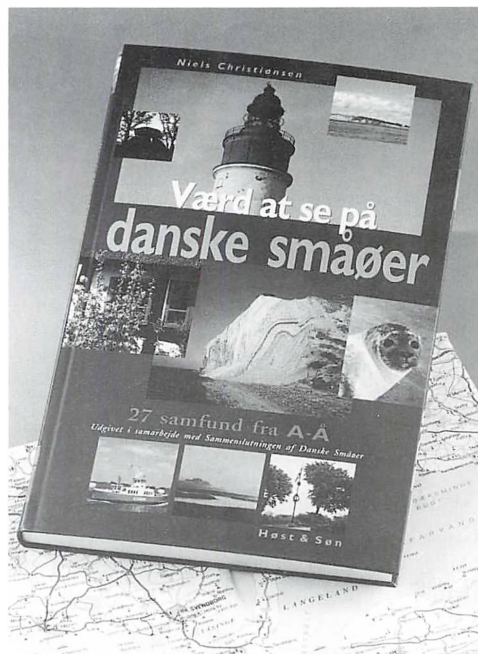
af samtlige kommunevåbener på Lolland-Falster.

### **Politisk kogebog**

Jens Okking og Freddy Blak: »Mad er en smagssag«, 101 sider, 148 kr. Forlaget Forum. EU-parlamentarikere Jens Okking og Freddy Blak slår med deres »idé- og kogebog« et slag for især lollandske egnsretter.

### **Brugs-historie**

Palle Brandt: »Det er vores butik«, 50 sider, udgivet af Kulturmindeforeningen i Nykøbing F. og Museet Falsters Minder. Illustreret fortælling om nogle brugsforeninger på Falster og nærmeste omegn – om stiftere, formænd, butikker og uddelere m.m.



Omslaget til Niels Christiansens ø-guide »Værd at se på de danske småøer«.

### **Marie Grubbes gåde**

Lise Ehlers: »De gådefulde frontlapper«, Forlaget Munksgaard. Neuropsykolog søger at dokumentere, at Marie Grubbe tidligt i sit liv pådrog sig en svær hjerneskade, der ødelagde hendes personlighed og bidrog til hendes sociale nedtur, der sluttede i fattigdom ved færgestedet ved Grønsund.

### **Naturfredning**

Poul Henrik Hartz: »Danmarks fredede områder«, 424 sider, ill., 299 kr., Politikens Forlag. Regionalvis beskrivelse af godt 500 naturfredninger over hele landet. I afsnittet Sydsjælland og Sydhavsøerne omtales bl.a. Maribosøerne.

### **Fra Odden til Albuen**

Svend C. Dahl: »Turen går til Sjælland, Møn & Lolland-Falster«, 156 sider, ill., 129 kr., Politikens Forlag. Bindet fulden-

der forlagets Danmarksserie med en tæt beskrivelse af de østdanske øer fra Odden til Albuen. Blandt de naturmæssige perler, der får en særlig omtale, er Maribosøerne.

### **Falster-thriller**

Jan Stage: »Et kys fra Kaliningrad«, Høst & Søns Forlag. Spændingsroman, hvori en stor del af handlingen udspilles på Falster, der udsættes for en enorm flygtninge-invasion, iscenesat af en KGB-general i den russiske Østersø-enklave Kaliningrad og den russiske mafia.

### **Ungdomsliv**

H. C. Ras: »Husk og halt«, 160 sider, 200 kr., Forlaget Myren. Den tidligere nykøbingenser Helmuth Rasmussens erindringer om sit arbejdsomme og erotiske ungdomsliv på Lolland-Falster i 1930'erne og -40'erne.



Marrebæk Brugs ved 50 års jubilæet i 1930. Foto fra bogen »Det er vores butik«.



### **Soldat på Østfronten**

Helge og Jens Fjelde: »Berlin - 1945«, 175 sider, ill., 129 kr., Ekstra Bladets Forlag. Dagbogsoptegnelser fra dagene op til Berlins fald i april 1945, nedfældet af lollikken Helge Fjelde, der havde meldt sig som frivillig til Frikorps Danmark. Forord af professor Ditlev Tamm og efterskrift af sønnen Jens Fjelde.

### **Tyvagtig urmager**

Claus Nielsen og Jens Ryhave: »Lollands borende X«. Historien om urmager Holger Jensen, Holeby, der på grund af sin kriminelle adfærd i krigsårene blev kendt som Lollands borende X. Bogen sælges fra bl.a. slagtermester Niels H. Nielsens forretning i Holeby.

### **Hjemstavnsdigte**

Eva Marie Hansen: »Min pen og jeg«, 39 sider, 90 kr., Forlaget Tellus. Første digtsamling af 79-årig hjemstavnsdigter fra Stubberup på Falster.

### **Bog om påskeskikke**

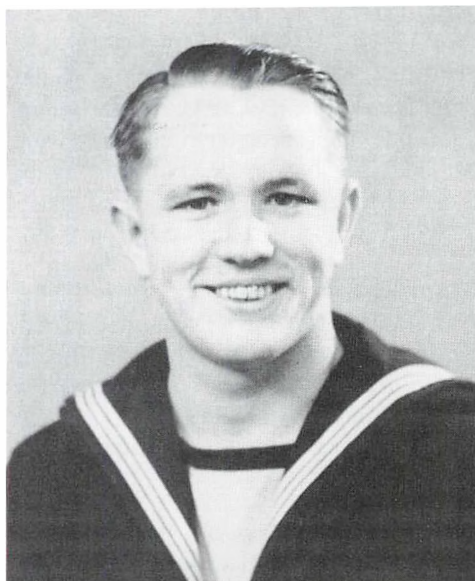
George Nellemann: »Bogen om påsken«, 126 sider, 170 kr., Foreningen Danmarks Folkeminder. Første samlede fremstilling om vore påskeskikke på dansk. I bogen beskrives og forklares de gamle påskeskikke, og der redegøres for særlige skikke, der er knyttet til bestemte egne, bl.a. Midtjylland.

### **Tvillingerne fra Maglebrænde**

Abelone Glahn: »Ti år med tvillinger«, 209 sider, 228 kr., Høst & Søns Forlag. Forfatteren, der bor i Maglebrænde på Falster, fortæller om sine tvillinger, Albert og Valdemars første ti år.

### **Brandes om Aarestrup**

»Emil Aarestrup & Georg Brandes«, 122 sider, 95 kr. Udgivet af Emil Aarestrup



*Helge Fjelde, hvis dagbogsoptegnelser fra Berlin 1945 er blevet udgivet i bogform, fotograferet, mens han gjorde tjeneste i den danske marine.*

Selskabet, Nysted og Christian Ejlers' Forlag. Georg Brandes' to berømte essays om Emil Aarestrup, skrevet til Nysted-digterens 100-årsdag den 4. december 1900 genudgivet som første bind i Aarestrup Selskabets skriftserie.

### **Kontormus**

Rita Naabye: »Skjoldmø«, 143 sider, 140 kr. Forlaget Skovlænge. Ny erindringsbog af den 76-årige Rita Naabye, der tidligere (i »Nitterens datter« fra 1991) fortalte om sin ulykkelige barndom i Nakskov, og som nu beretter om sin tid som kontormus, bl.a. i forsikringselskabet »Skjold« i 1950'ernes København, og tegner et sikkert autentisk, men under alle omstændigheder interessant billede af tilværelsen på et kontor i en periode, hvor de gamle normer med hensyn til bl.a. autoritet endnu ikke var begyndt at gå i opløsning.

### ***Heiberg-biografi***

Vibeke Schrøder: »Tankens Våben«, 504 sider, ill. 350 kr., Gyldendal. Biografi om et af 1800-tallets største koryfæer, Johan Ludvig Heiberg (1791-1860). Den 59-årige Heibergs kærlighedsforhold til den kun 19-årige forfatter-debutant Mathilde Fibiger i Sakskøbing omtales udførligt.

### ***Slaver og vikinger***

»Zwischen Reric und Bornhöved«, Franz Steiner Verlag, Stuttgart. Beretning fra international kongres i Leipzig i 1997 om forbindelserne mellem danerne og deres slaviske naboer i vikingetiden, indeholdende artiklen »Slaviske elementer i de arkæologiske fund på Lolland og Falster« af mag. art. Karen Løkkegård Poulsen (side 57-106).

# Det skete i 2001

## Lolland-Falsters Historiske Samfunds ture og temadag

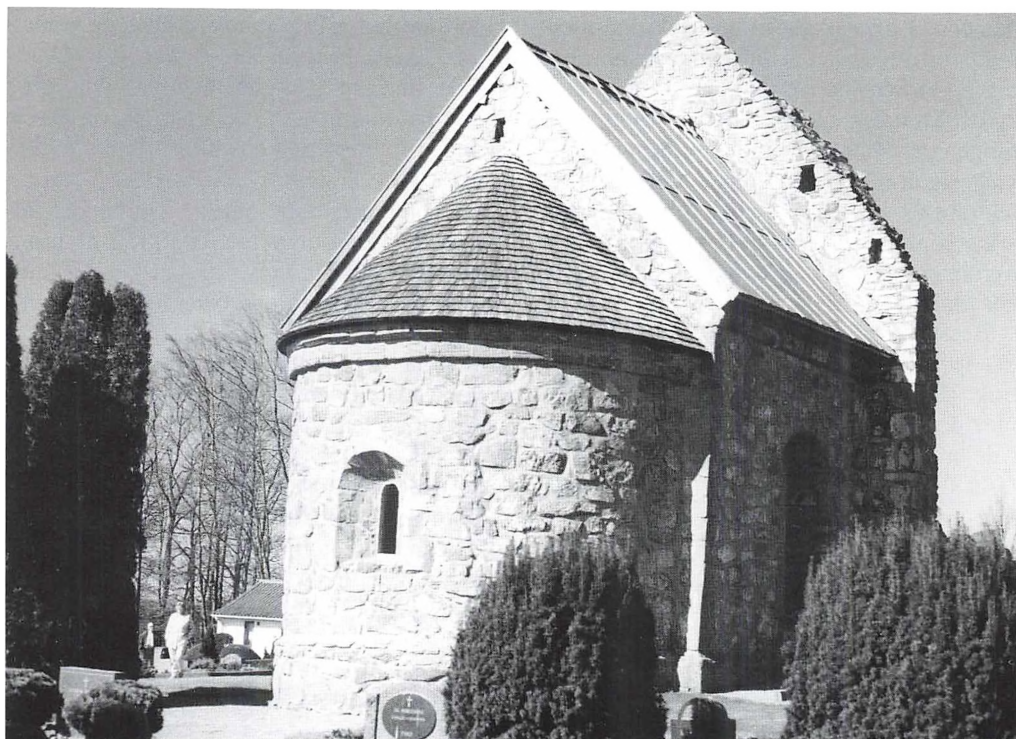
*Af Birthe Lippert*

### **Rejse til Bornholm**

Der var fra tilmeldingens begyndelse stor interesse for rejsen til Bornholm, så det var en fyldt bus med ca. 50 deltagere, der torsdag den 10. maj kørte nordpå. Turen, der blev ledet af formanden, Johs. Nørgaard Petersen, gik over den nye Øresundsbro, hvor vi nød udsigten og den flotte bro. Videre til Ystad og derfra med færge til Rønne. Vi ankom dertil allerede omkring kl. 14, så der var tid til et besøg på Bornholms Museum. Et godt museum med udstillinger i fire etager, opdelt både efter tidsalder og emner. Personligt var jeg mest begejstret over den imponerende samling af guldgubber, der var præsenteret i oplyste monterer. Der var også andre fine udstillinger, bl.a. om bornholmerure og om skibsinventar. Efter besøget i museet var der byvandring i Rønne.

Næste morgen, fredag den 11. maj, kørte vi nordpå ad kystvejen. Vi passerede et stenbrud og flere skanser. Johs. Nørgaard Petersen fortalte, at svenskerne i 1800-årene havde haft fiskeadgang her, og han fortalte også, at svenskerne engang var gået i land ved Nexø og siden havde erobret Hammershus. Det var en smuk og dejlig køretur langs Bornholms Østkyst, og vejret var flot på hele turen. Vi kørte gennem Svaneke med de små kønne huse, næsten alle med lige bindingsværk. Vi gjorde ophold ved Helligkvinde, en høj oprejst sten

og nogle mindre, som menes at ligne en kvinde og børn. Bussen kørte med stort besvær gennem dejlige Gudhjem med de krogede gader, de små dekorative huse og den lange stejle bakke. Undervejs til vort første mål, Bornholms Kunstmuseum, der ligger ved Helligdomsklipperne lidt nord for Gudhjem, fortalte Johannes os om Oluf Høst og Bornholmerskolen, som var en gruppe malere, alle med forbindelse til Kr. Zahrtman. De holdt til i Gudhjem, og de var ikke bundet af en bestemt maleform, men dyrkede farver og malede individuelt. Gruppen bestod bl.a. af Edvard Weihe, Giersing, Oluf Rude, Niels Larsen Stevns, svenskeren Karl Isakson og selvfølgelig Kr. Zahrtman og Oluf Høst. Kunstmuseet var sandelig et besøg værd, først og fremmest pga. de dejlige malerier, mange i lyse, lette farver. Man kunne ikke blive træt af at beundre og nyde dem. Der var også en fin udstilling af glaskunst, og så var der selve den flotte og særprægede bygning, man kunne se og opleve. Efter denne indbringende oplevelse kørte vi videre nordpå til Allinge-Sandvig, hvor vi spiste frokost ved et ægte bornholmsk røgeri. Derefter kørte bussen til Madsebakke, hvor deltagerne gik rundt på klipperne og så helleristningerne. De var alle tegnet op med rød farve, så de var lettere at se, og så gik turen til Hammershus. I besøgscentret, der var placeret i passende afstand fra



*Øster Marie gamle kirke.*

ruinen, fortalte Johannes om slottets historie, og han fortalte om indretningen og hvad der endnu var at se: bl.a. Manteltårnet, den højeste bygning med sine 6 etager, slotsgården, ringmuren, magasinbygningen, Blommetårnet m.v. I besøgscentret kunne deltagerne se en model af slottet samt en rekonstruktion af Manteltårnet »gennemskåret«, så man kunne se indretningen af de forskellige etager. Herefter gik deltagerne rundt og så det store anlæg, og de dele der var tilbage af bygningerne og murene, alt sammen nok til, at man kunne forestille sig slottets storhed. På hjemturen mod hotellet kørte vi gennem Almindingen og så Lilleborg og Kongemindet (Rytterknægten).

På turens 3. dag, lørdag den 12. maj, besøgte kirker: de to rundkirker Østerlars og Ols kirke samt Østermarie kirke og ruinen Østermarie gl. kirke og Aa kirke. Østerlars er den største og ældste af øens rundkirker. Her gjorde især den meget tykke midtersøjle indtryk, dels på grund af størrelsen og dels den fine kalkmalerifrise, der pryder søjlen hele vejen rundt. Klokketårnet er placeret 20 m vest for kirken.

Ols kirke virker venligere og mere harmonisk, da den ikke har en så enorm midtersøjle. Også her er der et fritliggende klokketårn, og begge kirker har fungeret som tilflugtssted og forsvarsværk. De er bygget i 1100-tallet. Østermarie gl. kirke, opført ca. 1200, skulle have været revet

ned for at give plads til en ny kirke, men man fortrød inden nedrivningen var færdig, så kirken står nu som en ruin med kun sydvæggen, kor og apsis tilbage. Nedbrydningen blev standset, fordi den gamle kirke viste sig at rumme flere kunstneriske, arkitektoniske og tekniske enkeltheder af stor arkæologisk interesse. I 1891 opførtes en nyromansk korskirke, hvor den gamle kirkes klokketårn havde stået.

Bussen kørte herefter til Rønne, hvor der var besøg og rundvisning i Hjorts Fabrik (Bornholms Keramikmuseum). Her blev deltagerne i mindre grupper vist rundt i de små rum, hvor man kunne følge alle faser i fremstillingen af keramik, fra lerets knusning, sortering og sigtning til formning, brænding og dekorering m.v., til de færdige produkter blev solgt i museets butik. Desuden så vi en fin udstilling af typer

af bornholmsk keramik, kunst og kunsthåndværk. Det var interessant, især for os ikke helt unge, at genkende barndommens og ungdommens mode i former og farver inden for keramikens brugsting og pyntet.

På hjemvejen besøgte Aa kirke ved Aa kirkeby. Den er opført ca. 1150 af grønsandsten og silurkalk i romansk stil. I middelalderen kunne den betegnes som Bornholms domkirke. Tårnets tvillingtag ligner det, der lå på Manteltårnet på Hammershus i lybækkertiden. Den smukke døbefont er kirkens klenodie. Den er fra begyndelsen af 1200-tallet, udført af mester Sigruf i gotlandsk sandsten og tilhører en gruppe af fornemt forarbejdede fonte i Skåne og på Gotland. På kummens sider findes 11 reliëfhugne billeder i arkadefelter med scener fra Jesu liv.



*Tegninger og forklaringer til guderne på Rügen.*

På rejsens sidste dag, søndag den 13. maj, måtte selskabet forlade hotellet meget tidligt for at nå færgen fra Rønne til Sassnitz kl. 7.30. Det var en fin sejltur, hvor meget af tiden blev benyttet til at nyde en god og rigelig morgenmadsbuffet, indtil vi nåede Sassnitz kl. 11. Herfra kørtes direkte til Arkona, hvor deltagerne gik rundt og så resterne af Arkona fæstning. Havet har taget en stor del af Kap Arkona, så meget er desværre faldet i havet, men vi kunne da danne os et indtryk af, hvordan det hele havde set ud. Der var opstillet en morsom træfigur af Svantevit og en forklaring på, hvordan disse gudefigurer måske havde set ud.

Det havde på alle måder været en vellykket rejse; berigende, oplysende, underholdende osv., så deltagerne i bussen var enige med mig i at udtrykke vor glæde over rejsen og takke de dygtige arrangører og især formanden.

### ***Udflugt til kirkerne Ringsebølle, Tirsted og Landet***

Lørdag den 9. juni havde Hans Christian Bendtsen arrangeret en kirketur til det spændende område ved den udtørrede Rødby fjord. De 28 deltagere, bl.a. medlemmer fra København og Nordtyskland, mødtes ved Ringsebølle kirke. Denne er bygget omkring 1150-1200 på en holm i den daværende Ringsebølle Sø. Bendtsen fortalte os, at kirkens usædvanlige placering midt i søen måske skyldes, at den har været brugt som tilflugtssted i ufredstider. Rødby fjord gik engang helt ind til kirken, så man har kunnet sejle til den. Kirken er den ældste i stiftet, bygget i romansk stil og i kvadersten. Den hed oprindeligt Egeby, og der har ligget en landsby af samme navn ved kirken, men en stormflod havde ødelagt landsbyen, og i 1400-tallet blev kirkens navn ændret til Ringsebølle, og



*Ringsebølle kirke.*

den blev et anneks til Rødby kirke. På syd-døren findes en særpræget granitoverligger med relief af en drabelig kampscene mellem to mænd. Denne har været anledning til sagn og myter, og Bendtsen fortalte, at netop Ringsebølle kirke og egnen omkring den har været genstand for mange sagn og myter. Han fortalte eksempler på disse, og også om Rasmus Hansen Reravius og hans trængsler på egnen. Han var præst, skribent og oversætter fra tysk og latin.

Herefter kørte alle mod Tirsted kirke. Undervejs gjorde vi ophold på Strandvejen i Rødby for at se stenen, der markerer vandstanden under stormfloden i november 1872. Tirsted kirke er en romansk teglstenskirke i røde munkesten, bygget mellem 1200 og 1250. Omkring 1450 blev der indbygget krydshvælv i kor og skib, og ca. 1890 blev kirken gennemgribende restaureret. Også her gik vandet engang helt ind til kirken. I kirken findes to smukke Claus Berg figurer: Maria og apostelen Johannes, og der er smukke kalkmalerier samt fine herskabskirkebænke med Reventlows og Moltkes våbenskjolde. Der havde i tidligere tider været en hellig kilde ved kirken. På turen videre passerede vi først stedet, hvor helligkilden havde ligget. Den siges at have haft undergørende kraft, og denne havde særlig virkning, hvis man overnatte ved kilden og drak af den til Sankt Hans.

Dernæst så vi den gamle skole, hvor eleverne havde indridset deres forbogstaver i gavlen. Vi gjorde ophold ved »Hollegård« og så den lille mindesten om stormfloden november 1872, samt ophold yderst på Holle, det der engang var en halvø i fjorden.

Vi besøgte derefter Mindestenen og Mindeanlægget i Rødby Fjord. Her så vi på området, den store mindesten, der viser vandstanden under stormfloden i 1872, og på mindesmærkerne for Moesgaard-Kjeld-

sen, Rasmus Larsen, Laurits Hansen og Peder Pedersen. Her i anlægget nød deltagerne den medbragte kaffe, mens Bendtsen fortalte om stenen, inddæmningen, og om hvad der kunne dyrkes her. Det var en sjov fornemmelse at sidde her og drikke kaffe, og forestille sig, at vandet indtil 1927 havde været en meter over græsplænen.

Vi kørte så videre til det sidste besøg, Landet kirke. Det ældste af kirken, skibet og koret, er opført af tilhugne granitblokke og stammer formentlig fra omkring år 1200. Der er senere foretaget større reparationer. I 1719 fik tårnet et ca. 25 m højt spir af kirkens patronesse, enken efter oberst Lütsov til Gammelgaard. Spiret har været benyttet som sømærke. Inde i kirken så vi bl.a. et stort maleri af den imponerende og omfangsrige præst Mathias Lerche med familie. Endvidere 4 store malerier af Peder Grubbe og hans familie, ejere af den nærliggende gård Aalstrup. Alertavlen er et træskærerarbejde fra 1582, en katekismustavle, der er delt i 6 felter.

### ***Besøg på egnen omkring Halsted Kloster***

Ca. 50 medlemmer og gæster mødtes lørdag den 25. august på parkeringspladsen ved Halsted kirke. Alle gik først ind i kirken, hvor formanden Johs. Nørgaard Petersen fortalte, at kirken, der er fra slutningen af 1100-årene, havde været romansk med apsis i koret, hvilket også kunne ses udvendig. Under taget var antydnet, at der formentlig har været et tårn mod vest. Omkring 1300 blev et kloster bygget i tilknytning til kirken, og kirken blev ændret så der bl.a. blev plads til munkene, et nyt tårn kom til, og den blev ombygget til gotisk stil bl.a. med større vinduer. I 1870 blev kirken restaureret og ombygget med store forandringer til det nuværende udseende. Alertavlen fra 1400-tallet er det ældste inventar. Til venstre i koret hænger en nyere

rokokoaltermaleri. Vi så et smukt udsåret trægitter mellem koret og alteret og et gravkapel i venstre side ligeledes med udsåret trægitter.

Herefter fortalte Sven Thorsen deltagerne om sine ideer om og undersøgelser af muligheden for, at der havde ligget en tredje tilflugtsborg fra yngre jernalder på Lolland-Falster, udover de to kendte: Virket på Falster og Hejrede på Østlolland. Thorsen havde bemærket, at disse to lå ved herredsgrenser, og mente derfor, at en evt. vestborg måtte ligge ved grænsen mellem Nørre og Sønder herreder. Stednavnene Vesterborg og Vesterborg Sø havde yderligere bestyrket ham i hans formodning. Et snit ved den formodede vold havde dog ikke frembragt beviser. Deltagerne spadserede så hen ad landsbygaden, hvor vi så de smukke gamle huse, og videre hen mod det sted i skoven, hvor Thorsen ville vise os det sted, han mente var et voldanlæg. Han udpegede for os, at der var en vold, en grav, en vold og en grav efter hinanden. Voldene var ikke ret høje, men kunne dog førhen have været højere. Alle gik derefter gennem skoven tilbage til parkeringspladsen, hvor den medbragte kaffe kunne nydes.

### ***Temadag - Polske landarbejdere og deres spor på Lolland-Falster***

Temadagen, der var arrangeret af Ina Antonsen, fandt sted lørdag den 6. oktober. Efter morgenkaffen indledte museumsformidler Ove Nielsen med sit foredrag »Hvorfor kom de, og hvad betød det? Hvordan havde vi det sammen, og hvad førte det til?« De polske arbejdere havde efterladt sig mange spor, selvom de kun var her i en kort årrække mellem 1893, hvor de første sæsonarbejdere kom, indtil 1929 hvor hvervningen hørte op. Der havde senere været nye indvandring fra Polen: mellem 1. og 2. verdenskrig kom

flygtninge hertil, og efter 2. verdenskrig ligeledes flygtninge af politiske årsager. Det var dog en helt anden situation i 1893, hvor landmændene manglede arbejdskraft så de rejste ud for at hverve folk, hvorved disse var sikret arbejde, inden de rejste hjemmefra. Der oprettedes hvervekontorer til at formidle kontakten mellem arbejderne og de danske landmænd. Mange arbejdere kom fra Galicien i det sydlige Polen. Her var det skik, at alle sønner arvede et lille stykke jord, mens døtrene ingen arv fik. Derfor var det hovedsageligt unge piger, der rejste hertil. Der kom dog også unge mænd, som især arbejdede i tørve-moser og teglværker. Pigerne arbejdede først og fremmest i roemarkerne, men også høstarbejdet deltog de i. Det var hårdt arbejde at stå hele dagen med bøjet ryg og arbejde med roerne. En læge havde påstået, at kvinder var udstyret med et ekstra hængsel i ryggen, så de godt kunne tåle dette arbejde. Gad vide, hvor mange der troede på det? Det var selvfølgelig en praktisk udlægning for nogle. De polske arbejdere kom hertil - ofte mange ad gangen - med tog og skib til Gedser. Nogle arbejdede i Jylland, på Fyn og Sjælland, men langt de fleste på Lolland-Falster. Pigerne gik ofte barfodede, til dels for at spare på støvlerne, og de gik med hovedtørklæder; så dengang gik ingen danske kvinder med hovedtørklæde!

Størsteparten kom fra Polen. Enkelte kom dog fra Ukraine, men de blev også kaldt polakker; det blev alle der talte »gebrokkent« og så anderledes ud. Danskerne var noget utrygge ved dem, så de blev installeret på kaserner, bygget af De Danske Sukkerfabrikker, og placeret afsides og i nærheden af de store godser. Der var endog love for, hvordan de skulle bo, hvor megen plads hver person skulle have, mulighed for at kunne opbevare deres få ejendele i et aflåst lille rum, madrationer m.v.



Næsten alle polakkaserner er nu nedrevet, kun få er blevet fredet, bl.a. den i Tågerup.

Ove Nielsen ledsagede sit foredrag med en hel del lysbilleder, der viste personer og situationer m.v., og man kunne se, at de havde beholdt de polske skikke, bryllups-traditioner osv. Nogle valgte at blive i Danmark, at gifte sig her med en landsmand eller en dansker. I 1940 har man opgjort tallet af herboende polakker til 12.000.

Herefter fortalte afdelingsleder Peter Poul Hansen om »Polakkerne og deres katolske tro«. Da de polske sæsonarbejdere kom, manglede de en katolsk præst, som også kunne deres sprog. Man fandt en kapellan i København, en dansker der havde studeret slaviske sprog. Han tog til Lolland-Falster og rejste rundt på øerne medbringende en kasse, hvori han havde tingene til liturgien. Udover at være polakker-nes præst, fungerede han også som deres sjælesørger og formidler mellem dem og arbejdsgiverne. Efter roesæsonen, hvor polakkerne var rejst hjem, tog kapellanen på studieophold i Poznan. Det blev til mange studierejser til Polen, hvorunder han samlede penge ind til en katolsk kirke og også en præstebolig. Blandt de polske arbejdere blev der også samlet penge ind. I 1895 kunne præsten flytte ind i sin bolig i Mariagade i Maribo, og efter den 4. rejse havde han samlet penge nok til en kirke.

Denne skulle placeres centralt, så det blev i Maribo, som jo også er en gammel Birgittiner klosterby. I alt foretog præsten 12 kollektrejser til Polen og også til Tyskland og Østrig-Ungarn. Sidste rejse endog til Moskva til Sct. Joseph søstrene. Senere byggedes yderligere to katolske kirker, i Nakskov og Nykøbing. Da den danske pater rejste fra øerne, manglede polakkerne en præst, så arbejdsgiverne rejste til biskoppen i København og tilbød at betale et tilskud til en polsktalende præst. Der kom herefter flere polske præster hertil. De havde svært ved at falde til i Danmark, så de blev her ikke så lang tid. Ved 1. verdenskrigs begyndelse, hvor polakkerne ikke kunne rejste hjem efter sæsonarbejdet, blev der dannet menigheder og en katolsk skole, hvor Sct. Joseph søstrene underviste børnene i dansk og polsk.

Efter frokosten kørte deltagerne til Polakkasernen i Tågerup, hvor Hanna Slobodziuk fortalte om udstillingerne i huset. Især lagde vi mærke til det lille rum med et beskedent husalter, religiøse billeder og bøger samt fotos, et testamente, arbejdstil-ladelse og vægskabet med de små aflåste rum. Begge foredragsholdere havde fortalt meget engageret og professionelt, så det blev en indholdsrig dag.

# Årsberetning 2001

til årsmødet 18. april 2002  
i Bangs Have, Maribo

Af Johannes Nørgaard Petersen

Hotel Falster i Nykøbing F. dannede rammen om årsmødet, der, som det er blevet kutyme, bestod af to dele: generalforsamlingen og et forudgående foredrag. Dette handlede denne gang om Bornholms historie og var et oplæg til årets flerdagestur til Bornholm. Den efterfølgende generalforsamling forløb særdeles fredsomligt, som det også efterhånden er blevet sædvanen. Det skal man vel ikke være utilfreds med, men af og til kunne det være rart med lidt modspil, især hvad arrangementerne angår. Det bliver i stigende grad svært at få nye ideer til arrangementer, især da der er ved at være mange andre, der laver arrangementer der minder om vore. Det drejer sig især om amtets grønne ture og arrangementer i regi af museer, arkiver, lokalhistoriske foreninger etc. Det ville være godt, hvis flere medlemmer gav deres ønsker vedr. aktiviteter til kende.

Valgene blev meget hurtige, da der ikke var opstillet modkandidater til de tre bestyrelsesmedlemmer, der stod for tur: Hans Chr. Bentsen, Heidi Pfeffer og Rainer Rübenach. De blev følgelig genvalgt. Det samme gjaldt Frank V. Nielsen som bestyrelsessuppleant. Helt uden nyvalg blev mødet dog ikke, idet Hans Larsen valgtes til revisor og Gerda Hansen til revisorsuppleant. Sidstnævnte er i øvrigt selvsamme person, som i en årrække har været ikke blot kasserer, men også sekretær i mange forbindelser og i øvrigt "blæksprutte" i sammenhæng med de fleste arrangementer. Hun har valgt at træde tilbage for at

nyde et velfortjent otium og afløses som kasserer af Elisabeth Schjerning, Væggerløse. Stor tak til Gerda for hendes indsats.

Bestyrelsen har efter årsmødet konstitueret sig som sidste år, og som det fremgår af oversigten på næste side.

Årets arrangementer er alle blevet afviklet med god tilslutning, og der henvises til den selvstændige omtale heraf. Dog skal det nævnes, at temadagen voldte store problemer. De senere år har det ofte været svært at finde egnede indlægsholdere, som vi har råd til at betale, og det viste sig simpelt hen umuligt at opretholde det oprindeligt tænkte tema om de mennesker, der har skrevet Lolland-Falsters historie. I hast måtte der derfor arrangeres noget helt nyt, og det blev "Polske landarbejdere – og deres spor på Lolland-Falster". Et emne der før har været behandlet i flere sammenhænge, men det lykkedes at få en del nye synsvinkler og oplysninger frem, så det blev en vellykket temadag.

Sidste år var der grund til at se med stor bekymring på økonomien. I år ser det noget bedre ud. Kontingentforhøjelsen og forhandlinger med trykkeriet vedr. prisen for årbogen har gjort, at der er kommet mere balance i tingene, og det har været muligt at give lidt lods på redaktørens stramme tøjler mht. årbogen, men der skal fortsat passes på!

Til slut er der atter i år grund til at bringe en stor tak til bestyrelsens medlemmer, kassereren og andre, der har hjulpet til i årets arbejde.

# Lolland-Falsters Historiske Samfund

*Oprettet 27. juni 1912*

## ÆRESMEDLEM

Fhv. redaktør Verner Hansen, Maribo

## BESTYRELSEN

Formand: Johannes Nørgaard Petersen,  
Maribovej 268, 4920 Søllested,  
tlf. 54 93 93 11.

Næstformand: Ole Munksgaard,  
Mågevej 8, Langø, 4900 Nakskov,  
tlf. 54 94 81 43.

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kir-  
keby, 4863 Eskilstrup, tlf. 54 43 64 28.

Hans Christian Bendtsen, Kløvervænget 3,  
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.

Heidi Pfeffer, Dronningensgade 27 A,  
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 80 35.

Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev,  
4892 Kettinge, tlf. 54 87 36 40.

Rainer Rübenach, Knud Olsens Gade 18,  
4840 Nørre Alslev, tlf. 54 43 45 16.

Kasserer (udpeget uden for bestyrelsen):  
Elisabeth Schjerning, Lupinvej 64,  
4873 Væggerløse, tlf. 54 13 63 53.

## *Bestyrelsessuppleanter:*

Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade  
51, 4840 Nørre Alslev.

Bjarne Madsen, Storemosevej 109,  
4944 Fejø.

## *Revisorer*

Henning Bjørn, Degneallé 14,  
4990 Sakskøbing.

Hans Larsen, Sakskøbingvej 97,  
St. Musse, 4880 Nysted

## *Revisorsuppleanter*

Gerda Hansen, Vigvej 102, Vålse,  
4840 Nørre Alslev

Sonja Linder, Stolt Henriksvej 24,  
4873 Væggerløse

## *Redaktionsudvalg*

Heidi Pfeffer, Ole Munksgaard, Johannes  
Nørgaard Petersen.

## *Arrangementsudvalg*

Johannes Nørgaard Petersen, Rainer Rübe-  
nach, Ole Munksgaard, Palle Sørensen, Ina  
Antonsen.

## *PR-udvalg*

Rainer Rübenach, Hans Christian Bentsen,  
Ina Antonsen.

## *Tilsyn med mindesten*

Johannes Nørgaard Petersen, Rainer Rübe-  
nach.

*Repræsentantskabet for institutionen Stats-  
minister C. D. Reventlows Minde,*  
Hans Christian Bentsen.

*Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmu-  
seum,*  
Ole Munksgaard.

Se også Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside:  
[www.lollandfalstershistorie.dk](http://www.lollandfalstershistorie.dk)

# Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

## § 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

## § 2.

Formålet søges opnået ved udgivelse af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

## § 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

## § 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 indgår de lige årstal og 3 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvor 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Bestyrel-

sen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

## § 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes der skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

---

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj, den 2. juni 1986 og senest den 22. april 1993.

# Person- og stednavneregister

<b>A</b>	
Abild, .....	72
Abitz, Børge, .....	126
Absalon, .....	6
Achen, Svend Tito, .....	126
Agnes, Dronning, .....	62ff.
Albuen, .....	39, 45, 121, 126, 127
Almind, .....	27
Als, .....	72
Amerika, .....	99
Andersdatter, Karen, .....	109
Andersen, Anne Kirstine, .....	68ff.
Andersen, Anton Johan, .....	73ff.
Andersen, Hanne Elsine, .....	73
Andersen, Harald, .....	5, 7, 14
Andersen, Lars Peter, .....	73
Andersen, Lauritz, .....	74
Andersen, Niels, .....	68
Andersen, Rasmine, .....	70
Andersen, Svend Aage, .....	71ff.
Andersen, Svend, .....	126
Andreas, apostel, .....	64
Andrén, Anders, .....	54
Antonsen, Ina, .....	135
Askø, .....	126
Axelsen, Anders, .....	108
<b>B</b>	
Bachevold, pastor, .....	35
Bandholm, .....	126
Bang, Jens, .....	125
Bang, pastor, .....	42
Bartolomæus, apostel, .....	64
Bek-Nielsen, Klaus, .....	9
Bendixen, Kirsten, .....	118
Bendsen, Hans Christian, .....	133ff.
Berg, Claus, .....	134
Berlin, .....	128
Bindeballe, .....	87
Birkerød, .....	46
Blak, Freddy, .....	126
Bloch, Carl, .....	41
Blåtårn, .....	104
Bogø, .....	126
Bolwig, pastor, .....	41
Bornholm, .....	5, 45, 130ff.
Brandstrup, .....	27
Brandt, Palle, .....	125, 126
Brarup, .....	50, 59, 122
Brylle, Eli, .....	33
Bugge, Lars, .....	126
Bønned, .....	20
<b>C</b>	
Carlsen, Lars Petersen, .....	67
Carlsen, Ruth, .....	125
Christensdatter, Johanne, .....	102ff.
Christensen, Michel, .....	101
Christensen, Ove, .....	43
Christian IV, .....	119
Christiansdatter, Sidse Marie, .....	104ff.
Christiansen, Niels, .....	126
Christianssæde, .....	35
Clausen, Niels, .....	107
Conrad, .....	56
<b>D</b>	
Dahl, Svend C., .....	127
Dahlmann, præst, .....	40
Damsmosegaard, .....	74, 96, 99
Danmark, .....	6, 65, 136
Dannemare, .....	21
Dannevirke, .....	6
Due, Jens, .....	43
<b>E</b>	
Egenseborg, .....	64
Ehlers, Lise, .....	127
Ellidshøj, .....	74
Elling, .....	73
Elsvor, Torsten, .....	125
England, .....	52
Engström, Johan, .....	7
Erik Plovpenning, .....	62
Eskilstrup, .....	67
Ethelred, kong, .....	55
Etting, Vivian, .....	55
Europa, .....	52, 54, 57
<b>F</b>	
Falster, .....	5ff., 50ff., 101ff., 127, 128, 129
Falsters Nørre Herred, .....	53ff.
Falsters Sønder Herred, .....	53ff.
Falsters Virke, .....	6, 8, 11, 13
Farum, .....	18
Femø, .....	126
Fibiger, Mathilde, .....	129
Filip, apostel, .....	64
Fjelde, Helge, .....	128
Fjelde, Jens, .....	128
Foersom, Peter, .....	125
Frankrig, .....	113
Frederiksen, Jack, .....	126
Frederikshavn, .....	72, 73, 81
Frisenfelt, .....	17
Fyn, .....	74, 114, 135
<b>G</b>	
Galicien, .....	135
Gammelgaard, .....	134
Gedesby, .....	18
Gedser, .....	17, 18, 126, 135
Gerhard den Blinde, .....	64ff.
Glipping, Erik, .....	65
Gloslunde, .....	40
Glud, muremester, .....	37, 39
Gotland, .....	5, 7
Grandjean, godsejer, .....	90
Green, sognefoged, .....	91
Grubbe, Marie, .....	127
Grubbe, Peder, .....	134
Grundtvig, .....	40
Grænge, .....	21
Grasholt, Ellen, .....	19, 31, 32
Grasholt, Emil, .....	31
Grasholt, Th., .....	47
Grønberg, forvalter, .....	93
Grønsund, .....	126
Grønsund, .....	127
Graa, Hakon Viktor, .....	37ff.
Guldborg, .....	73, 83, 85

Guldborgsund, .....	92
Guldhøj, lærer, .....	90
Gumperup, .....	27
Gundslev, .....	59, 68
Gundslevmagle, .....	67
Gunnerson, Edith, .....	121
Gunnerson, Hans, .....	121
Gåbense, .....	34
Gåbense Færgegård, .....	108

## H

Halskov Vænge, .....	122ff.
Halsted, .....	15, 134
Halsted Dyrehave, .....	9, 11
Halsted Å, .....	8, 10
Halsted Ådal, .....	10, 13
Hamre, kunstmaler, .....	41
Hansdatter, Ane, .....	108
Hansdatter, Else Kirstine, .....	67
Hansdatter, Gertrud, .....	68
Hansen, Birgitte Borby, .....	112ff.
Hansen, brugsuddeler, .....	93
Hansen, Carl Emil, .....	125
Hansen, Dagmar, .....	43
Hansen, dyrlæge, .....	21
Hansen, Eva Marie, .....	128
Hansen, H. Holme, .....	47
Hansen, Harald, .....	78
Hansen, Laurits, .....	134
Hansen, M., .....	77, 80
Hansen, Peter Poul, .....	135
Hansen, Rasmus, .....	67
Hardenberg, .....	75, 76
Harritz, Poul Henrik, .....	127
Hasle, .....	45
Haugner, C. C., .....	5ff.
Hejrede Sø, .....	6
Hejrede Vold, .....	12
Hejrede, .....	12, 135
Henriksen, Aksel Anders Kristian, .....	43
Henriksen, Erik, .....	43
Herlufsholm, .....	112
Hermansen, Ove, .....	126
Hertig, Henrik, .....	125
Hestehoved, .....	126
Hilden, Mogens, .....	125
Himmerland, .....	112
Hindhede, Niels Boling, .....	37ff.
Hjertebjerg, Lars Andersen, .....	102ff.
Hoffmeyer, løjtnant, .....	104
Holeby, .....	128
Holgershåb, .....	81, 96
Hollegård, .....	134
Holm, præst, .....	40
Holte, .....	18, 19, 26
Horbelev, .....	55, 68
Hovmand, Otto, .....	75
Hummingen, .....	27
Hviid, J. F., .....	74
Hyllekrog, .....	126
Hätteboda, .....	33
Høgsbro, Halfdan, .....	45
Højreby, .....	35
Haastrup, Ulla, .....	64

## I

Idestrup, .....	58
Isholt bro, .....	10
Iversen, Martin, .....	121

## J

Jacobsen, Gunnar, .....	43
Jacobsen, Henrik, .....	55
Jacobsen, P., .....	75
Jakob, apostol, .....	64
Jensen, Charlotte S. H., .....	101
Jensen, dyrlæge, .....	20
Jensen, Herman, .....	43
Jensen, Holger, .....	128
Jensen, Knud, .....	43
Jensen, Niels, .....	126
Jeppesen, Hans, .....	68
Johannes Døberen, .....	62, 64, 134
Jordbjerg, .....	37, 43
Junior, proprietær, .....	108
Jylland, .....	26, 32, 77, 85, 99, 135
Jørgensen Due, Jens, .....	37, 41, 42
Jørgensen, Hans Peter, .....	81, 82, 90
Jørgensen, Marie, .....	96
Jørgensen, Peder, .....	102
Jørgensen, Peter, .....	84
Jørgensen, Petra, .....	81, 82
Jørgensen, Rita, .....	126

## K

Kalundborg, .....	75, 96
Kappel, .....	37ff.
Karlshavn, .....	34
Kec, Stig, .....	63ff.
Kerteminde, .....	74
Kinslev, dyrlæge, .....	18, 20
Kippinge, .....	59
Kirkegård, lærer, .....	35
Kiæc, Philippus, .....	63
Kjærulf, dyrlæge, .....	21
Klodskovvej, .....	112ff.
Knud den Store, .....	54
Knuthenborg, .....	96
Kollerød, Ole Pedersen, .....	104ff.
Korczak, Frants, .....	116
Kragenæs, .....	126
Kragsskov, .....	73, 74
Krause, Cecilie, .....	112ff.
Kristensen, Marius, .....	53
Kristiansen, Søren, .....	64
Kristus, .....	56, 62ff.,
Kronobergs län, .....	35
København, .....	20, 34, 38, 41, 70ff., 101ff., 128, 136
Kårup Vænge, .....	7

## L

Landet, .....	40, 133, 134
Landsledgaard, .....	96
Langballe, Frode, .....	46, 48
Langelandsbæltet, .....	45
Langø, .....	37ff., 121
Langøgård, .....	37, 43
Larsdatter, Anne Margrete, .....	67
Larsdatter, Sidsel, .....	67
Larsen, Rasmus, .....	134
Larsen, Thea, .....	43
Larsen, Valdemar, .....	38, 40
Lejre, Lars Hansen, .....	68
Lerche, Mathias, .....	134
Lerchenfeld, .....	96
Leunback, Christian von, .....	39, 40
Lippert, Birthe, .....	130
Lisse, Christian, .....	13, 63
Lolland, .....	6ff., 34, 37, 74, 127, 129
Lolland-Falster, .....	8, 39, 65, 113, 126ff.

Lund, .....	118
Lund, Peter Martin, .....	38, 39
Lützov, oberst, .....	134

<b>M</b>	
Madsen, Albert Harry, .....	44, 45
Madsen, Christen Valdemar, .....	43
Madsen, fru pastor, .....	45
Madsen, Hvidtfeldt, .....	43
Madsen, Rasmus, .....	41
Maglebjerggård, .....	29, 34, 35
Magleholm, .....	28, 29
Malmø, .....	34
Maria, Jomfru, .....	62ff., 134
Maribo, .....	47, 72, 108, 135
Maribosøerne, .....	8, 127
Marielyst, .....	18
Marmillod, Jean, .....	113
Marrebæk, .....	63, 127
Masnedø, .....	34
Mathiesen, Jørgen Rahbe, .....	125
Mattias, apostel, .....	64
Mellerup, dyrlæge, .....	24
Menved, Erik, .....	65
Michelsen, Rune, .....	125
Midtolland, .....	128
Moesgaard-Kjeldsen, .....	134
Molkte, .....	134
Mortensdatter, Ane, .....	101
Mortensen, Edith, .....	43
Mortensen, Erik, .....	97
Musse, .....	28, 30
Mygh, Liselotte, .....	118
Møller, Per, .....	125
Møn, .....	96, 102, 108, 127

<b>N</b>	
Nakskov, .....	6, 19, 20, 26, 32, 37, 39, 125, 128, 136
Nakskov Fjord, .....	37
Nebøllegård, .....	107
Nellemann, George, .....	119ff., 128
Neustadt, .....	64
Nielsdatter, Ane, .....	68
Nielsdatter, Hilda Emilia, .....	33ff.
Nielsen, Claus, .....	128
Nielsen, Einar, .....	126
Nielsen, Frank V., .....	62
Nielsen, I. Høyer, .....	74, 75
Nielsen, Jens, .....	37, 43
Nielsen, Niels H., .....	128
Nielsen, Oluf, .....	53
Nielsen, Ove, .....	135, 136
Nielsen, Peter, .....	105
Nikolaus, Sankt, .....	62
Nissen, inspektør, .....	74
Nordeuropa, .....	53
Nordfalster, .....	62, 67ff., 101
Nordjylland, .....	109
Nordvest-Falster, .....	66ff.
Norge, .....	53, 54
Nyhuse, .....	93
Nykøbing, .....	63, 65, 72, 84, 86, 93, 107, 112ff., 118ff., 126, 136
Nysted, .....	26, 38, 40, 128
Nytorv, .....	104
Næstved, .....	72
Nørre Alslev, .....	59, 62, 83, 91, 101, 102
Nørre Kirkeby, .....	53ff., 64, 91, 107, 118
Nørre Tåstrup, .....	68
Nørre Vedby, .....	59, 96, 108
Nørre Ørslev, .....	58

Naabye, Rita, .....	128
---------------------	-----

<b>O</b>	
Odden, .....	127
Odin, .....	15
Odsbjerg, pastor, .....	45
Okking, Jens, .....	126
Orhoved, .....	126
Ottesen, Ove, .....	125

<b>P</b>	
Pandebjergvej, .....	118ff.
Paulus, apostel, .....	56, 57, 64
Pedersdatter, Else, .....	101
Pedersen, Morten, .....	50
Pedersen, Peder, .....	107
Pedersen, Peder, .....	134
Pederstrup, .....	6
Perronet, J. R., .....	113
Peter, apostel, .....	56, 57, 64
Petersen, Erik, .....	95
Petersen, H. J., .....	43
Petersen, Helmut, .....	125
Petersen, Henry, .....	84
Petersen, Johannes Nørgaard, .....	130ff.
Petersen, landbetjent, .....	95
Petersen, lærer, .....	39
Petersen, Poul, .....	84
Petersen, Sophus, .....	83
Plön, .....	64
Polen, .....	135, 136
Poulsen, Karen Løkkegård, .....	129
Poznan, .....	136
Præst, Andreas, .....	63ff.
Puttgarden, .....	126

<b>R</b>	
Radbjerg, .....	119
Ras, H. C., .....	127
Rasmussen, Anna Gertha Elsiné, .....	70ff.
Rasmussen, Georg Andreas, .....	70
Rasmussen, gårdejer, .....	91, 93
Rasmussen, Hansigne, .....	70
Rasmussen, Helmut, .....	127
Rasmussen, Jens Peter, .....	67ff.
Rasmussen, Niels, .....	101, 102
Ratzeburg, .....	13
Ravnsborg, .....	13
Ravnse Gammelby, .....	118, 119
Ravnse, .....	67
Reravius, Rasmus Hansen, .....	134
Reventlow, .....	134
Revshaleborg, .....	13
Ringsebølle, .....	133
Ringsted, .....	62
Riserup, .....	108
Rossing, købmand, .....	26
Rostock, .....	126
Roussell, Aage, .....	6
Rude Skov, .....	18
Ryde Å, .....	26
Ryde, .....	35
Ryhavé, Jens, .....	128
Rødby, .....	23, 126, 134
Rødby Fjord, .....	28, 36, 133
Røgind, Aage, .....	45, 46

<b>S</b>	
Sakskøbing, .....	75, 125
Saxesen, Peder, .....	118
Saxo, .....	50

Schilling, Henrik, .....	11
Schrøder, Vibeke, .....	129
Serritslev, .....	35
Silkeborg, .....	72
Simmelhack, Finn, .....	124
Simon, apostel, .....	64
Simonsen, Niels, .....	67
Sivebæk, Klaus, .....	125
Sjælland, .....	113, 127, 135
Skandinavien, .....	5
Skerris, Jens Larsen, .....	101ff.
Skov, dyrlæge, .....	24
Skov, Rasmus, .....	108, 109
Skre, Dagfinn, .....	52, 53
Slien, .....	62
Slobodziuk, Hanna, .....	136
Smalby, .....	93
Smed, Lars Mortensen, .....	101
Småland, .....	33, 35, 36
Smålandshavet, .....	126
Solvang, .....	34
Sortsø, .....	68
Spodsbjerg, .....	126
Stadager, .....	66ff.
Stage, Jan, .....	127
Stagsted, .....	109
Steen, præst, .....	40
Steffensen, Christian, .....	26
Stenstrup, Niels, .....	43
Stenstrupgård, .....	43
Stibanken, .....	35
Strange, Helene, .....	101
Stryhn, Hans, .....	41
Stubbekøbing, .....	24, 126, 129
Stubberup, .....	113, 128
Sundby, .....	66ff.
Sundell, Carl, .....	33
Sundevedgård, .....	91, 92, 93
Suså, .....	112
Svendson, Anders Nielsen, .....	68
Svensson, Kristina, .....	33, 34
Svensson, Niels Johan, .....	33
Svenstrup, .....	35
Sverige, .....	14, 36, 54
Sydfalster, .....	63
Sydhavsøerne, .....	127
Sydsjælland, .....	18, 112, 127
Systofte, .....	58
Sædinge, .....	34, 35
Søholt, .....	6, 12
Søllested, .....	26, 32, 45
Sønder Alslev, .....	58
Sønder Kirkeby, .....	53ff.
Sønder Vedby, .....	107
Søndermør, .....	45
Sørensen, Jens, .....	17
<b>T</b>	
Taddæus, apostel, .....	64
Tamm, Ditlev, .....	128
Tengnagel, Fabricius de, .....	39
Thomsen, Grethe, .....	66
Thomsen, Hans, .....	77ff.
Thomsen, Mie, .....	87
Thomsen, Sofie Åkerman, .....	114, 115, 117
Thorsen, Preben, .....	46
Thorsen, Sven, .....	5, 135
Thorup, Martin Andersen, .....	44
Thorvaldsen, billedhugger, .....	38
Throlle, Johs., .....	44
<b>U</b>	
Ukraine, .....	135
Ungarn, .....	136
Uscilowski, Jan, .....	126
<b>V</b>	
Valdemar den Store, .....	6, 55
Valdemar Sejr, .....	13, 50, 118
Vejleby, .....	34, 35
Vendsyssel, .....	77, 81
Vennerslund, .....	90, 91, 93
Vest, Jens Larsen, .....	107
Vestenskov, .....	35, 37, 40, 45, 46
Vesterborg sø, .....	10, 135
Vesterborg, .....	5ff., 135
Vestermæs, .....	43
Vestervold, .....	102
Vestlolland, .....	8, 32, 37
Viby, .....	74
Villadsen, Anne Birgitte, .....	37
Virket, .....	5, 15, 135
Volshave skov, .....	35
Volshave, .....	35
Væggerløse, .....	17, 18
Vægter, Knud, .....	119ff.
Væver, Rasmus Larsen, .....	67
Vålse, .....	50, 64
<b>W</b>	
Walterus, stenhugger, .....	56
Watz, K. E., .....	125
Worsøe, Eiler, .....	17, 19, 31
Wridt, Hartvig, .....	126
<b>Y</b>	
Ydø, .....	37, 39
<b>Z</b>	
Zeuthen, Jakob H., .....	126
Zierson, Zier Christensen, .....	37, 43
<b>Ø</b>	
Øland, .....	5
Øllingsø, .....	35
Øster Kippinge, .....	101, 108
Østerborg, .....	5ff.
Østersøen, .....	5
Østlolland, .....	5, 8
Østrig, .....	136
<b>Å</b>	
Aaderup, .....	72
Aagaard, Sven, .....	118, 119
Aalborg, .....	74
Ålstrup, .....	134



